LES FESTES D'INTERÈS CULTURAL PATRIMONI IMMATERIAL D'ANDORRA

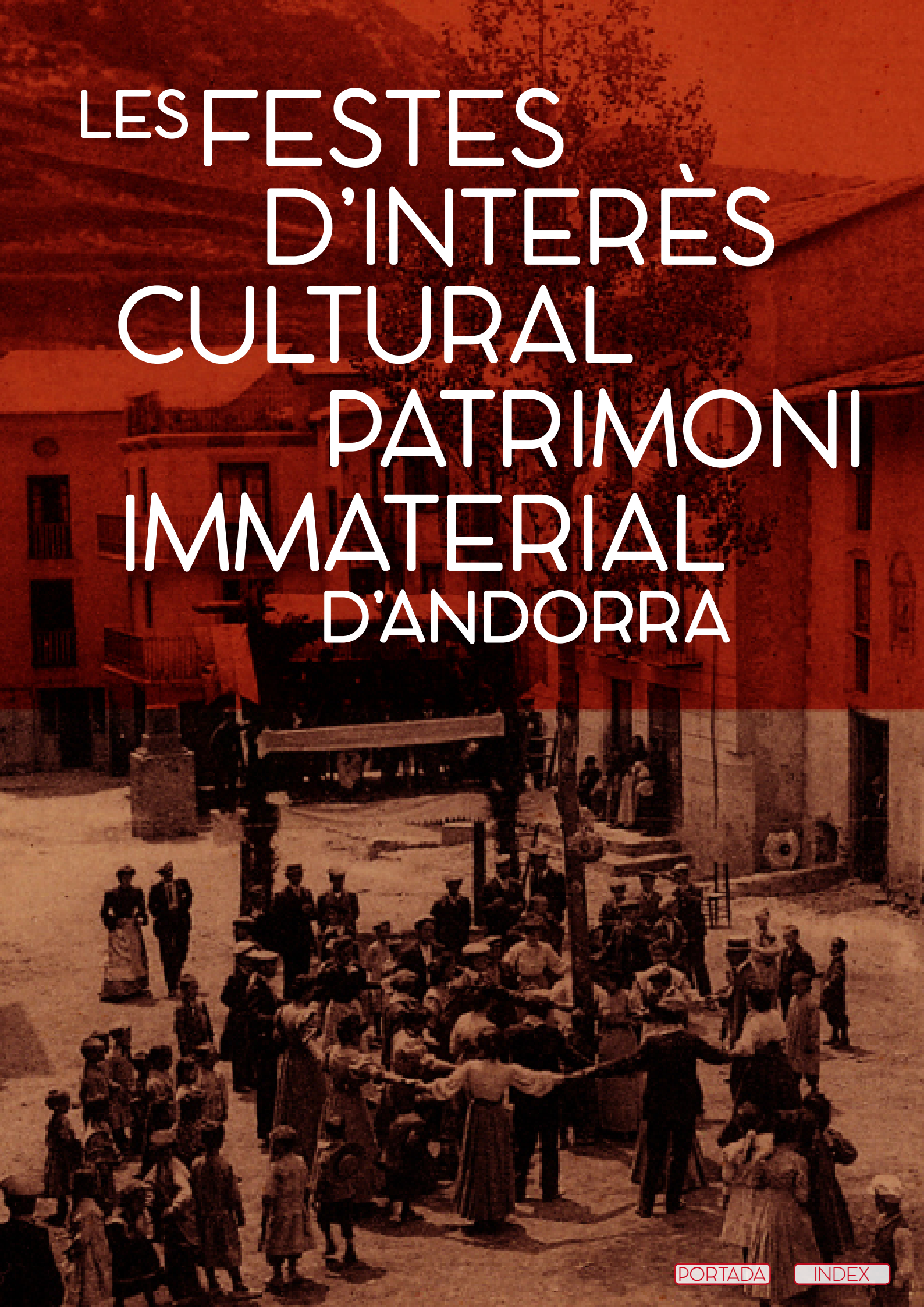

PORTADA INDEX

LES FESTES D'INTERÈS CULTURAL PATRIMONI IMMATERIAL D'ANDORRA

Govern d'Andorra

ÍNDEX

El patrimoni festiu andorrà, expressions immaterials d'identitat i de creativitat.
Les festes d'interès cultural

La cavalcada de reis d'Andorra la vella i Escaldes-Engordany.
Quan la festa uneix

Les escudellades populars i els encants de Sant Antoni.
Un patrimoni alimentari, una festa gastronòmica

El carnaval d'Encamp.
Contrabandistes i ossa, essència pirinenca

Els arlequins de Canillo.
Un escamot de joves amb una disfressa singular

Les caramelles d'Ordino i Sant Julià de Lòria.
Entre cançons tradicionals i composicions noves

L'aplec de la Mare de Déu de Canòlic.
Pelegrinatge i festa en comunitat

Les falles de Sant Joan d'Andorra la Vella.
Quan les rodes del foc encenen les valls

La benedicció de les guardes comunes de Setúria.
Una festa de la comunitat ramadera

El Roser d'Ordino.
La festa de la rosa i el jovent

La benedicció de vehicles de Sant Cristòfol d'Anyós.
Religiositat i modernitat

La diada de Santa Anna de la Festa Major d'Escaldes-Engordany.
La patrona, la festa, el ball i la plaça

La Festa Major de Sant Julià de Lòria.
Quan la festa retorna a la plaça major

Aplec de la Mare de Déu de Meritxell.
Romiatge religiós i identitat nacional

La fira del bestiar de Canillo.
La festa dels pastors i els ramaders

La fira concurs de bestiar d'Andorra.
El retrobament amb la tradició ramadera

Les Falles d'Andorra, patrimoni immaterial de la humanitat.
Una festa que creix i uneix dia rere dia

Bibliografia

Crèdits

EL PATRIMONI FESTIU ANDORRÀ,
EXPRESSIONS IMMATERIALS D'IDENTITAT I DE CREATIVITAT
LES FESTES D'INTERÈS CULTURAL

Una celebració festiva al poble de Canillo. Anys 1911-1927. ANA/ Fons V. Builles 0011

L'any 1993, l'article 34 de la Constitució andorrana atorga a l'Estat la responsabilitat de garantir la conservació, promoció i difusió del patrimoni històric, cultural i artístic del país.[1] En l'enunciat es manifesta la importància de la salvaguarda del llegat històric i artístic nacional, i es posa en relleu el concepte de patrimoni cultural que suposa el reconeixement implícit d'elements nous com a part de la nostra identitat. L'adopció d'aquesta concepció moderna, àmplia i integradora del patrimoni és fruit del seu temps. Els anys noranta, es forjava una consciència internacional i comunitària i una mirada renovada sobre les expressions culturals, que convida a repensar els testimonis històrics que formen part de les identitats.

1 Aquest article ha estat elaborat a partir d'altres publicats per l'Arxiu d'Etnografia (Arxiu Nacional) a: "Els processos de patrimonialització de les expressions immaterials de la cultura a Andorra", a *Revista d'Etnologia de Catalunya*. Dossier: El folklore i l'etnopoètica avui. Núm. 41 (2016) (p. 67-78) "Festes d'Andorra d'interès cultural, expressions d'identitat i creativitat", a *El patrimoni festiu dels Pirineus. 10es Trobades Culturals Pirinenques*. (2014) (p. 131-138)

Tradicionalment, la música ha estat un element central de les festes populars. Anys 1900-1920. ANA / Fons Casa Rossell 0026

Des de la seva conceptualització, la percepció del patrimoni ha anat evolucionant al llarg del temps com a reflex de les transformacions socials i culturals i dels sentiments identitaris. Patrimoni cultural és un concepte dinàmic que ha anat canviant de significat de la mateixa manera que ho han fet els conceptes de cultura i d'identitat, i com a conseqüència els elements que en són part s'han transformat i s'han ampliat significativament en les darreres dècades. Tal vegada sigui la consideració del patrimoni immaterial un dels aspectes més rellevants del canvi. Les expressions intangibles com les festes i les tradicions també són percebudes com a testimonis històrics de la identitat i de la capacitat creativa dels pobles. Així, doncs, en les darreres dècades, la noció del patrimoni immaterial ha generat noves mirades sobre els béns culturals, els valors associats i la manera de reconèixer-los.

Durant els anys noranta, els centres de recerca i de gestió del patrimoni es comencen a qüestionar la visió historicoarqueològica i monumentalista del concepte, amplien la seva mirada, i sorgeixen nous àmbits d'interès com el patrimoni etnològic i el patrimoni immaterial. D'aquesta manera s'estableix un debat sobre aspectes de la cultura que no són suficientment valorats en un intent de superar els límits fins aleshores acceptats del patrimoni material (artístic, arqueològic, arquitectònic, documental, bibliogràfic...). Com a conseqüència s'adopta un concepte patrimonial més ampli que va més enllà de la categoria material i inclou altres elements intangibles de la cultura que fins aleshores havien merescut poca atenció com a part del patrimoni cultural.

En aquest canvi de paradigma, la Unesco va tenir un paper rellevant quan va reconèixer la importància del patrimoni intangible per als pobles. La Convenció sobre la salvaguarda del patrimoni immaterial de la Unesco, aprovada el 17 d'octubre de l'any 2003, va significar la institucionalització de la noció de patrimoni immaterial a escala internacional i un pas important per instar els estats a promoure'l i reconèixer-lo com a primera mesura de salvaguarda. Amb anterioritat a la convenció, la Unesco havia adoptat la Recomanació sobre la salvaguarda de la cultura tradicional i popular durant la Conferència general de l'any 1989, i havia iniciat la Llista d'obres mestres del patrimoni oral i immaterial de la humanitat, l'any 2001. Aquests van ser moments clau en el procés de reconeixement i de revaloració dels béns immaterials. Però, sens dubte, la Convenció del 2003 va aconseguir situar el patrimoni immaterial com una prioritat en les polítiques patrimonials dels estats.[2]

A Andorra, l'any 1994, poc després d'aprovar-se la Constitució, la institució coneguda fins aleshores com a Patrimoni Històric Artístic es començava a conèixer amb el nom de Patrimoni Cultural. El canvi de nom comportà una reorganització de la institució entorn de la recerca, la gestió i la conservació dels béns, que ja no responia únicament a valors artístics i històrics perquè es posava l'èmfasi en els usos i els valors socials i identitaris.[3] Van ser els anys en què es va gestar l'Arxiu d'Etnografia, una eina de documentació sobre temes de la cultura i la identitat, i el seu procés de transformació que, en el marc institucional del patrimoni cultural, s'ha definit com una temptativa

2 Per aprofundir en el concepte de patrimoni immaterial de la Unesco es pot consultar el web oficial: https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003 [Consulta: agost del 2018]

3 L'any 1960 va ser clau per a la conscienciació sobre la importància del patrimoni andorrà. És l'any que es va crear la Junta de Cultura, la primera institució encarregada de la gestió del patrimoni artístic que va dur a terme activitats i accions diverses per a la promoció de la història i la llengua. Les ordinacions del 13 de juliol de 1964 i del 4 de juny de 1970 protegien "els monuments artístics i arqueològics i les zones d'interès històric i prehistòric". Naixia aleshores el Patrimoni Artístic Nacional com a organisme responsable de protegir-los. Es van crear també altres institucions, com l'Arxiu Nacional o l'Institut d'Estudis Andorrans, amb la finalitat de recuperar i protegir el patrimoni documental i bibliogràfic i incentivar la investigació històrica. Andorra disposava així d'una legislació de protecció del patrimoni històric i artístic. La primera Llei de protecció del patrimoni cultural-natural es va aprovar el 9 de novembre de 1983 i va contribuir a la conservació dels béns culturals, i d'alguna manera s'avançava a la mirada que s'imposaria uns anys més tard sobre el patrimoni cultural.

Ball de Festa Major a la plaça de la Mosquera, Encamp. Anys 1900-1920. ANA/ Fons Casa Rossell 0076

d'identificar el patrimoni etnològic i immaterial, de manera que la consolidació de l'arxiu etnogràfic ha contribuït a la revaloració de nous béns materials i sobretot immaterials.[4]

El concepte de patrimoni immaterial és una reformulació d'altres conceptes, com els de folklore i cultura tradicional, que al mateix temps ha incorporat les noves creacions i manifestacions que emanen de la diversitat i la creativitat que caracteritzen les nostres societats modernes.

Cal insistir que, en aquest canvi de paradigma, les convencions desenvolupades per organitzacions internacionals com la Unesco han estat determinants en la creació de nous significats i reptes en l'àmbit del patrimoni, molt especialment en la valoració i la salvaguarda dels aspectes intangibles de la cultura.

Parlem del patrimoni cultural immaterial

La Unesco és una institució de referència en l'àmbit del patrimoni cultural i ha aconseguit que, en els darrers temps, la intangibilitat de la cultura sigui reconeguda a través de la literatura oral, els rituals, els actes festius, els coneixements i les pràctiques ancestrals relatives a la natura i l'univers, els sabers i les tècniques vinculades a l'artesania tradicional i les arts de l'espectacle. Des de la Unesco s'advoca pel reconeixement i la salvaguarda de les expressions immaterials de les nostres cultures com una mesura clau en el manteniment de la diversitat cultural i en l'establiment del diàleg intercultural, tan important per a la convivència i per a la creativitat.

El patrimoni immaterial és una realitat complexa, diversa i no sempre fàcil de catalogar. Els especialistes assenyalen que molts elements sovint presenten una dificultat intrínseca per ser reconeguts i protegits. Un dels grans qüestionaments que es fan és com afrontar la salvaguarda de rituals, creences i coneixements que són expressions

4 De fet, la definició de *patrimoni immaterial* emana del concepte de cultura que utilitzen habitualment els antropòlegs. La mirada antropològica ha comportat canvis en la identificació del patrimoni cultural i els processos de patrimonialització de les expressions materials de la cultura, i ha estat rellevant en el reconeixement de les expressions immaterials.

vives de la cultura.[5] No és una qüestió fàcil de resoldre. En tot cas, l'èmfasi de la salvaguarda de les expressions immaterials recau a implementar mesures específiques per garantir-ne el coneixement i la transmissió. Una d'aquestes mesures és fer participar les agrupacions i les comunitats en els processos de patrimonialització; en altres paraules, afavorir que la ciutadania participi activament en el reconeixement i la salvaguarda dels elements que són part del seu patrimoni i s'entenguin com a expressions "inquietes" d'una cultura en moviment constant. Tal com reivindiquen els organismes internacionals que més influeixen en la gestió del patrimoni cultural, si bé la participació en l'àmbit del llegat material és important, esdevé essencial en el cas dels béns immaterials.

Convé fer ressaltar que l'adopció de les convencions d'organismes com la Unesco ha generat una consciència internacional sobre la importància del patrimoni cultural i ha afavorit el desenvolupament de les polítiques culturals dels estats que en són part. Així és que l'aprovació, l'any 2003, del Conveni per a la salvaguarda del patrimoni immaterial per part de la Unesco va establir un nou marc d'actuació per a la salvaguarda de les expressions immaterials i va definir un seguit d'àmbits d'acció i d'eina com els inventaris per implicar i sensibilitzar les comunitats. De manera que la Convenció proporciona i legitima un marc conceptual per afrontar els processos institucionals de patrimonialització de la denominada cultura immaterial, i té com a conseqüència més immediata l'acceptació dels estats del concepte de patrimoni immaterial i el desenvolupament de polítiques nacionals que posen l'èmfasi en els aspectes intangibles de les identitats culturals.

L'article 2 de la Convenció defineix com a patrimoni immaterial "els usos, les pràctiques, les representacions, les expressions, els coneixements i les tècniques –juntament amb els instruments, els objectes, els artefactes i els espais culturals que hi són inherents– que les comunitats, els grups i, en alguns casos, els individus reconeguin com a part integrant del seu patrimoni cultural. Aquest patrimoni cultural immaterial, que es transmet de generació en generació, és recreat constantment per les comunitats i grups en funció del seu entorn, la seva interacció amb la naturalesa i la seva història, els infon un sentiment d'identitat i continuïtat i contribueix, per tant, a promoure el respecte de la diversitat cultural i la creativitat humana" (Unesco, 2003). La definició neix fruit d'un llarg debat entorn de la valoració i la protecció del folklore, la cultura popular, la memòria oral i el patrimoni etnològic. El text de la Convenció (article 2.2) situa el patrimoni intangible en l'àmbit de les tradicions i les expressions orals, que inclou la llengua com a vehicle del patrimoni cultural immaterial, les arts i els espectacles, els usos socials, els rituals i actes festius, els coneixements i els usos relacionats amb la natura i l'univers i les tècniques artesanals tradicionals. A partir d'aquest moment, s'obre un horitzó comú sobre com gestionar i protegir el patrimoni cultural immaterial no exempt de veus discrepants i de contradiccions inherents a la mateixa definició.

Cal dir que el text insisteix que les expressions immaterials no sols són el fruit del passat i de la consuetud i s'han d'entendre com a expressions dels usos actuals; s'han d'entendre també com a expressions integradores que han de contribuir a la cohesió social i el respecte a la diversitat, i fomentar un sentiment identitari, així com han de contribuir a representar la comunitat i garantir-ne la continuïtat. Tal com s'ha explicat, per salvaguardar una expressió immaterial esdevé clau el fet que la comunitat la reconegui com a part del seu patrimoni cultural.

En el cas d'Andorra, el marc legal vigent en l'actualitat es va sancionar el 2003, el mateix any que la Unesco va aprovar el Conveni per a la salvaguarda del patrimoni immaterial, i s'hi reconeixia la categoria de patrimoni cultural immaterial. Malgrat que Andorra no va ratificar l'adhesió al Conveni de l'any 2003 fins al 2014, el text ha estat un marc referencial per a projectes diversos i ha estat clau per iniciar el procés d'identificació i documentació d'algunes expressions immaterials que ha facilitat que siguin incloses a l'Inventari general del patrimoni cultural, on s'inscriuen tots els béns culturals, materials i immaterials.

El patrimoni etnològic i immaterial andorrà i la salvaguarda de les seves expressions

La Llei 9/2003, del 12 de juny, del patrimoni cultural d'Andorra regula les funcions per als seus òrgans de gestió, i estableix les competències i els àmbits de treball. La Llei defineix "el patrimoni cultural com un dels principals testimonis de la història, la identitat i la creativitat del país" i determina que està integrat "pels béns materials i immaterials relacionats amb la història o la cultura d'Andorra que, pels seus valors històrics, artístics, estètics, arqueològics, paleontològics, etnològics, urbanístics, arquitectònics, científics o tècnics, tenen un interès cultural". Atès que es reconeix el patrimoni immaterial de la mateixa manera que es reconeix el patrimoni material, es confereix a l'immaterial un paper actiu en la construcció identitària. L'aportació significativa d'aquest marc jurídic és el reconeixement del paisatge cultural, el patrimoni etnològic i el patrimoni immaterial, que afavoreix una visió integral i interdisciplinària de l'estudi i la gestió del patrimoni cultural del país.

5 De fet, els inventaris sobre el patrimoni immaterial són complexos. La divisió entre la materialitat i la immaterialitat del patrimoni és difusa. I quan s'identifica i es documenta una expressió immaterial es pot generar una lectura estàtica de quelcom dinàmic.

L'article 27 de la Llei estableix el concepte i el règim de protecció del patrimoni etnològic, i el defineix com "el conjunt d'objectes, edificacions, processos tècnics, idees, hàbits i valors que integren la cultura del poble andorrà i defineixen la seva identitat, en especial els que estan en procés de desaparició o transformació i han perdut l'ús i la funcionalitat que els eren propis".
Als béns etnològics de caràcter material, mobles o immobles, s'hi aplica un règim de protecció general que estableix la Llei. En el cas, però, del patrimoni immaterial, la Llei atorga la responsabilitat de la salvaguarda a l'òrgan competent en matèria de patrimoni etnològic. I al mateix article 27 s'explicita que "el ministeri titular de la cultura els ha de documentar mitjançant la seva inclusió a l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, n'ha de fomentar la conservació i l'estudi i ha de donar suport a les entitats que els mantenen i els difonen".

La valoració del patrimoni intangible comporta la reconeixença dels individus, els grups i les associacions que en són portadors i hi donen vida, i és una oportunitat per fonamentar el sentiment de pertinença i la cohesió, i promoure la creativitat. En aquest àmbit d'actuació, la llei andorrana no és precisa en la definició del patrimoni immaterial ni concreta les mesures de protecció específiques més enllà de formar part de l'Inventari general del patrimoni cultural. En aquest escenari, l'Arxiu d'Etnografia es converteix en una de les eines de documentació, avaluació i gestió del patrimoni etnològic i immaterial, que inclou l'estudi i la salvaguarda de les expressions immaterials.

L'estudi dels valors immaterials dels béns culturals ha estat força present en alguns processos de patrimonialització, però la primera acció de salvaguarda de béns immaterials arriba uns anys més tard de l'aprovació de la Llei. L'any 2009 es decideix estudiar el calendari festiu i les celebracions populars amb una arrel històrica i una participació significativa, i documentar les expressions i els rituals que les caracteritzen amb l'objectiu de fer un primer inventari. L'any 2010 s'inicia la primera mesura de reconeixement i de revaloració que s'aplica en l'àmbit de la salvaguarda de les expressions immaterials, i que motiva la primera inclusió de béns immaterials a l'Inventari general del patrimoni cultural,[6] just el dia de la revetlla de Sant Joan.[7]

Els quinze béns immaterials corresponen a quinze celebracions declarades d'interès cultural, ja que compleixen els criteris generals d'inclusió, són part de l'imaginari col·lectiu i les quinze festes recorren tot el territori en el curs de l'any.

- Cavalcada de Reis d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany
- Escudellades populars i Encants de Sant Antoni
- Carnaval d'Encamp
- Arlequins del Carnaval de Canillo
- Caramelles d'Ordino i de Sant Julià de Lòria
- Aplec de la Mare de Déu de Canòlich
- Falles de Sant Joan d'Andorra la Vella
- Benedicció de les guardes comunes de Setúria
- Roser d'Ordino
- Benedicció de vehicles de Sant Cristòfol d'Anyós
- Diada de Santa Anna de la Festa Major d'Escaldes-Engordany
- Festa Major de Sant Julià de Lòria
- Aplec de la Mare de Déu de Meritxell
- Fira del bestiar de Canillo
- Fira concurs d'Andorra

Les festes van ser declarades festes d'interès cultural per la seva significació i rellevància. El procés de patrimonialització d'aquestes festes va ser el fruit del diàleg i la negociació amb els gestors i algunes de les associacions que les fan possibles i les dinamitzen. Pel que fa als criteris principals, a l'hora de considerar la seva inclusió a l'Inventari general es va valorar que totes constitueixen fites del calendari festiu andorrà i són especialment interessants pel que fa –amb matisos diferents en cada cas– a la seva tradició i la seva vitalitat, així com per la capacitat de crear un sentiment d'identitat i de continuïtat i espais de trobada. En aquest sentit, es va voler emfasitzar la idea que el patrimoni immaterial és el resultat d'un procés de negociació no tan sols de significats i valors històrics, culturals i socials, sinó també amb la comunitat i els actors que fan possibles les manifestacions festives. El resultat és la llista de quinze festes d'interès cultural i la primera acció en el reconeixement de la rellevància del patrimoni cultural immaterial. Es tracta d'una llista oberta a noves inclusions i un primer pas cap al reconeixement d'altres expressions immaterials. De fet, un aspecte rellevant en considerar la festa com a bé d'interès cultural és que la celebració incorpora altres expressions intangibles com la música, les danses i els balls, les cançons, les llegendes, l'alimentació, els sabers i els usos... Sens dubte, la festa, entesa com a expressió cultural, es converteix en una categoria molt àmplia que escenifica un moment clau per a la comunitat en què es conjuminen moltes expressions intangibles.

6 L'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra consta de quatre seccions en què s'inscriuen: en la primera, els béns d'interès cultural, mobles o immobles; en la segona, els béns immobles inventariats; en la tercera, els béns mobles inventariats, i en la quarta, els béns immaterials (Llei 9/2003 del patrimoni cultural d'Andorra).

7 *BOPA. Any 22. Núm. 38*

El ball de l'Ossa a Ordino es representava el dia de Sant Esteve. Anys 1902-1910. ANA/ Fons Guillem de Plandolit 0320

Les festes i les tradicions muden amb el pas del temps

Si parlem de festes, parlem de tradicions, ja que tot sovint es fa referència a les festes tradicionals. El cert és, però, que les festes evolucionen en cada celebració i la imatge de tradicional s'ancora en la seva continuïtat, i no en la seva immutabilitat. Cada any se celebren un seguit de festes que, pel seu arrelament en el temps i pel manteniment d'alguns elements clau de la celebració, són percebudes com a part de la tradició, tot i que amb freqüència la història de cada festa permet identificar aspectes canviants i significats nous. L'evolució de les festes és un llambreig de les transformacions socials. De fet, és la seva capacitat d'adaptar-se als canvis socials i culturals la que els permet mantenir-se vives i esdevenir una celebració central per a les comunitats. Podríem dir que les festes tenen tres components: la forma, associada als aspectes més formals com el ritual simbòlic, el lloc i la data; la funció social i el significat, que sol evolucionar al mateix ritme que la societat. Les festes com a expressions culturals són vives i dinàmiques, i aquesta vitalitat és part de la seva idiosincràsia.

D'una banda, les festes s'han de tenir en compte en el seu conjunt i com a part d'un complex ritual i festiu que progressa anualment. El temps de festa institueix un trencament en els períodes laborals i, pel seu component comunitari, es diferencia del temps lliure i d'oci. Així, cal pensar que les festes evolucionen al llarg de l'any, marquen el ritme de la nostra societat i estableixen períodes i cicles que articulen el nostre calendari laboral, festiu i de vacances. Tal com s'ha dit, les festes tradicionals es fonamenten en creences vinculades a sabers, costums i creences de la comunitat.

D'altra banda, el relat sobre cada festa ens trasllada a escenaris històrics diferents, no sempre precisos, en què se suposa que va començar a tenir certa rellevància social. Mentre algunes celebracions tenen segles d'història, com

els aplecs religiosos de Meritxell i Canòlic, d'altres només fa algunes dècades que són festejades per la comunitat, com les *escudelles* o la *vianda*, tot i que entronquen amb celebracions anteriors com l'aplec a l'església de Sant Antoni a la Massana i el receptari tradicional. També n'hi ha que tenen un origen incert, com passa amb els arlequins de Canillo, i en alguns casos cal aventurar-se en els components de la festa per situar-les en un context social i econòmic. És el cas del ball de l'Ossa d'Encamp, que ens trasllada a èpoques en què les comunitats pastorals havien de fer front a la presència de certs animals, "les feres danyines", a les muntanyes.

en canvi han adquirit una connotació festiva més gran que els proporciona un significat nou, tot i haver perdut el protagonisme de mig segle enrere. Les fires s'han convertit en una oportunitat de retrobar el tràfec d'animals al bell mig dels pobles.

Les expressions culturals com els balls, les danses i el cançoner són elements inseparables de la festa, i fins i tot poden concentrar i centralitzar els moments àlgids de la celebració. Són, però, expressions que han mudat tant en els aspectes formals com en el significat. De fet, durant la segona meitat del segle passat, les produccions populars

Balladors a una plaça [de Santa Anna] engalanada per a l'ocasió. Anys 1920-1933. ANA/ Fons Guillem Plandolit 0323

Alguns esdeveniments que temps enrere havien marcat el calendari de treball de les explotacions pageses i el ritme de l'activitat ramadera han aconseguit avui una rellevància simbòlica i són percebuts com a celebracions festives. La *benedicció de les guardes comunes a Setúria*, que temps enrere obria i tancava el període d'accés del bestiar i dels ramats a les pastures estivals d'alta muntanya, ha adquirit altres valors en un context en què el sector agroramader ha disminuït considerablement i l'estacionalitat de les activitats pageses ha deixat de marcar el ritme de gran part de la societat. Les fires de bestiar també han perdut la funció comercial que havia estat la seva raó de ser, i

van despertar un gran interès i van originar l'aparició d'associacions diverses abocades a salvaguardar músiques, balls i danses, que avui són part de les celebracions. Els esbarts i els cors naixien amb la voluntat de mantenir vives les tradicions, i la recuperació de manifestacions del passat trobava així un altre destí social: el folklore com a espectacle. La finalitat d'aquestes entitats és salvaguardar certes expressions culturals recreant-les davant d'un públic, el qual es fa que hi participi en algun moment; el ball de Santa Anna, la passa, el ball de la Marratxa i el repertori de cançons que s'interpreten durant la cantada de caramelles en són bons exemples. Les danses i les músiques mostren

un folklore viu fruit de l'imaginari social, que és part del nostre patrimoni immaterial i té un gran valor social i identitari que, sens dubte, estimula la creativitat.

Dit d'una altra manera, les festes declarades d'interès cultural mostren com sovint els costums, els rituals, les creences i certs esdeveniments que han sobreviscut als processos de transformació i d'urbanització, s'han mantingut ancorats en les fites que marca el calendari festiu. Les cançons populars, que es podien entonar en ocasions diferents per festejar un esdeveniment, per feinejar i fins i tot per denunciar desigualtats i iniquitats, són evocades per les corals en contextos aliens, allunyats en el temps i l'espai.

Així, totes les festes tenen una data de naixement, algunes de recuperació, i totes viuen, en més o menys grau, un procés de reinvenció. Quant al seu valor social, les festes tenen també una funció de cohesió i de participació que varia en funció dels col·lectius implicats. Si temps enrere, i deixant de banda els oficis religiosos, havíem estat els grups informals de joves, com la quadrilla i el jovent, els encarregats d'organitzar les festes populars que es finançaven amb subhastes, recaptes i plegues, actualment són institucions diverses les que financen gran part de l'activitat, encara que les associacions i els joves puguin encarregar-se de l'organització. El Roser d'Ordino i la festa de Sant Cristòfol d'Anyós en són exemples. Velles i noves formes d'entendre la festa conviuen en el present.

En poques paraules, podem dir que les festes muden en la forma i en la funció social, i sobretot muden en la seva essència i significació. De fet, quasi totes les expressions festives han perdut part del significat que van poder tenir en altres èpoques i contextos, com són les festes amb un rerefons religiós i devocional, i n'han adquirit de nous.

Altrament, les festes fins i tot han transcendit l'espai comunitari i sovint es promocionen per atraure el turisme. Les festes d'interès cultural poden esdevenir un atractiu turístic que s'afegeixi a l'oferta comercial i paisatgística, ja que són exponents culturals i elements clau per al turisme que vol aventurar-se en la identitat dels indrets que visita. La promoció del patrimoni festiu és, sens dubte, un aspecte clau per cercar el tan anomenat turisme cultural, que complementa les propostes d'entreteniment amb el valor afegit de la singularitat de les expressions pròpies. Esdeveniments com les Falles de Sant Joan, reconegudes per la Unesco com a patrimoni cultural immaterial de la humanitat, són clars exponents de l'oportunitat d'explicar la nostra identitat de muntanya com a part de la identitat pirinenca.

El dia 1 de desembre del 2015 la Unesco va reconèixer les Falles andorranes com a patrimoni mundial quan les va incloure a la Llista representativa del patrimoni cultural immaterial de la humanitat, com una de les festes de la candidatura multinacional de les Festes del foc del solstici d'estiu als Pirineus (falles, haros i brandons). Va ser el Govern d'Andorra, amb la participació dels governs de França i Espanya, l'encarregat d'impulsar aquesta candidatura, integrada per 63 pobles: 34 de francesos, 17 de catalans, 9 d'aragonesos i 3 d'andorrans. La comunió de les Festes del foc és una oportunitat de reivindicar i projectar la identitat compartida dels pobles de muntanya, i promoure valors com la solidaritat, l'hospitalitat, la transmissió intergeneracional i el reforç del sentit de pertinença i continuïtat de les comunitats pirinenques. Arran del reconeixement mundial, els fallaires andorrans han enfortit els seus lligams amb la finalitat de salvaguardar la integritat del cicle ritual festiu i l'esperit que l'envolta.[8]

Així doncs, les festes, com a part de la cultura tradicional i popular, són esdeveniments que es converteixen en referents configuratius de la identitat compartida que, a més, tenen voluntat de continuar i de projectar-se cap al futur.

Per concloure, voldríem afegir un darrer apunt. En l'actualitat es continua treballant en la promoció de les festes d'interès cultural que han estat valorades o protegides, però també en la identificació, la documentació, la investigació, la preservació, la protecció, la promoció, la valoració, la transmissió i la revitalització d'altres expressions del patrimoni cultural immaterial. Hi ha altres manifestacions festives que podrien figurar al nostre Inventari del patrimoni cultural immaterial, com són la Festa Major d'Andorra la Vella amb el contrapàs, el canvi de pastures a la vall de Rialb, l'aplec de Sant Miquel d'Engolasters, la representació dels Pastorets de Sant Julià de Lòria..., i caldria reconèixer i valorar l'associacionisme històric, com la Consòrcia de Casats, i expressions culturals com el receptari de cuina, el llegendari i altres mostres de la literatura oral. Aquests coneixements, representacions i celebracions són part de la nostra identitat cultural, i per tant són expressions que caldrà estudiar i valorar perquè siguin reconegudes i incloses a l'Inventari general del patrimoni cultural. Hi estem treballant, hi continuarem insistint.

I, com a apunt final, us animem a endinsar-vos en el nostre patrimoni festiu. Els articles que configuren la publicació són una invitació a descobrir quinze festes del nostre calendari que han estat valorades pel seu interès cultural i són part del nostre patrimoni immaterial. Quinze festes que muden amb el pas del temps i, com veurem, aquesta mudança és molt present en el relat de la seva història. Les festes d'interès cultural són un testimoni rellevant de la riquesa i la vitalitat de la nostra identitat cultural i de la seva capacitat de continuar creant, raó per la qual cal salvaguardar-les i promocionar-les.

8 L'Associació de Fallaires d'Andorra va realitzar un treball de documentació i compilació de la memòria oral dels fallaires com a expressió de la seva significació i rellevància, i amb la finalitat de dinamitzar i engrandir la festa, que es pot consultar a l'Arxiu d'Etnografia.

LA CAVALCADA DE REIS
D'ANDORRA LA VELLA I ESCALDES-ENGORDANY. QUAN LA FESTA UNEIX

Andorra la Vella i Escaldes-Engordany organitzen de forma conjunta la Cavalcada de Reis des de l'any 1998.[1] És sens dubte l'arribada dels Reis més lluïda i més lluminosa de les que se celebren a tot el Principat i omple de gent a vessar les dos artèries principals d'aquestes parròquies, l'avinguda Meritxell i l'avinguda Carlemany. No només atrau els infants d'Andorra la Vella i d'Escaldes-Engordany, sinó que també els van a rebre famílies d'altres parròquies i turistes que venen expressament per passar la nit de Reis a Andorra. L'organització conjunta de la Cavalcada inclou la visita del Patge Reial el dia 4 de gener i l'arribada dels Reis el dia 5 de gener; mobilitza prop de 600 persones entre organitzadors, col·laboradors i participants, la immensa majoria dels quals ho fan d'una manera voluntària i desinteressada, i hi desfilen fins a divuit carrosses.[2] La festa és de tanta envergadura que els preparatius comencen tot just passat l'estiu i hi participen des dels més petits de la família fins als més grans.[3]

El cicle de Nadal: de la celebració íntima i familiar a l'era del consumisme

El període que comprèn el cicle de Nadal és quan trobem les festes més celebrades i més concorregudes, que van des de les celebracions íntimes i familiars fins a les

La nit de reis davant de casa Guillemó a Andorra la Vella. Anys 1958-1959. ANA/ Fons Fèlix Peig 00002

1 Per elaborar aquest relat s'han fet servir els testimonis d'Octavi Font (88 anys), d'Escaldes; Pere Moles (83 anys), d'Escaldes; Emili Pérez (51 anys), d'Engordany; Casimir Arajol (80 anys), d'Andorra la Vella; Fidel Solsona (57 anys), d'Andorra la Vella; Jan Cartes (52 anys), d'Andorra la Vella; Paco Bogas (57 anys), d'Andorra la Vella, i el llibre commemoratiu 50 (1955-2005). *Unió Pro-Turisme d'Escaldes-Engordany* (Andorra, 2017).

2 Quinze d'aquestes carrosses són d'Escaldes-Engordany, i les restants, d'Andorra la Vella.

3 La Cavalcada de Reis d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany, per la gran popularitat d'aquesta festa i el seu gran poder de convocatòria, el seu caràcter històric i el seu sentit de comunitat, va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb catorze festes més d'interès cultural. BOPA, any 22, núm. 38.

més comunitàries. Així, trobem les fires de Santa Llúcia, els quintos, el tió, els àpats familiars, representacions teatrals com el pessebre vivent i els pastorets, l'arbre de Nadal, la missa del Gall i els regals de Reis. Marcades d'un evident component religiós, les festes de Nadal han anat evolucionant amb el temps amb la introducció de nous elements.

Quan els reis mags anaven en cotxe: Operation Reig Mags. A la plaça Santa Anna d'Escaldes . Anys 1950. ANA/ Fons Josep Alsina Martí 5026_3

Durant el temps de l'Andorra agrària i ramadera, en aquests dies hi havia un descens considerable de les feines del camp, cosa que propiciava més temps lliure per dedicar-lo a la família i les relacions socials, que es concretaven en trobades i àpats familiars. Ni Cap d'Any ni Reis eren festes especialment celebrades i els tres mags d'Orient portaven menys regals que ara. Tot el contrari del que succeeix en l'actualitat, en què tots els dies del cicle de Nadal són de molt de tràfec, de gran volum de feina, sobretot en el sector comercial.[4]

Els Reis d'Orient, els Reis Mags o simplement els Reis són una festa cristiana que té l' origen en el naixement de Jesús a Betlem i l'adoració que el dia 6 de gener li fan aquests tres savis, Melcior, Gaspar i Baltasar, portant-li presents: l'or, la mirra i l'encens. La tradició diu que hi arriben seguint l'estrella d'orient. Els Reis visiten les cases dels infants per portar-los les joguines o els regals que han demanat per carta. Arreu dels països de parla catalana comencen a popularitzar-se les cavalcades per celebrar l'arribada dels Reis a mitjans del segle XX, però es té constància que les més antigues que tenen lloc de forma continuada són les d'Alcoi, de l'any 1866,[5] i Igualada, que data de l'any 1895.[6] Aquestes cavalcades són una desfilada amb carrosses a dalt de les quals hi ha els Reis, els patges i tots els acompanyants. Llancen caramels mentre recorren els carrers del poble o ciutat i a la nit dipositen els regals a totes els cases mentre els nens dormen. La quitxalla haurà deixat abans menjar i beure per als camells.

Els inicis a mitjans dels anys cinquanta

A Andorra els Reis arriben coincidint amb el creixement econòmic i demogràfic del país i l'augment del turisme a mitjans dels anys cinquanta. Abans, a principis de segle, la nit de Reis no se celebrava amb cavalcades, sinó que els infants veien els tres mags en llibres i se'ls imaginaven en rondalles. Els portaven alguna llaminadura i algun cèntim; les joguines no comencen a aparèixer fins a meitat de segle.

> *"Quan jo era petit no havia vist mai un rei. Sempre els havia somiat, me'ls havien explicat. Però en realitat, que m'agafés en braços, com solen fer ara els Reis amb els infants, a mi no m'ho havien fet mai."*[7]

Una de les primeres accions que es van fer a la parròquia d'Escaldes per Nadal va ser als anys cinquanta, quan es va il·luminar tota l'avinguda Carlemany i els Reis van començar a desfilar amb cavalls. Fins i tot hi ha qui recorda que havien estat alguns dels refugiats vinguts de la Guerra Civil Espanyola els que havien fet de Reigs Mags d'Orient pels carrers d'Escaldes i que portaven els regals als nens pujant amb escales als balcons.[8] Va ser uns anys més tard, ja als seixanta, que gràcies a Joan Lladós i Antoni

4 Comas D.; Pujadas, J. J. (1997). *Andorra, un país de frontera*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Govern d'Andorra.

5 *Una de les escenificacions de Reis més completes del país, Alcoi (Alcoià), del diumenge anterior al 5 de gener.* http://www.festes.org/articles.php?id=264 [consulta: agost del 2018].

6 El patge Faruk i els Reis reparteixen regals per a tothom. Igualada (Anoia), 5 de gener. http://www.festes.org/articles.php?id=263 [consulta: agost del 2018].

7 Canturri, P. (2016). "L'estat actual del folklore andorrà", a *El sentit del folklore, avui. Vintenes Jornades de la Societat Andorrana de Ciències*. Andorra la Vella: SAC, p. 39.

8 Relat de Ricard Mateu (78 anys) d'Escaldes-Engorgany [entrevista realitzada el 2018].

Quan els reis mags anaven en jeeps pels carrers d'Andorra la Vella. Anys 1960-1964. ANA/Fons Fèlix Peig 00052

Quan el patge reial anaven a cavall per les Escaldes. Any 1974. ANA/ Fons Fèlix Peig 00321

Les primeres carrosses desfilant per l'avinguda Carlemany a Escaldes. Anys 1966-1970. ANA/ Fons Fèlix Peig 00168

Els reis macs repartint regals per l'avinguda Carlemany a Escaldes. Any 1972. ANA/ Fons Fèlix Peig 00268

Zamora, reconeguts pels escaldencs com els pares de la Cavalcada de Reis, va ser possible que sortís la primera carrossa, que no era altra que un remolc estirat per un *jeep* i els tres Reis a sobre.

També els mateixos anys, a finals dels cinquanta a Andorra la Vella, una colla de joves[9] amb els *jeeps* Willys feien desfilar els Reis pels carrers del centre històric. A més, les famílies que volien portaven els paquets al garatge del xalet d'Estanislau Puiggròs, al roc dels Escolls, i anotaven el nom del nen o la nena i l'adreça perquè a la nit els Reis els portessin els regals pujant amb una escala pel balcó si calia.

Mentre que a Escaldes-Engordany l'organització de la Cavalcada era des del principi en mans de la Unió Pro Turisme, a Andorra la Vella no se'n va fer càrrec el Comú fins l'any 1981, moment en el qual la institució va encomanar a Xavier Coma organitzar l'arribada dels Reis pels carrers de la capital. Des d'aquell moment ja va passar a dependre del Comú, de la conselleria anomenada de Turisme i Festes,[10] primer, després del Col·lectiu d'Activitats i posteriorment del Departament de Cultura. Andorra la Vella i Escaldes-Engordany organitzaven, doncs, per separat cadascuna la seva Cavalcada. Però a mesura que les dos poblacions van anar creixent urbanísticament fins que els seus límits territorials van començar a tocar-se, es va començar a fer evident que hi havia d'haver almenys una coordinació per no coincidir les dos cavalcades al mateix lloc amb la imatge de sis Reis i per no mantenir aturat el trànsit durant moltes hores.

9 Entre aquests joves d'Andorra la Vella de finals dels cinquanta i principis dels seixanta hi havia Casimir Arajol, Pere Canturri, Casimir Molné i Lluís Montanya.

10 La Conselleria de Turisme i Festes del Comú d'Andorra la Vella que va encarregar la primera cavalcada des de la institució estava presidida per la consellera Mercè Bonell.

La festa dels nens va unir les dos parròquies

Malgrat els intents de coordinació que s'havien fet per evitar la confluència de sis Reis en pocs metres de carrer,[11] la primera experiència de cavalcada conjunta no va arribar fins al 1998. Va ser en les converses propiciades per la junta de la Unió Pro Turisme d'Escaldes-Engordany (UPTEE), encapçalada per Antoni Moreno, i els cònsols d'Andorra la Vella d'aleshores, Lluís Viu i Albert Font, que es va acordar fer una prova pilot amb la condició que si no sortia bé es retornaria a les cavalcades per separat. Els cònsols d'Escaldes-Engordany, Lydia Magallon i Romà Mas, també van estar-hi d'acord.

La decisió no va estar exempta de crítiques, per allò de les rivalitats parroquialistes; en el fons hi havia la sensació que se'ls arrabassava una festa molt arrelada al poble, que havia anat creixent en espectacularitat i posada en escena. No en va a la Cavalcada conjunta Escaldes-Engordany hi aportava tretze carrosses que havien anat augmentant any rere any, la gran majoria de les quals havien estat construïdes pels mateixos integrants de la Unió Pro Turisme. Però si Escaldes-Engordany aportava gran part de la infraestructura, Andorra la Vella disposava d'un pressupost important des que l'any 1981 es va institucionalitzar la festa i l'organitzava per primera vegada el Comú. Els treballadors d'Andorra la Vella que havien de coordinar-se amb els encarregats de l'UPTEE per organitzar la Cavalcada conjunta tenien un mandat molt clar dels cònsols: "Diguin el que diguin, vosaltres endavant."[12]

Malgrat les posicions contràries o les reticències a l'interior de les organitzacions, es va prioritzar la festa en pro dels infants i el significat que per a ells té la nit de Reis. El resultat va ser una Cavalcada més lluminosa i més espectacular, que es va repetir els anys següents seguint el mateix model organitzatiu. Al cap de cinc anys, per evitar malentesos, es va creure oportú posar negre sobre blanc

La recepció dels reis mags la nit del 5 de gener a la plaça Rebés a Andorra la Vella. Any 1981. ANA/ Fons Fèlix Peig 00480

11 Els informants expliquen com els nens demanaven com era que els Reis havien marxat per una banda i apareixien per una altra, i se'ls responia allò de la màgia dels Reis i que són a tot arreu. El carrer de la Unió separa les dos parròquies i era en aquest punt on coincidien les dos cavalcades.

12 Relat de Fidel Solsona (57 anys), d'Andorra la Vella. Tècnic del Comú d'Andorra la Vella al Col·lectiu d'Activitats Culturals [entrevista realitzada el 2018].

els termes d'un acord que comprometia tant l'UPTEE com el Comú d'Andorra la Vella en l'organització de la cavalcada conjunta. "Valia la pena trencar els parroquialismes la nit més important per als nens."[13]

El 23 de desembre del 2002 el cònsol menor i conseller de Cultura d'Andorra la Vella, Carles Torralba, i el president de l'UPTEE, Jordi Moreno, signen un conveni de col·laboració en què s'assenyala que "per l'interès dels ciutadans en general i dels infants en particular, convenen continuar organitzant aquest acte conjuntament, i amb l'objectiu de millorar i optimitzar l'organització i la coordinació se signa un conveni de col·laboració per un període indeterminat de temps",[14] i que especifica l'organització, el recorregut, els participants, les inscripcions i les proves de vestuari, la cobertura de les despeses, la difusió, les visites públiques, la coordinació dels serveis de circulació i el sopar de germanor. El conveni du el vistiplau del Comú d'Escaldes-Engordany, i així es fa constar en una disposició transitòria i amb la signatura de la consellera de Cultura escaldenca, Rosa Brillas Soldevila. Entre altres acords, s'especifica que:

· La Cavalcada inclou la visita del Patge Reial el dia 4 de gener i l'arribada dels Reis d'Orient el dia 5 de gener.

· L'UPTEE coordina les carrosses (perquè n'aporta el nombre més elevat) i els grups d'animació.

· El Comú d'Andorra la Vella organitza la part final de la Cavalcada, que passa a ser anomenada *Palau d'Arribada*, sigui quin sigui el punt on acaba.

· El recorregut serà alternatiu d'any en any, és a dir, un any s'inicia a Escaldes-Engordany i acaba a Andorra la Vella, i el següent a la inversa. Aquest punt queda obert a la possibilitat de trobar un lloc entremig de les dos parròquies. Aquesta alternança també afecta la visita del Patge Reial.

· Els Reis seran representats alternativament per persones de les dos parròquies, un any dos per a Escaldes-Engordany i un per a Andorra la Vella, i l'any següent a l'inrevés; pel que fa als infants i joves acompanyants de les carrosses i patges, es respecta la proporcionalitat del 50% per parròquia. El Carter Reial i el Patge Reial seran escollits per l'UPTEE.

· La cobertura de despeses queda repartida al 50%, excepte la realització del Palau d'Arribada, del qual es fa càrrec el Comú d'Andorra la Vella com a contrapartida de les carrosses que s'aporten des d'Escaldes-Engordany. També el subministrament de caramels recau sobre Andorra la Vella (se n'han arribat a llançar 9.000 quilograms), mentre que el lloguer de vestuari i la banda de música és a càrrec de l'UPTEE.

Onze anys després d'aquest conveni, el 30 de desembre del 2013, se'n va fer un de nou amb l'objectiu de posar-lo al dia, ja que alguns dels acords havien quedat desfasats o no es complien al peu de la lletra. Una de les novetats és que el nou conveni ja no es fa solament entre un comú, Andorra la Vella i una entitat, Unió Pro Turisme, sinó que s'hi inclouen d'entrada els dos comuns i, mentre que l'anterior el signaven els consellers de Cultura i el president de l'UPTEE, aquest va signat al més alt nivell: per les cònsols d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany, Rosa Ferrer i Trini Marín, i pel president de l'UPTEE, Carles Núñez.[15] Entre altres canvis, es va fer constar que:

· El Palau d'Arribada serà organitzat i coordinat de forma alternativa per la parròquia segons on s'acabi la Cavalcada cada any.

· Hi haurà una representativitat parroquial equitativa en la selecció d'infants i joves, i es donarà prioritat als qui no hi han participat mai i se sortejaran les places que quedin entre els que ja hi hagin participat.

· La cobertura i la liquidació de les despeses queda més detallada i s'especifica qui paga què: tot és al 50% excepte la partida de les carrosses i la Cavalcada; en aquest cas el 70% de la despesa recau en el Comú d'Andorra la Vella i el 30% en l'UPTEE, ja que aquests últims aporten el nombre més elevat de carrosses.

Es continua respectant el repartiment dels Reis: un any, Escaldes-Engordany tria qui seran els dos reis i un patge, i Andorra la Vella tria un rei i dos patges, i l'any següent a l'inrevés. Val a dir que l'organització conjunta de la cavalcada també ajudava en la necessitat d'unir esforços per fer-la més econòmica, cosa que va ser molt positiva en els anys més durs de la crisi econòmica i financera.

13 Relat d'Emili Pérez (51 anys), d'Escaldes-Engordany. Expresident de la Unió Pro Turisme d'Escaldes-Engordany [entrevista realitzada el 2018].

14 Conveni de col·laboració entre el Comú d'Andorra la Vella i la Unió Pro Turisme d'Escaldes-Engordany. Andorra la Vella, 23 de desembre del 2002.

15 Conveni de col·laboració entre el Comú d'Andorra la Vella, el Comú d'Escaldes-Engordany i la Unió Pro Turisme d'Escaldes-Engordany. Escaldes-Engordany, 30 de desembre del 2013.

El Patge Gregori, l'anunci de l'arribada dels Reis

> *"Sovint, aquestes cavalcades poden anar precedides per la solemne visita d'un patge de Ses Majestats que, batejat amb diversos noms [...], compleix la missió de preparar els ànims de la quitxalla i anunciar la solemne arribada dels seus senyors."*[16]
> *"Els Reis tenen un emissari molt fidel, el criat Gregori, ferreny i malcarat, de molt mal geni i amb uns bigotis llargs com un samaler. Aquest servent té unes orelles que tot ho senten, per lluny i baix que s'enraoni, i uns ulls com una mostela que hi veuen més enllà de set llegües. Amb aquestes facultats li és molt fàcil de saber la conducta de tota la quitxalla. Quan passen els Reis els explica fil per randa el com i el què de tot allò que han fet els nens i les nenes, tant si és bo com si és dolent. I els Reis obren en conseqüència."*[17]

No sabem si Rossend Marsol, *Sícoris*,[18] es va inspirar en aquesta descripció que fa Joan Amades del Patge Gregori, però des que va aparèixer pels carrers d'Escaldes, primer, i d'Andorra la Vella, després, va ser sempre ell qui el va interpretar fins que la salut ja no li ho va permetre. Sícoris va ser una de les persones que al llarg dels anys van anar fent pedagogia de la necessitat d'unir les dos cavalcades per fer-ne una de sola més lluïda i més moderna.

El Patge Gregori es passeja, dalt de la seva carrossa, el dia 4 de gener pels principals carrers d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany avisant tota la mainada que l'endemà arribaran els Reis, recull les cartes dels infants i els reparteix caramels. Com hem vist en el conveni entre les dos parròquies, l'organització de l'arribada del Patge Gregori és a càrrec d'Escaldes-Engordany, ja que va ser en aquesta parròquia on va començar la tradició sota el guiatge de Sícoris.

L'alternança del recorregut

Tot i que els primers anys de fer conjunta la Cavalcada es va buscar un lloc enmig de les dos parròquies per finalitzar-la, els intents no van donar fruits i ja va quedar instaurat que el recorregut, en el seu inici i el seu final, s'aniria alternant d'any en any. Com s'ha explicat, l'any que comença a la parròquia d'Escaldes-Engordany s'acaba a Andorra la Vella, i l'any següent s'inicia a Andorra la Vella i s'acaba a Escaldes-Engordany.

Aquesta directriu va quedar instaurada en el conveni del 2002 i es va refermar en el del 2013, i es va deixar constància dels carrers per on passa la cavalcada. Així, l'any que s'inicia a Escaldes-Engordany el recorregut és en l'ordre següent: plaça dels Dos Valires, c. Esteve Albert, c. Josep Viladomat, c. de les Escoles, av. Carlemany, av. Meritxell i av. P. Benlloch/plaça Rebés (contra direcció), i acaba a la plaça del Poble d'Andorra la Vella. I l'any que s'inicia a Andorra la Vella el recorregut és en l'ordre següent: plaça Guillemó, av. Príncep Benlloch, av. Meritxell, av. Carlemany, plaça de l'Església, c. Copríncep De Gaulle, c. de les Escoles i c. del Prat Gran, i finalitza a la plaça Coprínceps.

La desfilada de les carrosses de la nit de Reis a Andorra la Vella. Any 1981. ANA/ Fons Fèlix Peig 00505

16 Prat, J. (1989). "Cavalcades de Reis", a *Calendari de Festes de Catalunya, Andorra i la Franja*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular, p 86.

17 Amades, J. (1982). *Costumari català. El curs de l'any*. Vol. I. Barcelona: Salvat Editores i Edicions 62, p. 400.

18 Rossend Marsol, conegut pel pseudònim *Sícoris* (1922-2006), va ser un periodista i escriptor andorrà. Al marge de la seva activitat laboral es va distingir per la seva dedicació a les festes populars i tradicionals. El ball de l'Ossa d'Encamp i la Cavalcada de Reis conjunta d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany són dos de les herències que va deixar.

LES ESCUDELLADES POPULARS I ELS ENCANTS DE SANT ANTONI.

UN PATRIMONI ALIMENTARI, UNA FESTA GASTRONÒMICA

L'escudella popular va ser una iniciativa dels Tons per celebrar el seu sant i convidar els veïns i els visitants l'any 1970. 17 de gener de 1973. ANA / Fons Fèlix Peig 60140

La diada de Sant Antoni (17 de gener) és una festivitat molt celebrada i molt arrelada a l'Andorra tradicional. Sant Antoni és conegut com a patró dels animals i la seva advocació va directament relacionada amb el guariment i la fertilitat del bestiar, dels animals domèstics i també dels animals de càrrega, per la qual cosa també és patró dels traginers. A l'Andorra agrícola i ramadera aquell dia no es feia treballar el bestiar, si no era en casos excepcionals, i se l'hi donava un pinso extraordinari.

> *"La festa de Sant Antoni sembla que pot ésser la cristianització d'antigues cerimònies i de cultes primitius dedicats a divinitats pastorals protectores del bestiar, possiblement porcí i qui sap si de peu rodó."*[1]

> *"Sant Antoni és tingut per patró dels animals, especialment dels domèstics, que conviuen amb l'home. Les gents que tenien bestiar de peu rodó celebraven llur festa i portaven llur bestiar a beneir."*[2]
> *"A Canillo, al matí se celebrava missa a l'església parroquial, a l'altar de Sant Antoni. Els feligresos assistien a la missa i cada casa portava un ciri (prop de 50 cremaven durant la missa) per demanar protecció per als seus animals. Al final de la missa es cantaven els goigs. Sortint de missa, el mossèn i els escolans passaven per totes les corts del poble per beneir el bestiar."*[3]

La imatge de sant Antoni va acompanyada d'un porquet a causa de la guarició d'un garrí que hom li atribueix, i és

1 Amades, J. (1982). *Costumari català. El curs de l'any.* Volum I. Barcelona: Salvat Editores i Edicions 62, p. 481.

2 Amades, J. Op. cit.

3 Font, D. (76 anys), de cal Puigcernal de Prats, Canillo. "De la celebració de Sant Antoni a Canillo" a *Diari d'Andorra*, 15 de gener del 2018.

precisament en aquestes dates que se celebra la matança del porc, fonamental en l'Andorra de la pagesia, com en tot el món rural. La devoció a sant Antoni està relacionada a encomanar-li la pervivència d'aquesta vianda. Pere Canturri explica que la matança del porc era "un dels esdeveniments més esperats en la vida familiar andorrana", ja que aquest animal "era la base de la seva economia i la matança es convertia en un dia de festa i d'alegria per a la casa, compartit amb parents, amics i veïns."[4]

Els Encants a la plaça Príncep Benlloch d'Andorra la Vella. Tradicionalment se subhastaven productes del porc en benefici de l'Església i els més pobres. Amb els anys es van subhastar altres productes. Any 1962. ANA / Fons Fèlix Peig 62763

Els Encants, la benedicció dels animals i l'escudella popular són tres dels elements amb els quals es relaciona la festivitat de Sant Antoni.[5]

> *"Una setmana abans de Sant Antoni, el sagristà o campaner [...] passava per totes les cases amb una capelleta de Sant Antoni i els pagesos li donaven peces de carn de porc que havien matat aquell any o l'any abans (peus, orelles, cap, etc.); algunes cases donaven un pa o un saquet de blat. Després de resar un parenostre i de convidar el sagristà, continuava el recorregut."*[6]

La capta que el sagristà recollia anant casa per casa se subhastava públicament en un acte que tenia lloc davant de l'església: es posava tota la vianda en una panera i el sagristà enfilava les peces en un bastó que aixecava enlaire perquè tothom les pogués veure i anar fent la puixança. Els diners que es recollien anaven a parar a l'Església i, normalment, servien per a actes de caritat a les famílies més necessitades. La figura del subhastador tenia (i té encara) la seva importància, ja que de la seva habilitat a l'hora de fer entrar en competència els postors en dependrà la quantia en la recol·lecta de diners.

> *"A Escaldes fèiem els Encants per la Candelera, perquè Andorra la Vella els feia per Sant Antoni. Uns dies abans*

4 Canturri, P. (2014). *L'Andorra de Pere Canturri*. Andorra la Vella: Editorial Andorra, p. 443.

5 Les escudellades populars i els encants de Sant Antoni van ser inclosos pel Govern d'Andorra el 23 de juny de 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb altres 14 festes d'interès cultural. BOPA, any 22, núm. 38.

6 Font, D. *Op. cit.*

passava el sagristà per les cases amb una capelleta del sant i les famílies feien una donació de carn de porc. Les cases que volien podien quedar-se la capella una nit. Les famílies donaven vianda que després optaven a comprar durant la subhasta dels Encants."[7]

La Massana és l'única parròquia on s'ha conservat la diada de Sant Antoni com a dia festiu, ja que se celebra el seu patró. Aquesta festivitat es feia a Sant Antoni de la Grella, on els parroquians anaven en pelegrinatge amb els seus animals domèstics per beneir-los. L'ermita havia estat sempre un lloc de gran devoció, tal com explica Ricard Armet, el comte de Carlet, en la descripció que fa d'Andorra després del seu viatge a les Valls a principis del segle passat.[8] Però no només els animals domèstics serien objecte de benedicció, sinó que també els traginers celebraven la festivitat del seu patró concentrant-se a Sant Antoni de la Grella:

"Pujaven amb els ruquets guarnits amb els millors arreus i lluint un corretjam fet expressament per aquesta diada, amb cintes de colors."[9]

Després de missa i de cantar els goigs s'oferia als assistents un plat d'escudella.[10] A la tarda es duien a terme els Encants amb la capta que el sagristà havia fet dies abans anant casa per casa. Els diners recaptats es destinaven al manteniment de l'ermita de Sant Antoni de la Grella.

L'època moderna dels Encants

Els Encants es van perdre a mitjans del segle passat i no va ser fins al darrer terç de segle XX que es va anar recuperant a les parròquies de Canillo i la Massana, per Sant Antoni, i a Escaldes, per la Candelera.

La subhasta més popular és la que es fa a Escaldes. La va recuperar un grup de ciutadans però en lloc de passar per les cases a recollir les peces de carn de porc es compren a la carnisseria i els diners que s'obtenen de la subhasta van destinats a organitzacions no governamentals andorranes. Amb la recuperació, l'acte també ha canviat d'ubicació i de la plaça Santa Anna ha passat a celebrar-se a la plaça de l'Església de Sant Pere Màrtir, i acaba amb una actuació de l'Esbart Santa Anna. Actualment la celebració està organitzada per la Unió Pro Turisme de la parròquia i el 2018 es va retre un homenatge a totes les persones que han fet de subhastadores i han col·laborat en aquesta tradició centenària.[11]

A Escaldes se celebren uns dels Encants més populars. Abans la subhasta es feia a la plaça Santa Anna, ara es fa a la plaça de l'Església de Sant Pere Màrtir per la Candelera. 2 de febrer del 2011. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

A Canillo els Encants, recuperats l'any 2000, se celebren després de la Vianda de Sant Antoni (l'escudella popular). I a la Massana es fan el mateix dia de la festivitat després de la missa a l'església de Sant Antoni de la Grella i mentre les fogaines, ubicades a la plaça de les Fontetes, fan bullir l'escudella. El procediment és el mateix que a Escaldes: la vianda es compra a la carnisseria i els diners de la subhasta es destinen a alguna ONG andorrana. També Encamp celebra els seus Encants abans de la benedicció i de menjar l'escudella. Els manadors del Comú i el rector de la parròquia subhasten coques, bulls, embotits, peus de porc... Tot el que es recapta es destina a obres socials.

Les escudelles al carrer, un acte popular

L'escudella és un plat típic de muntanya molt energètic i està considerat com un dels patrimonis alimentaris pirinencs més importants, ja que hi intervenen nombrosos ingredients, des de les patates i la verdura, els llegums, com les mongetes i les cigrons, els cereals, com els fideus

7 Relat d'Octavi Font (88 anys) d'Escaldes. [Entrevista realitzada el 2018].

8 "[...] després d'haver passat pels llochs ont hi han les preses del rech d'Andorra a la dreta, y el d'Engordany a l'esquerra, ens trobem ab el costarut pont d'arch de punta, dit de Sant Antoni, y pochs passos després, clavada en la mateixa roca, com una ostra en sa capsa, l'ermita del mateix nom, a sota del qual porxada no passa cap traginer que no s'encomani al sant contra'ls perills que'l dolent camí ofereix. Ha inspirat sempre fonda devoció en tot el país, com ho indiquen les moltes fundacions y deixes ab que les families andorranes l'han enriquida". Armet, R.: "Les valls d'Andorra. Primera part. Del Segre a l'Ariège a travers d'Andorra" a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Any XV. Núm. 127. Barcelona: Agost de 1905, p. 237.

9 Julián, E. (1997). *Hereus i Cabalers*. Andorra la Vella : Edició de l'autora, p. 47.

10 Amades, J. *Op. cit.* "[...] tothom qui tenia un animal de peu rodó el portava a beneir i solia fer un àpat extraordinari per celebrar la festa del bestiar."

11 Comú d'Escaldes-Engordany (2018). *Uns encants de Sant Antoni molt especials*. <http://www.e-e.ad/publicacio/3187/uns-encants-de-sant-antoni-molt-especials/> [consulta: agost de 2018].

i l'arròs, fins a la vianda de porc, traient així el màxim profit dels productes de la terra. A Andorra l'escudella es pot menjar en actes populars per la festivitat de Sant Antoni. Pere Canturri ens diu que difícilment es poden relacionar les escudelles públiques que es feien en molts llocs de Catalunya per Carnaval o per Sant Antoni amb les escudelles populars que es fan a Andorra. Sí que explica, però, que hi havia algunes cases importants d'Andorra la Vella que repartien un dia a l'any escudella als pobres.

> *"A Andorra no sabem que antigament hagués existit aquesta tradició. Recordem haver sentit que cal Guillemó o cal Molines, a Andorra la Vella, un dia a l'any repartien escudella als pobres. No sé si es podria relacionar amb les escudelles públiques de Sant Antoni."*[12]

També Eva Julián[13] ens referencia que els traginers preparaven una escudella per als pelegrins que es desplaçaven fins a la capella de Sant Antoni de la Grella per celebrar la festivitat.

Malgrat aquestes referències de Canturri i Julián, l'escudella al carrer entesa com a acte festiu i popular no la trobem fins a l'any 1970 i, a més, desproveïda de significació religiosa. Tot té el seu inici al restaurant La Truita de l'Hotel Riberpuig, que estava situat a l'avinguda Meritxell d'Andorra la Vella (actual Hotel Andorra Palace). Explica Antoni Santacreu en el llibre que va editar per commemorar els 25 anys de l'escudella[14] que l'octubre de 1969, en el decurs d'una partida de botifarra o de truc entre quatre amics del barri, Antoni Puigdellívol, amo del restaurant, va proposar-li fer una escudella per al dia del seu sant i convidar el barri i els turistes. Santacreu, carnisser d'ofici, va acceptar el repte afirmant que ell hi posava la carn, mentre que un altre dels presents, Joan Roca, masover de cal Guillemó i de qui l'aniversari s'esqueia el dia de Sant Antoni, hi posava l'arròs i els fideus. Als tres promotors se'ls va afegir Antoni Solana, *el Ton* de cal Muxó, que seria l'encarregat d'anar a buscar les cols verdes pels horts de poblets de la Massana. A tots ells se'ls va conèixer amb el sobrenom dels *Tons* de l'avinguda Meritxell.

Les primeres escudelles populars es van organitzar a l'avinguda Meritxell entre el trànsit de gent i de cotxes. 17 de gener de 1975. ANA /Fons Fèlix Peig 60170

12 Canturri, P. *Op. cit. L'escudella de Sant Antoni*, p. 449.
13 Julián, E. *Op. cit.*

14 Santacreu, A. (1993) *Els embotits d'Andorra i l'Escudella de Sant Antoni. 25 anys d'escudella*. Andorra la Vella: Edició de l'autor.

L'escudella de la diada de Sant Antoni es fa mot popular i es trasllada a la plaça Rebés d'Andorra la Vella. 17 de gener de 1981.
ANA / Fons Fèlix Peig 60402

La festa de l'escudella va continuar creixent i va conèixer nous escenaris com la plaça del Poble i la plaça Guillemó, quan es va constituir la Confraria d'Escudellaires d'Andorra la Vella. Anys 1986-1987.
ANA / Fons Alsina Martí 5288_06

A mesura que s'anava acostant la data, es van anar afegint més veïns del barri en l'organització de l'esdeveniment i el 17 de gener de 1970, amb dos fogaines al carrer, se celebra la primera escudella popular a l'avinguda Meritxell, davant del que era el restaurant La Truita. L'èxit va ser tan gran que el tercer any ja es van fer servir quatre fogaines, que van augmentar fins a sis l'any 1977. L'escudella es va convertir en un acte de cita obligada per part de les personalitats del món polític, social, econòmic i religiós.

Però tot i l'èxit l'acte va patir una crisi i va perillar-ne la celebració quan l'any 1981 es fan les obres a l'Hotel Riberpuig. És aleshores quan, a demanda dels organitzadors, s'obté la col·laboració del Comú d'Andorra la Vella, que incorpora l'escudella popular en el conjunt de les festes comunals. La seva ubicació es desplaça a la plaça Rebés,[15] es fa donació de les fogaines i es compren plats amb l'escut del Comú gravat i la data de la diada. Comença aquí una altra tradició, que és la del plat commemoratiu de cada any que es fa pagar i es dona al comensal conjuntament amb la cullera de fusta. En definitiva, s'institucionalitza la festa i es crea la Confraria d'Escudellaires d'Andorra la Vella.

Es van instaurar dos categories d'escudellaires, que encara perduren avui dia. Els principiants es distingeixen perquè les dones van amb davantal blanc i els homes amb faixa i barretina vermella. Al cap de tres anys ja es passa a ser confrare escudellaire: les dones van amb davantal negre i els homes amb camisa blanca, faixa negra i armilla i barretina musca.

La tradició mana que les dones siguin les encarregades de preparar la vianda i les plates, mentre que els homes s'encarreguen de tot el que fa referència al foc i la fogaina (la neteja i encesa de les fogaines, omplir-les d'aigua, abocar-hi la verdura i la vianda i mantenir el bull...).[16] En l'actualitat a Andorra la Vella hi ha deu fogaines, set de les quals porten el nom de cada una de les parròquies, ja que han estat apadrinades per les seves autoritats.[17] L'escudella s'acompanya de pa moreno, de sègol o sagí, i les postres són un tall de tortell de Sant Antoni.

L'any 1979 Canillo va organitzar per primera vegada l'escudella popular, que anomenen Vianda de Sant Antoni, i els promotors van ser Pere Torres, de cal Toni del Forn, i Antoni Torres, de cal Roc.[18] La seva ubicació va ser la plaça Montaup i actualment es fa a la plaça de l'edifici del Telecabina.

L'any 1983 el cuiner de l'Hotel Riberpuig que dirigia els fogoners d'Andorra la Vella, Atanasio Oñate, va anar a viure a Escaldes i conjuntament amb altres conciutadans de l'Associació Amics del Pont dels Escalls va organitzar la primera escudella popular a Escaldes-Engordany.

L'escudella de Sant Antoni a Encamp va començar a celebrar-se el 1987, quan una colla de voluntaris del poble (molt d'ells membres de l'antiga Unió Pro Foment i Turisme) van cuinar la primera escudella a la plaça del Consell. Actualment organitza la festa el Departament de Cultura

15 A la plaça Rebés només es fa l'escudella un any. A partir de 1982 es desplaça a la plaça del Poble. Actualment se celebra a la plaça Guillemó.

16 Relat de Teo Armengol (65 anys), confrare escudellaire d'Andorra a Vella des de 1992 [Entrevista realitzada el 2018].

17 A partir de l'any 1984 es van començar a fer els apadrinaments per parròquies i les dos primeres van ser apadrinades per Canillo i Escaldes. El 1985 Encamp i Sant Julià de Lòria; el 1986, la Massana i Ordino; i el 1987, Andorra la Vella.

18 Font, D. *Op. cit.*

En l'actualitat a Andorra la Vella hi ha deu fogaines, set de les quals porten el nom de cada una de les parròquies. L'escudella s'acompanya de pa moreno, de sègol o sagí, i les postres són un tall de tortell de Sant Antoni. Anys 1990-1992. ANA / Fons Fèlix Peig 60463

A Sant Julià de Lòria l'escudella popular es fa el 20 de gener, per Sant Sebastià. Va ser a iniciativa de la Germandat de Sant Sebastià, que l'any 1989 es va posar en contacte amb els escudellaries d'Andorra la Vella per ajudar-los a organitzar la festa. D'aleshores ençà s'ha portat a terme de forma ininterrompuda.

Totes les escudelles populars tenen una gran afluència de públic, com ho demostra la gran quantitat de racions que es distribueixen entre els assistents en cada una: oscil·len entre les 4.000 d'Andorra la Vella i el miler de Canillo (2.000 a Escaldes-Engordany i a Encamp, 2.500 a Sant Julià de Lòria i 1.200 a la Massana).

La celebració de l'escudella a Escaldes. L'any 1983 l'Associació Amics del Pont dels Escalls va organitzar la primera escudella popular a la parròquia. 17 de gener del 2011. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

amb l'ajuda de les padrines i el jovent de la parròquia, i es fa a la plaça Sant Miquel a Encamp i a la plaça de l'església al Pas de la Casa. Al poble d'Encamp se celebra el cap de setmana més proper a Sant Antoni i al poble del Pas de la Casa, el diumenge següent.[19]

19 Comú d'Encamp (2018). *A la parròquia d'Encamp se celebren dos escudelles de Sant Antoni, a Encamp i al Pas de la Casa.* <http://www.comuencamp.ad/departaments/departament-de-cultura-1/festes-tradicionals/festes-populars/escudella-de-sant-antoni>[Consulta: agost 2018].

EL CARNAVAL D'ENCAMP.
CONTRABANDISTES I OSSA, ESSÈNCIA PIRINENCA

Els balls de l'Os o de l'Ossa els trobem en molts pobles dels Pirineus i zones de muntanya. A Encamp aquesta representació és un moment àlgid del seu Carnaval. Any 1973. ANA / Fons Fèlix Peig 47441

De totes les celebracions de Carnaval a Andorra, la d'Encamp és la més popular i la que compta amb un marcat pes identitari. Els plats forts de les activitats que inclou l'agenda són, sens dubte, dues farses carnavalesques: el judici dels contrabandistes, que se celebra el diumenge a la tarda a la plaça dels Arínsols, i el ball de l'Ossa, que es representa el dilluns a la tarda a l'aparcament Prat de l'Areny.[1]

El ball de l'Ossa i la representació teatral dels contrabandistes ja es feien a començaments del segle XX, però les necessitats econòmiques dels andorrans van donar lloc a les migracions cap al sud de França per trobar altres ocupacions laborals, com la mina i la verema. És aleshores, cap a la dècada dels anys vint, quan decauen algunes celebracions tradicionals. Passats uns quants anys, Rossend Marsol, anomenat *Sícoris*, les modernitza a la dècada dels cinquanta i reinventa així alguns elements festius d'Encamp. Sícoris va ser una persona preocupada per la promoció de la cultura popular i va aconseguir implicar gairebé tots els joves del país amb la seva feina.[2]

El Carnaval ha tingut i continua tenint un paper principal en el calendari festiu andorrà. El cicle de Carnestoltes s'inscriu dins l'any litúrgic com una mena de parèntesi entre Nadal, connotació de festa familiar i d'alegria, i Quaresma, període de tristesa i recolliment. El diumenge de Carnaval s'escau set setmanes abans del dia de Pasqua, és el pas previ i la preparació per a una època de recolliment i d'austeritat, i en aquest moment d'impàs impera el desordre i la disbauxa de la comunitat.[3]

1 El Carnaval d'Encamp va ser inclòs pel Govern d'Andorra el 23 de juny de 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb altres 14 festes d'interès cultural. BOPA, any 22, núm. 38.

2 Rossend Marsol, conegut pel seu pseudònim *Sícoris* (1922-2006), era un periodista i escriptor andorrà. Al marge de la seva activitat laboral, es va distingir per la seva dedicació en les festes populars i tradicionals. El ball de l'Ossa d'Encamp i la Cavalcada de Reis conjunta d'Andorra la Vella i Escaldes són dos de les herències que va deixar.

3 "[...] és un tret comú a nombroses religions el fet d'establir una mena d'ordre passional al llarg de l'any, amb dies d'alegria i gaubança, amb dies de plaer i dies de tristesa [...]. L'alegria familiar del Nadal és o ha estat suplerta pel desembridament del Carnaval, i aquest, per la tristesa obligada de Setmana Santa, després de la repressió de la Quaresma [...]". Caro Baroja, J. (1979) *El Carnaval. Análisis histórico-cultural*. Madrid: Taurus.

El judici dels contrabandistes, l'aplicació de la 'no-llei'

El judici dels contrabandistes és una farsa carnavalesca que a principis del segle XX trobem en diversos pobles d'Andorra, com a Canillo amb els arlequins de protagonistes, a Encamp o a Ordino, i totes es van anar perdent per les migracions esmentades anteriorment. Encamp la va recuperar a meitat de segle, mentre que Ordino[4] no ho va fer fins al 2017 i Canillo[5] no l'ha tornada a celebrar.

El contraban formava part de la vida d'Andorra, però no era considerat com una cosa delictiva, sinó com una feina que ajudava l'economia familiar, estava acceptada socialment i vista com una activitat comercial entre una àrea i una altra aprofitant les diferències de preu. Una manera de guanyar-se la vida extralegal, sense més connotacions. Segons explica l'historiador Albert Villaró, "al Pirineu se n'ha fet des de sempre, com a mínim des del segle XVIII, quan l'estat era una entelèquia llunyana i repressora"; i el tabac era el principal producte, ja que es comença a conrear a Andorra l'últim terç del segle XVII i a començament del XVIII ja s'inicia un actiu contraban amb la comarca de l'Alt Urgell. Aquells anys, fins ben entrat el segle XX, els contrabandistes a peu carregats amb els seus fardos passaven per camins de muntanya la frontera amb Espanya o amb França i ho feien com una activitat purament de subsistència. I tal com diu Villaró, "tampoc no rebia cap censura social especial: els capellans t'absolien, perquè passar el fardo no era pecat."[6]

Així doncs, la farsa carnavalesca està centrada en la figura del contrabandista i la trama de l'escenificació del judici dels contrabandistes a Encamp és la mateixa ara que cinquanta anys enrere. L'obra comença quan alguns joves disfressats de contrabandistes i carregats amb els farcells corren pels carrers de la parròquia perseguits pels

La trama de l'escenificació del judici dels contrabandistes a Encamp és la mateixa ara que cinquanta anys enrere. Any 2010.
ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

agents de la Guàrdia Civil, als quals abans s'anomenava *gordes*. Un cop els contrabandistes llancen els paquets, són acorralats i empresonats pels guàrdies, que els duen a la plaça perquè els jutgi un tribunal andorrà.

La teatralització es basa en diàlegs i textos burlescos i satírics carregats de crítiques a l'actualitat social i política de la parròquia encampadana i també del país. Fins i tot, allò que pugui semblar grotesc per a alguns es porta al límit amb clares al·lusions a la llibertat sexual, sobretot en el moment en què es descobreix que els paquetaires duen els farcells plens de sostenidors, calces i tota mena d'objectes eròtics. En un moment clau de la representació, la frase que va escriure Sícoris als anys cinquanta sempre es repeteix: "El fiscal té atribucions de passar-se pels collons totes les lleis del país [...]."[7]

Tots els actors, tant els guàrdies, els jutges, els advocats, com el fiscal del cas, són membres de la Comissió de Festes, és a dir, el jovent d'Encamp.

El ball de l'Ossa, la burla dels dallaires

Els balls de l'Os o de l'Ossa els trobem en molts pobles dels Pirineus i zones de muntanya. Es relaciona amb l'època d'hibernació d'aquest animal i també com a figura mitològica, símbol de la relació de la humanitat amb la natura. A Andorra la teatralització de l'ossa també la trobem representada, a part d'Encamp, a Ordino[8] el mes

4 Els contrabandistes d'Ordino representen un grup d'estrangers vestits de forma estrafolària que parlen patuès i que el servei d'ordre de la parròquia –dos policies amb boina i escopetes– enxampa al poble del Serrat. Els policies els han de portar fins a la plaça del poble d'Ordino, on els esperen dos jutges. En el trajecte de baixada fins al cap de parròquia, van aturant-se a tots els bars dels diferents pobles, cosa que fa que arribin al lloc una mica beguts. Portats pel servei de policia, arriben a la plaça enmig del soroll de trets d'escopetes i comença aleshores la representació amb els dos jutges com a protagonistes i diàlegs basats en la burla i la sàtira i una manca de comunicació entre jutges i contrabandistes, ja que parlen idiomes diferents. Al final els condemnen a ballar el Contrapàs enmig de la plaça acompanyats per la gent del poble.

5 A Canillo els joves de la parròquia es vestien de contrabandistes dilluns de Carnaval a la tarda, es penjaven el fardo a l'esquena i corrien pels carrers provocant que els arlequins els perseguissin, ja que la norma dels dies de Carnaval era no treballar i els arlequins vetllaven perquè així fos. Els acabaven enxampant, els duien al mig de la plaça i els jutjaven.

6 Milián, À. "Muntanyes de contrabandistes", a El Temps. 31 de juliol del 2012. https://www.eltemps.cat/article/3193/muntanyes-de-contrabandistes [Consulta: agost del 2018].

7 Marsol, R. (1950). Text original de la representació dels contrabandistes d'Encamp.

8 L'ossa d'Ordino es va recuperar l'any 1985 i s'escenificava per Sant Esteve. L'any 1992 es va representar per darrera vegada i no va ser fins l'any 2017 que ha tornat a representar-se a la plaça el primer cap de setmana de desembre. La sàtira explica com els dallaires del poble posen fi a l'última ossa d'Ordino.

El ball de l'Ossa és, doncs, una representació carnavalesca en què el poble caricaturitza les classes socials, mofant-se tant dels rics com dels pobres. Any 1973. ANA / Fons Fèlix Peig 47450

de desembre. Altres referències escrites parlen que hi havia més parròquies que també la feien, com Escaldes o Andorra,[9] i hi ha testimoni d'altres pobles, com el de la Trini Mandicó Baró a Sispony:

> *"Dimarts févem la Ossa. Era el Cisquet del Pui, es vestive de Ossa i s'anava a amagar a baix a unes roques que hi ha al camp del Cintet a tocar del cementiri, però més cap aquí... i quan ja estava amagada sortiven los nois, els meus germans... i bueno tota la colla amb una escopeta i diven: 'au nem que anirem a agafar la Ossa!' I sí, sí... anaven cap a baix i començaven a disparar tiros. Llavors sortive la Ossa i s'embordave per allà, l'agafaven amb una corda i la lligaven i cap a apassejar les cases. Llavons els hi donaven coca i beure... i bueno feven tota la d'allò, la replegada per totes les cases i jo en feve por perquè era joveneta i m'amagava allà amb el meu pare (riu)."*[10]

Aquesta representació popular és molt viscuda i se'n desconeix l'origen. Els més grans no recorden que mai es deixés de representar i l'associen amb un fet històric que va succeir al poble. Salvador Armet, el Comte Carlet, ja la documentà després de la seva estada a les Valls d'Andorra el 1905, sense especificar, però, a quin poble pertany:

> *"En un racó de la plaça un home vestit ab pells d'ovella simulant una óssa, s'amaga, y de sobte surten dues màscares, el dallaire blanc y el dallaire negre, que comencen ab grotescs moviments a fer veure que dallen, quan compareix la fregona, disfressa vestida miserablement, a portar-los l'esmorsar. Als pocs moments dues altres disfresses compareixen pausades y majestuoses, el senyor y la senyora ab trajos a l'antiga. Venen a passejar-se, quan de prompte, ab mímica com més grotesca millor, expressen la presencia de la fera per aquells voltants, sortint al cap de poca estona una altra disfreça, un caçador, tot enflocat, el qual, després d'haver fet moltes voltes y giravoltes apuntant ab l'escopeta varies vegades, tira, a la fi, cayent aleshores l'óssa, que justament sortia del seu cau, precipitant-se tots a buscar-la, emportant-se-la ab gran gatzara y corredisses.*

9 Ysàs, E. (2015). *Els balls de l'ós als Pirineus, estudi teatral d'un ritu europeu d'hivern*. Tesi doctoral. Universitat Rovira i Virgili.

10 ANA/Arxiu d'Etnografia AE 29. https://www.cultura.ad/vides-de-dones/trini-mandico-baro [Consulta: agost de 2018].

L'espectacle dura segons l'enginy dels actors y les bromes dels espectadors. En havent dinat comença el ball, que consisteix en una mena de contrapas, que punteja primerament el caçador ab l'óssa, al qual segueixen els dallaires, després els senyors, y últimament la fregona, acabant per ballar-lo tots els presents, formant al final llarga y desigual sardana."[11]

Per la seva banda, Joan Amades al *Costumari català* ja situa la representació al poble d'Encamp,[12] ho fa per la Candelera i afegia que la representació es repetia per Carnestoltes. Segons Eloi Ysàs, "[...] en aquestes festes de l'Ossa, la cacera de la fera es presenta com un pretext per escenificar les trifulques d'un reguitzell de personatges de la vida rural. El ball de l'Ossa és, doncs, una representació

La cacera de l'Ossa es presenta com un pretext per escenificar les bregues d'un reguitzell de personatges de la vida rural. Any 1973. ANA / Fons Fèlix Peig 47459

Els encarregats d'organitzar el Carnaval d'Encamp són els joves; sempre deu haver estat així, segons recorden els més grans de la parròquia. Any 1973. ANA / Fons Fèlix Peig 47458

Durant la farsa apareixen personatges com el Senyor i la Senyora, el Fregó i la Fregona, els dallaires, els caçadors i l'Ossa. Any 1973. ANA / Fons Fèlix Peig 47461

11 Armet, S. (1906) "Folk-lore andorrà", a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Any XVII. Núm. 148. Barcelona: CEC.

12 Amades, J. (1952) *Costumari català: el curs de l'any*, volum I: *Hivern*, Barcelona: Salvat, p. 674.

carnavalesca on el poble caricaturitza les classes socials, mofant-se tant dels rics com dels pobres."[13] Actualment el ball de l'Ossa a Encamp se celebra el dilluns de Carnaval, al mig dels tres dies forts (el dia abans es representa *El judici dels contrabandistes* i el dia següent toca escenificar *L'operació del Carnestoltes,* una representació en la qual s'escenifica a la plaça pública la matança del porc). La base de la representació de l'ossa és la feina d'un grup de joves dallaires mandrosos contractats pel senyor propietari del terreny. Enmig de la farsa apareixen dos personatges, el Fregó i la Fregona, dos servents que porten menjar als joves dallaires i que són sorpresos per l'arribada d'una ossa que finalment és morta a trets pels caçadors que la persegueixen. Adaptada a partir dels anys cinquanta per Sícoris, el ball de l'ossa ha anat variant amb el pas del temps i s'hi han incorporat diàlegs i cançons, i en els darrers anys els joves encampadans en fan una versió cada cop més desenfadada i burlesca, amb referències constants a la màxima actualitat de la vida social i política de la parròquia i del país, a vegades fins i tot descarnades i punyents. També hi trobem referències clarament sexuals com quan els joves dallaires persegueixen la Fregona.

La Comissió de Festes, el poder del jovent

Els encarregats d'organitzar el Carnaval d'Encamp són els joves, sempre deu haver estat així, segons recorden els més grans de la parròquia. Per participar en els actes tradicionals s'organitzaven per colles i a meitat del segle XX creen la Comissió de Festes d'Encamp, com a conseqüència del nou impuls que hi dona Sícoris amb les seves aportacions i innovacions en les activitats festives, i que tenen en el nou text estructurat del ball de l'Ossa el màxim exponent.

Aquesta Comissió és un òrgan autònom i independent que, a diferència de la resta dels carnavals d'Andorra, no ha estat absorbit pel Comú. El jovent d'Encamp afirma, amb una rialla burlesca d'orella a orella, que el seu Carnaval està fora de tota mena de censura. Ara bé, l'any 2007 el Comú institucionalitza la Comissió de Festes i crea el Reglament de règim intern de les comissions de festes del Comú d'Encamp. Aquest Reglament diu que és el Departament de Cultura del Comú d'Encamp qui s'encarrega de l'organització dels actes culturals de la parròquia, com és el cas del Carnaval, però tot i això obre les portes a la representació del poble. Actualment, la Comissió de Festes està formada per dos representants de la corporació, dos representants de la gent més gran de la parròquia, quatre representants de les entitats comercials, culturals i esportives i sis membres que representen el jovent d'Encamp.

Actualment, l'agenda del Carnaval d'Encamp inclou, a banda dels balls de nit, la penjada del rei Carnestoltes (el dissabte al migdia, a la plaça del Consell), la desfilada de comparses (dissabte a la tarda, pels carrers del poble), el judici dels contrabandistes (diumenge a la tarda, pels carrers del poble i, principalment, a la plaça dels Arínsols), el ball de l'Ossa (dilluns a la tarda, a l'aparcament Prat de l'Areny), l'operació del rei Carnestoltes (la mitjanit de dimarts a dimecres, al Complex Esportiu i Socio-cultural), i la lectura del testament del rei Carnestoltes i l'enterrament de la sardina (el dimecres a la nit, a la plaça dels Arínsols).

El ball de l'Ossa ha anat variant amb el pas del temps i s'hi han incorporat diàlegs i cançons, i en els darrers anys els joves en fan una versió cada cop més desimbolta i burlesca. Anys 1980. ANA / Fons Fèlix Peig 46904

13 Ysàs, E. *Op. cit.*, p. 139.

ELS ARLEQUINS DE CANILLO.
UN ESCAMOT DE JOVES AMB UNA DISFRESSA SINGULAR

Un grup d'arlequins davant de casa Soldevila als Plans, Ransol, Canillo. Anys 1930-1940. ANA / Fons Casa Soldevila

El protagonista dels dies de Carnaval a Canillo és l'arlequí. Petits i joves –i fins i tot no tan joves– fan les rues disfressats d'aquest personatge molt arrelat a la tradició de les festes de Carnaval canillenques,[1] tot i que amb el pas del temps ha variat el seu protagonisme: si avui dia desfilen dalt d'una carrossa pels carrers de la parròquia i són presents en totes les activitats que s'organitzen, al llarg del segle XX eren els veritables amos de la festa en tots els sentits.[2]

"El Carnaval era la festa més important de totes. Aquí per Carnaval hi havie els arlequins, un traje que era d'arlequins, amb rombos, vermell, flocs, amb coscolles (cascavells), coscolles és lo veritable nom. Una coscolla aquí, una altra aquí, dos aquí i a les cames."[3]

"Quan sentíem els arlequins que portaven aquelles, perquè ara no ho porten, de teles de carner (d'allò que posaven abans, que no hi havia neveres, per a què no vinguessin les mosques pues les caretes eren amb aquelles teles) i, llavons, a tots els veies vestits amb aquells vestits tan bigarrats, amb tot ple de coscolles i retalls que quan els vèiem ens escapàvem, quina por els hi teníem."[4]

1 El personatge d'arlequí és tan important que fins i tot els gegants de Canillo representen dos arlequins.

2 La festa dels arlequins de Canillo va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb 14 festes d'interès cultural més. BOPA, any 22, núm. 38.

3 ANA/Arxiu d'Etnografia. EE 12 Estudi Etnogràfic (1993-1995).

4 ANA/ Arxiu d'Etnografia. EE 73 Estudi Etnogràfic (1993-1995).

Els arlequins, doncs, eren una veritable mascarada carnavalesca i el seu objectiu era que imperés el desordre que caracteritza el temps de Carnestoltes, és a dir, la broma, la disbauxa i els excessos que precedien els dies d'abstinència de la Quaresma.

"I lo matí anaven també los arlequins a treure la gent del llit, a fer broma. Una vegada a un, vam dir, demà vindre'm a treure't del llit. I sí, sí, hi vam nar, el vam baixa a la plaça amb lo matalàs, a baix a la carretera [riu]. Ell era d'acord, era de la broma i era d'acord."[5]

"Es disfrutava molt allavons. Jo de Carnaval m'en recordo de la Ribera, de veure els arlequins. Mos feven por. Quan sentívom aquelles coscolles mos amagàvom sempre."[6]

Eren, doncs, els protagonistes de totes les activitats de Carnaval: des del robatori de les olles fins al ball de l'Ossa, passant pel judici dels Contrabandistes.[7]

"Un escamot d'arlequins, al matí, mos posàvom el vestit i anàvom a les cases, a la casa que podíom prendre l'olla, que allavons es feve un bon caldo, i allavons la portàvom allà al carrer i allí, mira..., tot cosa de riure [...]. La broma que es feve allavons avui no la permetrien ni a dintre de casa ni als cafès ni això. Allavons ere tot permès."[8]

Aquest robatori de les olles es feia el dilluns de Carnaval. Durant el matí les cases preparaven el típic brou amb la vianda de porc. Els arlequins s'organitzaven en patrulles

Petits i joves –i fins i tot no tan joves– fan les rues disfressats d'arlequins. Any 2011. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

La *norma* més important era la prohibició de treballar i, si els arlequins veien algú que ho feia, el multaven i el preu era pagar-los el beure o el berenar a la plaça del Poble. El càstig era el mateix per als que jugaven a cartes als cafès de la parròquia, ja que també estava vetat pel Carnaval. Fins i tot, en aquella època, no es podia anar calçat amb esclops i els arlequins els amagaven o bé als qui en portaven els els omplien d'aigua.

i, mentre els uns vigilaven que no els veiessin, els altres entraven a les cuines de les cases per endur-se les olles al carrer i es bevien el brou i es menjaven la carn.

5 AEA/ Arxiu d'Etnografia. EE 12 Estudi Etnogràfic (1993-1995).

6 ANA/ Arxiu d'Etnografia. AE 8 Ramona Naudí de casa Batista de l'Aldosa de Canillo. *Vides de dones.*

7 Aquestes tres farses (robatori de les olles, ball de l'Ossa i contrabandistes) formen part de la litúrgia carnavalesca andorrana i les trobem representades en diferents formats en altres parròquies (fins i tot fora de les fronteres es representen diferents balls de l'os) però totes amb el mateix fil conductor. La representació dels contrabandistes i el ball de l'Ossa s'han conservat o recuperat a Encamp i Ordino, i el robatori de les olles a Andorra la Vella a càrrec de l'Esbart Dansaire, totes elles de forma teatralitzada.

8 Relat de Pere Torres de Canillo. [Entrevista realitzada el 2011].

"Arribaven aquí, prenien l'olla i la baixaven a baix a la plaça i davant de tots, miraven lo que hi havia dins, sense posar-hi res. I llavons ella era qui havia de sortir a recuperar la olla, i havien de ballar. Havia de fer el primer ball ella, amb l'arlequí. I es convidaven."[9]

Una de les farses més arrelades a la tradició andorrana és la dels contrabandistes.[10] Com en altres parròquies, a Canillo pel Carnaval era el moment idoni per muntar una farsa teatral al voltant del contraban. Així, joves de la parròquia es vestien de contrabandistes el dilluns de Carnaval a la tarda, es penjaven el fardo a l'esquena i corrien pels carrers provocant que els arlequins els perseguissin. Els acabaven enxampant, els duien al mig de la plaça i els jutjaven.

A Canillo també hi havia hagut una ossa i els arlequins la feien ballar. El dimarts de Carnaval a la tarda, un dels joves de la parròquia es posava dins un sac de tela ple de palla, una pell d'os al damunt i a l'esquena li penjaven una bota de vi grossa i plena d'aire. El ball de l'Ossa representava que ella no volia obeir les ordres dels arlequins i ells li picaven l'esquena fins que feien explotar la bota de vi, que feia un soroll que semblava el tret d'una escopeta, i representava la mort de l'ossa.

El dimecres de Cendra els arlequins també eren els encarregats de jutjar i cremar el Rei Carnestoltes, i durant el judici cantaven:

Els arlequins desfilen pels pobles de la Ribera, Canillo. Generació rere generació, any rere any, els arlequins recorren els carrers dels pobles de Canillo. Any 2011. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

"Home de palla les puces t'han mort
Maleïdes les puces que piquen tan fort."[11]

Altres recorden encara com els més petits també hi participaven i es disfressaven de nans tot passejant el Carnestoltes pels carrers:

"La canalla es posava una panera gran de la roba al cap, girada del revés, amb uns enagos per sobre, i caminaven com uns nans; en deien les mones. El Tonet de Ros va fer dos ninots amb avellaner cap als anys 35. Els va posar de nom Garibaldi i Florentina [...]."[12]

Arrelament històric i el vestit d'arlequí

L'origen dels arlequins és desconegut.[13] L'arrelament històric d'aquest element festiu es recorda entre la gent gran de Canillo, que la situa a mitjans dels anys 30 del segle XX. No tothom tenia un arlequí a casa, ni tothom participava de la festa i era una disfressa pròpia dels homes solters i casats de Canillo. Les dones no s'hi van sumar fins ben entrats els anys 60.

"Jo no havia vist cap dona arlequí. Eren los homens que els portaven perquè eren arlequins molt grans. D'arlequí jo no havie vist cap. Tampoc no en teniven tothom. Hi havia algunes cases que no en teniven d'arlequí allavons. A la meua casa no en teníom."[14]

Les característiques de la disfressa de l'arlequí de Canillo i la singularitat de les seves funcions durant la festa fan que aquesta tradició adquireixi un cert valor d'excepcionalitat a Andorra. Les dones més grans de Canillo expliquen que la disfressa d'arlequí la feien a casa les mares i les noies de la parròquia. S'utilitzaven peces de roba vella de color clar, preferiblement de color blanc, on es cosien peces de franel·la o de feltre de colors llampants i retallats en forma de figures. N'hi ha que encara recorden que, per fer-se el vestit d'arlequí, havien utilitzat uns calçotets llargs blancs i una samarreta amb mànigues o també un pijama vell.

9 ANA/ Arxiu d'Etnografia EE 12. Estudi Etnogràfic (1993-1995).

10 El contraban formava part de la vida d'Andorra, però no era considerat com una cosa delictiva, sinó com una feina que ajudava l'economia familiar, estava acceptada socialment i vista com una activitat comercial entre una àrea i una altra aprofitant les diferències de preu. Una manera de guanyar-se la vida extralegal, sense cap més connotació.

11 Alcobé, J. (2009). *Els arlequins i el Carnaval de Canillo*. Andorra la Vella: Ex-Libris. Casa Bauró: Fulls de bibliografia, núm. 12. Biblioteca Nacional d'Andorra.

12 Font, D. (75 anys), de Canillo. *Diari d'Andorra*. 12 febrer del 2008.

13 Hi ha qui ha teoritzat sobre la influència dels carnavals als pobles del departament de l'Erau a França, on el personatge de l'arlequí és present i ja apareix documentat al segle XVII, vestit amb peces de colors virolats i una màscara de color negre que li cobria la cara. Aquesta tradició podria haver influït en els homes andorrans que per les necessitats socioeconòmiques del moment es veien obligats a migrar seguint els moviments que els generava l'activitat del camp i del bestiar. No s'ha trobat, però, cap document que ho acrediti.

14 ANA/ Arxiu d'Etnografia. AE 8. Ramona Naudí de casa Batista de l'Aldosa de Canillo. *Vides de dones*.

A la vestimenta, que incloïa una caputxa, també s'hi cosien, sobretot als braços i a les cames, unes coscolles (picarols grossos) per procurar fer el màxim de soroll i no passar desapercebuts. Al guirigall que feien els arlequins s'hi sumava una mena de fuet de cuir que feien espetegar contra el terra. Per ser un autèntic arlequí, la disfressa s'havia de completar amb una màscara feta d'una tela metàl·lica molt fina (tela de carner). Alguns dels arlequins s'hi pintaven uns ulls i un nas de color negre i els llavis de color vermell; d'altres se l'embrutaven o l'encarbonaven tota de color negre.

De mitjans del segle XX fins avui: la institucionalització de la festa

Durant els anys seixanta els arlequins de Canillo van començar a participar en les festes de Carnaval de les altres parròquies del Principat, com a Encamp i a Escaldes, on també hi va haver, alguns anys, algun grup d'arlequins, gràcies a la promoció que en va fer Esteve Albert. Amb els anys la festa va evolucionar i es va modernitzar, el jovent del poble va deixar d'organitzar-la i va passar a mans de la Unió Pro Turisme de la parròquia de Canillo.[15] Les activitats pròpies del Carnaval es van traslladar als carrers, on s'organitzaven rues conjuntes entre les diverses parròquies i cada grup tenia la seva carrossa, entre les quals hi havia la dels arlequins de Canillo.[16] Els canvis de ritme de vida i l'augment de l'activitat comercial i turística van fer que la festa es diluís i que els arlequins deixessin de participar en cercaviles.

El vestit d'arlequí es confeccionava a casa i passava de generació en generació. Any 2011. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

Va ser als anys noranta que un grup de joves de la parròquia van anar a trobar la junta de la Unió Pro Turisme per plantejar-los la voluntat de tornar als arlequins tal com feien els seus padrins, això sí, adaptant-los als nous temps. Es va donar un nou impuls al personatge de l'arlequí organitzant el primer concurs de confecció de vestits, per al qual les mares dels joves van inspirar-se en la disfressa antiga que havien vist a casa. També van aconseguir readaptar la rua que feia Pro Turisme a Canillo i amb carrossa pròpia els arlequins es passejaven per tota la parròquia.

> *"Anàvem a cada poble, no només Canillo poble sinó tota la Ribera [...] i paràvem a les cases que tenien costum de rebre els arlequins [...] i allà on anàvem picaves 'algo' i bevies 'algo' el que vol dir que al final de la tarda anaves amb un estat bastant lamentable. A Soldeu a l'hotel del Naudí; a Ransol a Cal Jordi, a Cal Pirot... als Plans a Cal Soldevila, a Cal Marticella... a l'Aldosa a Cal Bortoló, Cal Batista... a Canillo a Cal Martí i quatre o cinc cases més... totes era impossible, però la gent t'esperava. A mi em va resultar molt curiós els primers anys d'arribar i veure com tenien la taula parada amb el moscatell a punt i la llonganissa tallada i els hi feia una il·lusió tremenda que hi anéssim."*[17]

També van recuperar les cançons que s'interpretaven quan visitaven les cases i que els més grans els van ensenyar a cantar; van intentar recuperar les màscares fetes de cuir, de guix o de tela de carner que després pintaven o mascaraven, però sense reeixir en l'èxit, ja que al final feien més nosa que servei, per la qual cosa van optar per la cara pintada.

A mitjans dels anys noranta els arlequins va anar creixent en nombre. De la quinzena de joves es va passar a una quarantena, fins al punt que la mateixa Unió Pro Turisme va

15 La Unió Pro Turisme de la parròquia de Canillo era un òrgan independent que comptava amb subvencions comunals. S'encarregava d'organitzar moltes de les festes turístiques i culturals de la parròquia, entre elles el Carnaval.

16 Alcobé, J. *Op. cit.*

17 Relat de Landry Riba (43 anys), del Forn de Canillo. [Entrevista realitzada l'any 2018]

El jovent de Canillo s'encarrega de mantenir viva la tradició carnavalesca amb l'ajut del Comú. Any 1990. ANA / Fons Casa Borró

haver d'encarregar una vintena de vestits d'arlequins. Cada any la gent que hi volia participar els en podia demanar un, se'ls deixava i el retornaven al final. Va ser aleshores que va coincidir que molts dels joves de principis dels noranta que van recuperar l'esperit dels arlequins ho van deixar, fonamentalment perquè van anar a estudiar a fora, però també per l'evolució que havia sofert la festa davant l'augment del nombre d'arlequins i la pèrdua de part de la seva essència: "el punt de contacte que s'havia trobat entre els arlequins i la gent del poble es va perdre molt ràpidament quan en va augmentar massa el nombre."[18]

Finalment, el Comú de Canillo va acabar absorbint la Unió Pro Turisme i les seves funcions. Avui en dia és el Departament de Joventut de la corporació qui planifica els actes de Carnaval i vetlla per la continuïtat d'aquesta festa. Els arlequins continuen tenint el mateix significat original però les seves aparicions al carrer formen part d'un cartell festiu organitzat; utilitzen la mateixa vestimenta, amb alguns canvis, com la màscara, que ja no duen, i molts dels joves de Canillo han heretat el vestit del pare o fins i tot del padrí, mentre que d'altres encara se'l fan cosir. De totes maneres, la majoria dels vestits és el Comú qui els custodia i els distribueix entre els joves dies abans de la celebració.

L'escamot d'arlequins continua recorrent els carrers de la parròquia els dies de Carnaval i entra a algunes de les cases més tradicionals del poble, on se'ls dona berenar, sobretot, a partir del dissabte a la tarda, un cop ja s'ha penjat el rei Carnestoltes.

18 Relat de Landry Riba (43 anys), del Forn de Canillo. [Entrevista realitzada l'any 2018].

LES CARAMELLES D'ORDINO I SANT JULIÀ DE LÒRIA.

ENTRE CANÇONS TRADICIONALS I COMPOSICIONS NOVES

Un grup d'homes amb barretina canta les caramelles a la plaça d'Ordino amb un cavall engalanat. Un d'ells toca un acordió diatònic mentre altres porten un estendard, un bastó llarg i una cistella. Anys 1935-1940. ANA / Fons Casa Rosell 0695

Les caramelles són cançons cantades pels carrers el dia de Pasqua o Pasqua Florida per grups de persones (grans i petites) que reben a canvi diners de la gent. Les caramelles a Andorra s'han mantingut a Ordino i a Sant Julià de Lòria i, més recentment, des del 2003, a Encamp. A la parròquia laurediana es fan el diumenge següent al diumenge de Pasqua. Mantenen aquesta tradició grups corals, com la Coral Casamanya amb l'acompanyament musical del Grup Artístic a Ordino o com la Coral Rocafort a Sant Julià de Lòria, mentre que a Encamp són un grup de joves els qui canten les caramelles.[1]

Les colles de caramellaires recorren els carrers del poble, s'aturen sota balcons o en places, canten les cançons i recullen els donatius de la gent amb la cistella, els que són a peu pla, o amb la perxa, una llarga vara a l'extrem de la qual penja la cistella adornada amb cintes de colors, que la fa arribar fins al balcó perquè els veïns hi dipositin algun diner.

El significat de les caramelles

Segons el calendari litúrgic cristià, després dels quaranta dies d'abstinència i de recolliment de la Quaresma arriba la Setmana Santa i després, la Pasqua, i el significat de la celebració pasqual és la joia de la resurrecció de Jesucrist. Ara bé, el cicle agrícola i ramader interpreta l'alegria de la Pasqua com l'arribada de les flors als arbres fruiters, és a dir, l'arribada de la primavera, i d'aquí es desprèn l'expressió de la Pasqua Florida.

És aquesta exaltació de la joia, ja sigui religiosa o profana, la que es tradueix en les cançons que interpreten a les places i carrers molts grups de cantaires el diumenge i el dilluns de Pasqua i que són conegudes amb el nom de *caramelles*. Aquest fet justifica que la tipologia de cançons que tradicionalment s'interpretaven eren de caràcter popular i religiós, ja que cantaven la joia de la resurrecció de Jesucrist, però també cançons amb lletres de cant a la natura per la coincidència de la Pasqua amb l'arribada de la primavera. Amb el pas dels anys les lletres han evolucionat notablement, s'han deixat de banda les que tenen un contingut religiós i s'han incorporat en el repertori lletres festives o de caràcter satíric.

1 Les caramelles d'Ordino i de Sant Julià de Lòria, pels valors de la seva tradició i la continuïtat en el temps, van ser incloses pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb 14 festes d'interès cultural més. BOPA, any 22, núm. 38.

L'absència de documents escrits fa que no es conegui l'origen exacte de les caramelles però alguns especialistes el situen al segle XVI en molts indrets de Catalunya. En el cas d'Andorra, l'inici d'aquesta celebració té molt a veure amb la proximitat del territori català i la influència de la seva cultura: les caramelles es comencen a escoltar al Principat amb l'arribada dels refugiats catalans després de la Guerra Civil espanyola i els migrants andorrans a Catalunya que tornen influenciats per les seves tradicions.

El començament de segle i la cort a les fadrines

A Andorra, les persones més grans dels pobles recorden haver escoltat les caramelles al començament del segle XX. Les cançons corals que daten d'aquesta època, i fins al final dels anys 30, són peces satíriques que fan referència a l'explosió de la natura durant els mesos d'abril i maig, a la força de la joventut o a un fet rellevant del país que hagi tingut lloc durant l'any en curs.

l'augment del preu dels productes bàsics de subsistència.[2] En aquesta època, a Catalunya i també a Andorra, els caramellaires són grups d'homes que recorren les cases i els masos on hi ha alguna noia jove i soltera, i li dediquen les cançons. N'hi ha que encara recorden que als pobles de muntanya, a les parròquies altes, els caramellaires duien un ruc o una mula com a acompanyament i alguns músics, que gairebé sempre eren pastors, feien sonar la flauta o el flabiol.[3]

Igual que es fa avui en dia, el grup de cantaires es plantava al peu dels balcons i duia una cistella, lligada al capdamunt d'una vara llarga (que rep el nom de *perxa* o *ballesta*) i adornada de cintes, que feien arribar a l'homenatjada. A canvi de rebre una bonica cançó la noia deixava el donatiu en forma d'ous, botifarres i tota mena de menges greixoses, cosa que indicava que la Quaresma s'havia acabat. Així, el simbolisme de l'ou a les mones de Pasqua d'avui en dia significa el principi de la vida o, el que és el mateix, l'arribada de la primavera. En l'actualitat la gent hi deixa

Davant l'antiga casa comuna d'Ordino, en una cantada de caramelles quatre homes porten dos cistelles amb ous i productes del porc. Joaquim de Riba Cassany duu el bastó llarg i un altre home toca l'acordió diatònic. Anys 1925-1935. ANA / Fons Casa Rosell 0695_1

Les primeres que es recorden que es van escriure i cantar al Principat daten dels anys 20. Una d'elles és del 1929 i la lletra mostra les expectatives populars davant l'esperança per la construcció de la primera carretera entre la Seu d'Urgell i Andorra. Un altre dels temes recurrents és

2 Julián, E. (2000) *Les cançons de caramelles de l'Andorra del 1800*. Andorra la vella: Banc Agrícol d'Andorra. [Documents sonors].

3 Els primers anys de la recuperació de les caramelles a Encamp, el grup de cantaires portava una somera amb un carro; li deien Iolanda. Quan va morir no li van trobar substituta i es van quedar sense. Relat de Robert Lizarte, caramellaire major d'Encamp del 2003 al 2017. [Entrevista realitzada el 2018].

diners i en alguna de les cantades els veïns ofereixen als grups corals alguna menja –coca o embotit– i un tast de vi.

Les primeres formacions i els mestres caramellaires

Als anys 30 trobem referències a la premsa catalana d'agrupacions de joves caramellaires a Andorra. La gent més gran de la parròquia d'Escaldes-Engordany recorda la colla Joventut d'Escaldes, que es reunia als vespres a l'antic Hotel Pla per assajar les cantades del diumenge de Pasqua a la plaça Santa Anna. Durant aquests anys també hi ha la formació de caramelles que du per nom Penya Alegria. Totes dos formades per andorrans i residents espanyols d'aquell moment.

Un dels grups que es recorden també durant aquesta època, i que era força nombrós, era el dels homes de Sant Julià de Lòria, que fins i tot pujaven a Andorra la Vella a cantar les caramelles sota la direcció d'un home conegut com *el Fleta*.

Aquests són els anys en què moltes persones de l'Estat espanyol emigren a Andorra per treballar al sector de la construcció i fer la primera central hidroelèctrica del país, l'empresa FHASA. De tots els nouvinguts, molts són catalans i s'han trobat documents de l'any 1933 de l'activitat d'una formació de caramelles que portava per nom Tranquils Poca Pena de FHASA.

A mitjans dels anys 30, i amb l'inici de la Guerra Civil espanyola, s'estableix a Andorra un grup de monjos benedictins de l'abadia de Montserrat que inauguren una escola a Escaldes. Aquesta població ja té aleshores una incipient vida cultural i els frares s'hi involucren i organitzen algunes sessions de teatre, cavalcades dels Reis, espectacles infantils, i participen també en les caramelles. El pes de l'Església fa que les cançons de les caramelles adoptin un caràcter més religiós i s'adapta aquesta festivitat marcada pel calendari agrari al simbolisme cristià per commemorar la resurrecció de Crist.

Iniciada la Segona Guerra Mundial, es van establir a Andorra refugiats catalans, homes amb estudis musicals, músics professionals i *amateurs*, i ben capacitats per ensenyar, que van transmetre el coneixement del folklore català a Andorra. És en aquest moment que s'incorporen a les caramelles cançons catalanes conegudes i les sardanes.

Un d'aquests catalans que van venir a Andorra és el mestre Joan Roure, que s'encarrega de renovar les caramelles que els escolars feien a Andorra la Vella i a Escaldes i n'és el responsable fins que es mor, l'any 1991. El mestre Roure aconsegueix implicar en les caramelles els músics de l'Institut Musical Andorrà i fa que la sonoritat s'assembli cada cop més a la de la sardana. Així, incorpora alguns instruments com la flauta travessera, el clarinet, el saxo, la trompeta i el fiscorn, instruments de vent molt manejables per poder recórrer a peu els carrers i les places dels pobles. Algunes de les caramelles més conegudes a Andorra, escrites i compostes pel mestre Roure, són *Primavera* i *Bonica Andorra*.

La continuïtat fins avui dia: Ordino i Sant Julià com a referents

Les parròquies que han continuat les caramelles al país són Ordino i Sant Julià de Lòria, perquè han mantingut aquest fil de tradició que enllaça amb els caramellaires de la primera meitat de segle XX. En canvi a Encamp no es van recuperar fins a l'any 2003 amb una forta embranzida.

A Ordino les caramelles són una manifestació festiva molt arrelada al poble. De fet la cistella que porten en l'actualitat per recollir els diners és centenària. N'hi ha que recorden un grup d'homes caramellaires als anys 40 del segle XX anant de porta en porta acompanyats d'un ruc i la música de l'acordió. L'any 1958 un mestre de l'Escola Francesa a Ordino, Eduard Rossell, fill d'Andorra la Vella, és qui se'n fa càrrec i els dona una embranzida cantant sardanes com *L'Empordà* i *Les fulles seques*.

La cantada de caramelles de la Coral Casamanya a la plaça d'Ordino. Any 2011. Agustí Guimerà / Fons Comú d'Ordino

El 1960 arriba a Ordino Antoni Florit, un músic vingut de Mallorca, que es fa mestre de l'Escola Espanyola a la parròquia i perpetua les caramelles, així com altres manifestacions culturals en aquesta parròquia. Aquests anys són majoritàriament els nens de l'escola els que canten les caramelles, acompanyats de joves d'Ordino, i alguns pares i mares. Els cantaires recorren tots els pobles de la parròquia, començant pel Serrat a les vuit del matí i arribant a les onze a l'església d'Ordino per ser-hi presents a l'hora de la missa.

El cor del Centre Cultural Laurèdia sota la direcció d'Agustí Marfany. Any 1951. Fons Daniel Areny

Al cap del temps, el mestre Florit organitza una petita orquestra amb instruments, com ara trompetes, saxos, clarinets, flautes, acordions i un piano. En aquesta formació s'hi involucra gairebé tot el poble i suposa la creació del Grup Artístic d'Ordino, que estava format tant pels que tocaven instruments com pels que cantaven. Aquesta etapa és molt fructífera, tant pel que fa al nombre de caramellaires i la implicació de la gent del poble com per la creació de noves cançons amb lletra de Lourdes Pons[4] i música del mestre Florit. Es recollien molts diners que servien perquè el grup realitzés algun viatge fora d'Andorra.

L'any 1998, però, no es canten caramelles pels carrers d'Ordino a conseqüència d'una malaltia del mestre Florit i la seva posterior defunció. Així que els anys següents, 1999 i 2000, la Unió Pro Turisme contracta grups de caramellaires provinents de Granollers i Puigcerdà, respectivament.

L'any 2001, gràcies a la iniciativa d'un grup d'ordinencs interessats a preservar les tradicions, es contacta amb Josep Puig per donar un nou impuls a les caramelles a Ordino. A partir d'aleshores, Puig dirigeix el grup de cantaires que, a diferència del Grup Artístic d'Ordino, serà l'embrió de la Coral d'Ordino i acabarà convertint-se l'any 2005 en la Coral Casamanya. En aquesta darrera etapa, s'han recuperat les cançons amb música i lletra de Lourdes Pons i el mestre Florit, com *La Grandalla* o *El petit vals,* i se n'han creat de noves amb música i lletra de Guillem Benazet, com *Muntanya i cançons* i *El vals de caramelles*, o amb arranjaments de Josep Puig, com *Primavera ordinenca*.[5]

A Sant Julià de Lòria és un senyor d'origen català, anomenat Clotet de cognom, qui continua al voltant de l'any 1949 l'experiència que ja van iniciar als anys 30 els homes de

4 Relat de Lourdes Pons (76 anys), caramellaire d'Ordino i impulsora de la recuperació de la cultura popular i les tradicions d'Ordino. [Entrevista realitzada el 2018].

5 Puig, J. (2016). "Assaig sobre el folklore. Les caramelles d'Ordino", a *El sentit del folklore, avui. Vintenes Jornades de la Societat Andorrana de Ciències*. Andorra: SAC, p. 66 i 67.

la parròquia. Al cap d'un cert temps li pren el relleu un andorrà, Agustí Marfany, que té amplis coneixements musicals i toca l'harmònium a la missa dels diumenges. Un cop entrats els anys 50, Isidre Marvà, el mestre de l'Escola de Música de la Seu d'Urgell, i que en aquell moment fa de professor itinerant, es fa càrrec de les caramelles de Sant Julià de Lòria. Durant aquests anys també apareix la figura de Josep Fontbernat, que després del seu exili a França entra a Andorra i organitza el cant coral i forma part del món de les caramelles des de l'any 1956 fins al 1959.

El cor del Centre Cultural Laurèdia sota la direcció d'Isidre Marvà a Sant Julià de Lòria. Any 1956. Fons Daniel Areny

La Coral Rocafort sota la direcció de Daniel Areny a Sant Julià de Lòria. Any 1972. Fons Daniel Areny

És Marvà, però, qui es converteix en un referent per als joves del poble i n'inicia molts en el món musical. Daniel Areny és un dels seus deixebles i l'any 1962 funda la Coral Rocafort, i en segueix sent el director. Són els membres d'aquesta coral, conjuntament amb els Petits Cantaires Lauredians dirigits per Òscar Sánchez, els que mantenen viva la tradició caramellaire a Sant Julià, que, a diferència d'Ordino i Encamp, es du a terme el diumenge següent a Pasqua. La raó d'aquest canvi de data, no exempt de polèmica, ve donat perquè abans només cantaven els homes i les dones preparaven el dinar de Pasqua, així que per garantir la participació de les dones com a cantaires

La Coral Rocafort sota la direcció de Daniel Areny davant de la casa comuna de Sant Julià de Lòria. Any 1998. Fons Daniel Areny

i per garantir l'assistència de més públic es va decidir fer les caramelles una setmana més tard.

"Les caramelles de Sant Julià han canviat molt des que se sortia amb el mascle i l'egua amb les seves indumentàries", explica Daniel Areny. "S'hi implicava tot el poble i es recollia moltíssim, i ara si algú vol donar cèntims, ho fa, i si no, no; però abans era una cosa gairebé exigible i també es feien més cantades, ara només en fem vuit." El repertori de cançons està format per valsos, havaneres i sardanes populars, entre les quals *Jo no sé què té l'Andorra* o *Dansaires andorrans* del mestre Areny.

A Encamp les caramelles es van recuperar el 2003 gràcies al jovent de la parròquia. Per poder-ho fer van reunir els padrins i els van fer interpretar les cançons que cantaven quan eren petits mentre els enregistraven. Posteriorment els joves aprenien i assajaven les cançons a partir de les gravacions. El grup de cantaires ha anat variant de nombre, i dels deu joves que van començar amb Robert Lizarte com a caramellaire major, és a dir, director, han arribat a ser una quarantena de persones d'edats compreses entre deu i quaranta anys. Recorren els nuclis antics de la parròquia i, a més de la cistella per recollir diners, reparteixen entre els assistents un ram petit de llorer beneït per posar al caldo en cas de necessitat o malaltia.[6]

Els caramellaires homes van vestits amb camisa blanca, llacet, pantaló i sabates negres, barretina i faixa vermelles (excepte els d'Encamp, que porten barretina i faixa de color morat, menys el caramellaire major, que va de vermell); mentre que les dones a Ordino van vestides igual que els homes, canviant el llacet per un mocador vermell; a Encamp es vesteixen amb camisa de flors estampades, faldilla llarga i davantal.

6 Lizarte, R. (2016). "Les caramelles d'Encamp, tradició i actualitat", a *El sentit del folklore, avui. Vintenes Jornades de la Societat Andorrana de Ciències*. Andorra la Vella: SAC, p. 27-29.

L'APLEC DE LA MARE DE DÉU DE CANÒLIC.
PELEGRINATGE I FESTA EN COMUNITAT

La festivitat de Canòlic és una jornada de pelegrinatge i d'adoració dels lauredians a la Mare de Déu de Canòlic. 26 de maig de 1973. ANA/Fons Fèlix Peig 01291

El darrer dissabte del mes de maig se celebra l'aplec de Canòlic a Sant Julià de Lòria, una de les festes més populars d'aquesta parròquia i una de les més importants de la primavera a Andorra. És un símbol d'identitat parroquial, ja que es fa en homenatge a la Verge de Canòlic, patrona de Sant Julià de Lòria, i es pot considerar un dels primers dies de germanor a l'aire lliure que tenen lloc al Principat. És, conjuntament amb l'aplec de la festivitat de Meritxell, un dels més concorreguts. De fet, aquests dos romiatges inicien i tanquen el cicle d'aplecs que comencen amb el bon temps del mes de maig i acaben al setembre.[1]

La festivitat de Canòlic és una jornada de pelegrinatge i d'adoració dels lauredians a la Mare de Déu de Canòlic, però ja fa uns quants anys que la celebració s'allarga fins passada la primera setmana de juny. Des del segle XVIII, segons consta a les actes del Comú de Sant Julià de Lòria, té lloc l'aplec de Canòlic i des d'aleshores s'ha fet cada any ininterrompudament amb una gran afluència de públic. Aquestes característiques aporten a aquesta festa els valors de la tradició, la continuïtat, la vitalitat i la solidaritat.[2]

El Santuari de Canòlic està situat a l'oest de la parròquia de Sant Julià de Lòria, a 1.635 metres d'altitud, i està envoltat dels boscos que pertanyen a Bixessarri, el poble de Civís, la vall de Sant Joan Fumat i la vall de Fontaneda.[3] Per la seva localització, els experts afirmen que el Santuari forma part del grup dels anomenats *santuaris d'alta muntanya,* molt relacionats amb la ramaderia i la transhumància durant l'època medieval. El fet que estigui situat en un lloc de pas entre diferents poblacions hauria pogut tenir també la

1 Tot i que l'aplec de Canòlic és considerat com el tret de sortida a les jornades de germanor a l'aire lliure, no hem de deixar d'esmentar la celebració de la diada de Sant Miquel d'Engolasters del 8 de maig, laborable si s'escau entre setmana en el calendari escaldenc i, per tant, amb menys repercussió.

2 L'aplec de Canòlic, pels valors de la tradició, la continuïtat, la vitalitat i la solidaritat, va ser inclòs pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb 14 festes d'interès cultural més. BOPA, any 22, núm. 38.

3 La Verge de Canòlic és la patrona de Sant Julià de Lòria però també ho és d'altres pobles veïns que es troben a l'altra banda de la frontera com Civís, Asnurri i Os de Civís, des d'on els feligresos també es desplacen per homenatjar la imatge.

funció de refugi per als viatgers.[4] L'església actual ha estat aixecada damunt d'una construcció d'època medieval, que va ser modificada al segle XVII. El cor data del 1680. El 1879 es va engrandir la nau i el 1923 es va refer la façana. Va ser reformada entre els anys 1973 i 1979, repicant l'arrebossat pintat de blanc que cobria tot el parament, tant a l'exterior com a l'interior.[5]

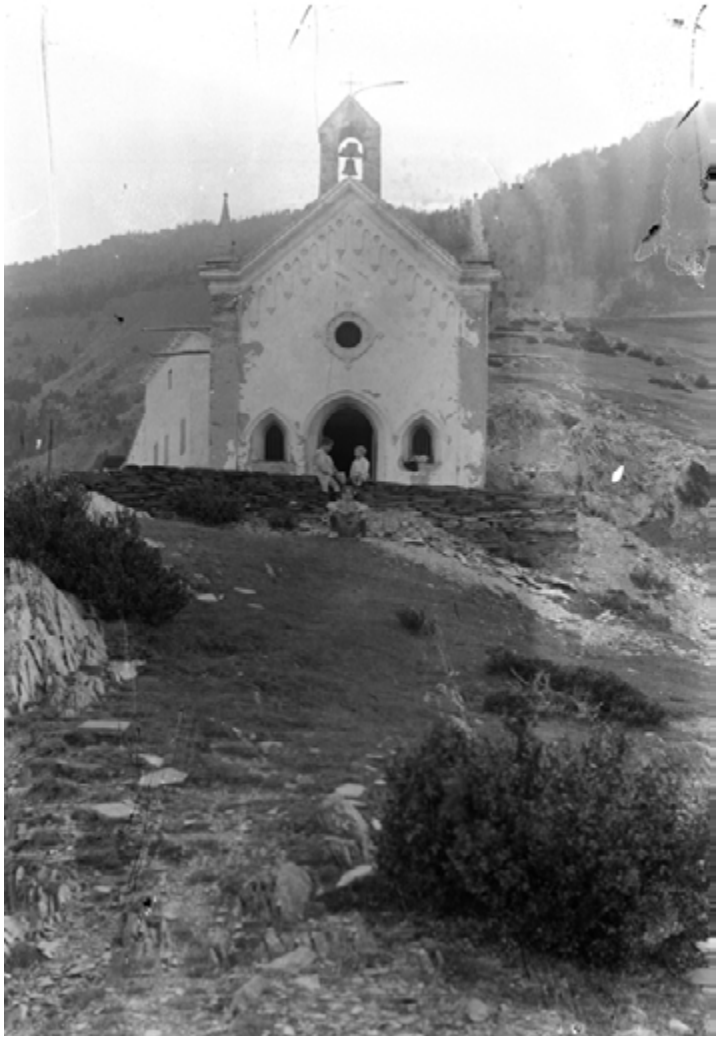

L'església de Canòlic és un santuari d'alta muntanya, situat a 1.635 metres d'altitud i envoltat de boscos. Anys 1915-1930. ANA / Fons CRA 0056

Al Pirineu són moltes les imatges trobades, com la de la Verge de Canòlic, i la seva llegenda ens parla d'un ocell que va indicar als habitants del país, concretament a un pastor de Bixessarri anomenat Tonet, on volia que fos construïda l'ermita per venerar-la. Segons la tradició, havia estat amagada i va ser trobada el 14 de juliol de l'any 1223. Com sol passar amb les narracions que es transmetem oralment, pel boca-orella i d'una generació a una altra, cada narrador hi va fer la seva aportació, de manera que d'una mateixa llegenda en resulten diverses versions, sense que cap no tingui més valor que les altres. Això és el que passa també amb la llegenda de la troballa de la maredeu de Canòlic.

La romeria abans i ara

L'advocació a la Mare de Déu de Canòlic té molt a veure amb els costums i ritus dels pagesos. Antigament els pelegrins demanaven a la Verge que plogués per assegurar les collites, però els fidels també hi anaven quan estaven malalts i sobretot les dones que desitjaven un embaràs. Tots els que havien demanat un do a la Mare de Déu hi pujaven per la muntanya, fent el camí a peu i fins i tot descalços.

La gent més gran de la parròquia recorda com als anys vint pujaven des del poble de Sant Julià a Canòlic, a peu o amb ruc, i en processó, cantant pregàries a la Verge. La referència escrita més antiga que existeix és un opuscle publicat l'any 1925 a la Seu d'Urgell i que fa diverses referències a l'aplec, com per exemple el recorregut que segueixen els pelegrins per pujar al Santuari. Aquesta descripció del camí cap a Canòlic parla de dos fonts i és que per facilitar el romiatge als més febles hi havia dos petits oratoris al llarg del recorregut: un davant del poble d'Aixovall, on es troba la font de Ferro, i l'altre al camí de Bixessarri, on hi ha la font dels Joans.[6]

Processó pels carrers de Sant Julià de Lòria. L'advocació a la Mare de Déu de Canòlic té molt a veure amb els costums i ritus dels pagesos. 26 de maig de 1973. ANA / Fons Fèlix Peig 01347

> *"El Santuari de Canòlich és lluny de la vila de Sant Julià unes dos hores a pas ordinari de peó, i és lo camí un tant accidentat; puig, deixada la carretera comunal al lloc nomenat d'Aixovall, i passat el pont d'aquest nom, segueix dit camí, nomenat d'Hos, per entre viaranys d'una estreta gorja fins arribar al poblet que hau per*

4 *Canòlich. 775è aniversari Andorra*: Comú de Sant Julià de Lòria, 1998.
5 <www.cultura.ad/inventaripatrimonicultural> [Consulta: agost del 2018].
6 Opuscle (1925). Any 1923. *Canòlich. La Seu d'Urgell*: Tallers Tipogràfics.

nom Bississarri; des d'ací s'emprén una puada, si bé no és esquerpa i perillosa, per ser sempre de terra de conreu, amb tot, és pesada i fadigosa, car és pendent i dreta la costa. A la mitat d'aquesta, la que acabe a la collada de Civís, està situat el Santuari de la Mare de Déu de Canòlich, al minvant del single per una part, i a la vera, per altra d'un aglevat salpicat de gemades fontetes."

Als anys seixanta del segle XX ja s'havia construït la carretera fins a Canòlic però els més devots a la Verge hi continuen pujant a peu. 26 de maig de 1973. ANA / Fons Fèlix Peig 07015

Als anys seixanta del segle XX ja s'havia construït la carretera fins a Canòlic però els més devots a la Verge hi continuen pujant a peu i en processó per mantenir la tradició i, en algunes ocasions, emprenen el camí durant la nit, per ser a primera hora al Santuari, fent així diverses parades a les bordes per descansar. Amb l'arribada de la modernitat i la nova carretera, hom podria pensar que el caràcter de romiatge de l'aplec es perdria, però la realitat és que, tot i que hi ha qui prefereix pujar-hi amb cotxe, són molts encara els que fan que es conservi la tradició i cada any s'apleguin més de dos-centes persones al voltant del Santuari que hi han pujat a peu.

L'aplec de Canòlic sempre ha estat una de les tradicions més arrelades de la vila de Sant Julià de Lòria i és una manera de refermar-se com a poble que sap conviure en comunitat. Així, a mitjans dels anys setanta els joves de la parròquia laurediana van iniciar el costum de passar tota la nit anterior de l'aplec als prats i boscos del voltant de l'ermita. D'aquesta manera eviten matinar per arribar-hi i la nit es converteix en una acampada de celebració. Avui en dia, aquesta festa dels joves, que té lloc la nit anterior a l'aplec, es conserva i són pocs els de la parròquia que no hagin viscut l'experiència, almenys un cop a la vida.

Una diada religiosa i de germanor

Evidentment l'aspecte religiós és el que predomina a la celebració de la diada de Canòlic, que se suma a una estructura lúdica i festiva de la jornada. A les deu del matí es diu la primera missa i més tard, a les dotze del migdia, els pelegrins es concentren davant un petit monticle situat al costat de la capella des d'on el capellà fa una solemne benedicció de tot el territori lauredià. Aquest ritual, que es manté viu des dels inicis de la tradició, continua amb la benedicció d'unes saques de pa que duen el cònsol major de la parròquia i el seu ajudant.

De seguida comença la segona missa major, amb l'assistència de les autoritats del poble i del país, que ocupen els primers seients; antigament, al seu costat i al darrere, hi seien els 28 consellers generals com a convidats d'honor. Moments abans d'acabar l'ofici religiós, tots els presents s'aixequen i a l'unísson canten els Goigs de la Mare de Déu de Canòlic. A mesura que els romeus surten de missa, recullen un o diversos pans beneïts de la mà del cònsol major (o de les autoritats de la parròquia presents) i, de mica en mica, els focs s'encenen als prats i boscos al voltant de l'església per reunir tots els presents en un dinar familiar i comunitari que s'allarga tota la tarda. La tradició d'oferir als assistents alguns productes alimentaris és manté des de temps antics i abans també se'ls oferia vi i formatge.[7]

Val a dir que, tot i l'assistència de les autoritats parroquials i nacionals a l'aplec de Canòlic, és una de les cites festives del calendari oficial amb un caràcter més desinhibit.
Un jove de Sant Julià de Lòria ho explica així:[8]

"El dia de l'aplec hi va moltíssima gent. L'aplec s'ha fet molt més popular que el de Meritxell. El de Meritxell és molt més oficialitzat, més encarcarat, amb autoritats per allà i tot això. A aquest hi van les

7 Són molts els autors que relacionen aquesta tradició amb una regulació social del costum de caràcter redistributiu que antigament es practicava fent caritat als pobres i desvalguts que, com a pelegrins, s'acollien a l'hospitalitat dels santuaris els dies de festa grossa.
8 ANA/ Arxiu d'Etnografia. EE 44 Estudi Etnogràfic (1993-1995).

autoritats del poble, hi va el cap de Govern, però en mànigues de camisa. Ah! I reparteixen pa beneït"

A banda de tots els actes litúrgics de la jornada, des dels anys setanta es fan també a Canòlic altres activitats culturals i populars. Abans de la primera missa s'anuncia la celebració amb una aviada de coets i, per als que no han pogut pujar al peu del Santuari, es fa una missa alternativa a l'església parroquial de Sant Julià de Lòria. També, un cop feta la benedicció del terme, pren protagonisme l'Esbart Laurèdia amb la representació del ball de Canòlic, que dona pas a una multitudinària ballada de sardanes.

La festa de la primavera i les activitats a l'aire lliure

La celebració popular de la diada de Canòlic avui en dia va més enllà i s'ha convertit amb el pas dels anys en una de les festes més concorregudes després de la Festa Major de Sant Julià de Lòria. Els departaments de Turisme i Cultura del Comú aconsegueixen any rere any elaborar un cartell festiu amb activitats destinades a totes les franges d'edat.

Així mateix, la primera setmana de juny, és a dir, els dies que segueixen a l'aplec de Canòlic, la parròquia laurediana acull tot tipus d'activitats al carrer. Algunes són, per exemple, representacions teatrals de les formacions de Sant Julià, també s'organitzen concursos a la Biblioteca Comunal per als infants i exposicions d'art, lectures de contes, cantades i concerts a càrrec dels Petits Cantaires Lauredians, la Coral Llar de Lòria o la Coral Rocafort. D'altra banda, la gent gran participa també de la seva festa amb motiu de la festivitat de Canòlic amb activitats de tota mena i balls de tarda. Una altra de les activitats a l'aire lliure que tenen lloc durant la darrera setmana de maig a Sant Julià de Lòria és, per exemple, el concurs de pesca al riu d'Os.

En definitiva, la festivitat de Canòlic no deixa de ser un dels trets més identitaris i amb més sentit de comunitat de Sant Julià de Lòria. També serveix per celebrar els dies de primavera i actua com a preludi d'un estiu que està a punt de començar.

Els actes litúrgics han estat molt presents durant la celebració de la devoció de la Verge de Canòlic, però a poc a poc les activitats culturals i populars agafen més protagonisme. Any 1983. ANA / Fons Fèlix Peig 33249

LES FALLES DE SANT JOAN D'ANDORRA LA VELLA.

QUAN LES RODES DE FOC ENCENEN LES VALLS

Un fallaire encén una falla a la placeta del Puial. És l'inici de la festa. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

La cremada de falles és una festa tradicional i popular que té lloc el 23 de juny, la nit de Sant Joan. Consisteix en l'elaboració d'una falla per part dels participants, que l'encenen, l'agiten i la fan giravoltar vertiginosament fins que creen grans boles de foc. La cremada de falles és una expressió festiva viva i és a Andorra la Vella on està més arrelada i on hi ha el col·lectiu de fallaires més nombrós que la fa possible.[1] A part de la capital, però, la festa de la cremada de falles s'ha anat recuperant des de finals dels anys noranta fins avui en dia en altres poblacions del Principat: Encamp, Ordino, Sant Julià de Lòria i Escaldes-Engordany. [2]

La festa de les falles va ser inclosa l'1 de desembre del 2015 per la Unesco en la Llista representativa del Patrimoni cultural immaterial de la humanitat gràcies a la candidatura multinacional *Les festes del foc al solstici d'estiu al Pirineu*, integrada per 63 pobles d'Andorra, Espanya i França.

1 Per la tradició de la festa, la continuïtat, la vitalitat, l'exclusivitat i la seva singularitat, la cremada de falles d'Andorra la Vella va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb 14 festes d'interès cultural més. BOPA, any 22, núm. 38. El col·lectiu de fallaires de la capital es va constituir oficialment en l'Associació Fallaires d'Andorra la Vella l'any 2013 i va ser declarada com a entitat cultural d'interès públic pel Comú d'Andorra la Vella l'any 2015.

2 Des que la cremada de falles es va recuperar a Andorra la Vella l'any 1987, les parròquies on ha arrelat de nou la festa ho han fet els anys 1997 a Sant Julià de Lòria; el 1998 a Encamp; el 2000 a Escaldes-Engordany; i el 2018 a Ordino. Aquesta darrera població és l'única del Principat on la cremada de falles es fa la nit de Sant Pere, el 28 de juny, aprofitant que és festa parroquial.

Falles rodades

En l'actualitat una falla andorrana està feta de làmines de paper de pasta de pi enfilades en una cadena i embolcallades en una malla de galliner. Originàriament, però, la falla estava feta d'un tronc llarg i prim de boix, a l'extrem del qual s'enfilen diverses peles de beç o bedoll. És el que es coneix amb el nom de *falla tradicional* i que actualment només es crema de forma simbòlica i amb un significat especial en determinats moments de les cremades.

> *"Tronc llarg i prim, recte (aproximadament d'un metre i mig per la falla més gran) en una extremitat del qual s'hi enfilaven requadres de pela de beç assecada, que podien tenir més d'un pam per les falles grosses o la meitat per les petites; aquestes peles s'enfilaven en el tronc des del cap doble cap al prim, on quedaven aturades pel principi d'un branquilló a tall de ganxo, que les fixava a la part alta del tronc i n'ocupaven dos pams."* [3]

La falla tradicional està feta d'un tronc llarg i prim de boix, a l'extrem del qual s'enfilen diverses peles de beç. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

Altres descripcions que es troben ens diuen que aquest tronc era d'avellaner o de freixe o del mateix beç que es pelava, i que la forma de lligar les falles era amb filferro a fi d'assegurar que la bola de foc quedés més ben subjectada. La matèria primera, però, és la mateixa, la pela de beç o de bedoll que es va a sapar uns dies abans al bosc.

> *"A primers de juny, després de sortir d'estudi, anàvem a tallar l'arbre aquí dalt a la Comella. Agafàvem la pela de l'arbre, l'estiràvem i la fèiem assecar un dies i després la lligàvem amb fils de ferro. Ho fèiem amb la pela del beç, perquè el beç no es mor, la torna a fer, igual que el cirerer, que també en fèiem de cirerer. Segons quin arbre li treus la pela i es mor, però al beç i al cirerer no, tot i que el beç cremava més bé. I perquè durés més la falla, uns dies abans la mullàvem, com més molla estava més poc a poc cremava."*[4]

Les falles d'Andorra es diferencien de la majoria de les que es fan als territoris del Pirineu en el fet que es fan rodar i per això aquestes figures en forma de boles de foc. També són falles rodades les que es fan als pobles de Saünc (Ribagorça aragonesa) i de Les (Vall d'Aran). En altres poblacions pirinenques les falles que es cremen la nit de Sant Joan solen ser troncs de fusta o torxes enceses que es fan baixar de la muntanya.

Fogueres, placetes i canalla

Els orígens de la festa són immemorials i el seu significat gira a l'entorn de l'element del foc, que té una àmplia simbologia: és un element purificador que coincideix en l'època de l'any, el solstici d'estiu, que simbolitza la plenitud de la vida amb els fruits que ens dona la terra, però també constitueix un element de reunió d'una comunitat i alhora és una forma de marcar un territori o un terme simbòlic. Així, no hem d'oblidar que el foc és el protagonista de la revetlla de Sant Joan als territoris de parla catalana, una nit en què s'encenen multitud de fogueres a les places de tots els pobles i al Pirineu també es fan cremar les falles.[5]

Els documents escrits més antics que expliquen les cremades de falles a Andorra situen les fogueres, les places dels barris, la canalla i l'escorça d'àlber, de beç o bedoll com els trets essencials de la festa. El més antic que s'ha trobat data del 1906 i és un dels relats del folklorista català Salvador Armet, comte de Carlet. Descriu un viatge a Andorra que va fer l'estiu de l'any 1905 i en què

3 Pantebre, R. (1997). *El parlar d'Andorra*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana.

4 ANA/ Arxiu d'Etnografia. Entrevista amb Andreu Cardona. <www.arxius.ad/fallesdandorra/patrimoniculturalimmaterial> [Consulta: agost del 2018].

5 AA. DD. (1989). *Calendari de festes de Catalunya, Andorra i la Franja*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular.

Les falles d'Andorra es diferencien de la majoria de les que es fan als territoris del Pirineu en el fet que es fan rodar i per això aquestes figures en forma de boles de foc. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

presencia les fogueres de Sant Joan i detalla la cremada de falles d'aquesta manera:

> *"En les Valls d'Andorra, en les seves places y en els voltants dels seus poblets, davant de les portes de les masies, en el cim de les seves montanyes, enfront de la cabana del pastor que guarda'ls ramats que peixen en les solitaries altures, s'encenen en aquesta diada grans fogueres, que salten la mainada quan s'esmortueixen, y, mentres s'abranden, els noys fan lo que anomenen falles, que consisteixen en llarguíssims pals o bastons en qual extrem s'hi coloquen, enfilades, escorces d'albes, que encenen, agitant-les y voltant-les vertiginosament, prenent la forma de grans y fantàstiques rodes de foc que brillen y guspiregen sobre un fons negre de les cases o de la montanya..."*[6]

Més endavant, l'any 1958, és el folklorista Joan Amades qui ho explica fent referència a les falles a l'hora de relatar les tradicions del dia 23 de juny. En el cas d'Andorra ho escriu així:

> *"els infants fan falles amb escorça d'àlber i amb la primera pela de bedoll. Les fan rodar enlaire, mentre estan enceses, amb una rapidesa vertiginosa, i produeixen l'efecte d'una roda guspirejant, que escampa claror i foc per l'infinit. Aquestes falles, enceses enmig de la pregona fosca dels boscos, es destaquen fantàsticament i produeixen un efecte veritablement dantesc."*[7]

Coincideix tot plegat amb la memòria dels més grans d'Andorra la Vella:

> *"Jo vaig començar a fer falles quan anava a estudi, tenia uns nou o deu anys, cap al 1945 o 46. Érem els nens i els joves qui ho fèiem. Els més grans eren els nois de catorze anys, potser el més gran tenia setze o divuit anys, fins a casats. De casats no n'hi havia pas cap, d'homes grans no n'hi havia, era el jovent del barri. I les dones tampoc feien falles, elles no feien rodar el foc."*[8]

6 Armet, S. (1906). "Folklore andorrà", a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Núm. 148. Barcelona: CEC, p. 151-152.

7 Amades, J. (1952). *Costumari Català. El curs de l'any: L'Estiu*. Barcelona: Editorial Salvat.

8 ANA/ Arxiu d'Etnografia. Entrevista amb Andreu Cardona.<www.arxius.ad/fallesdandorra/patrimoniculturalimmaterial>[Consulta: agost del 2018].

Abans del procés d'urbanització i modernització dels carrers principals de la capital que s'inicia als anys 50, la festa de Sant Joan té identitat pròpia a cada barri. Aquest fet crea la rivalitat entre els més joves i fa que cadascuna de les zones poblades d'Andorra la Vella –que són a l'època el Cap del Carrer, el Pui, el barri Antic i el Puial– urbanísticament. Les fogueres de Sant Joan desapareixen de les places i, com a conseqüència, també la cremada de falles per les queixes dels veïns pel perill que comporta.[9] Es produeix el canvi socioeconòmic del país amb l'arribada massiva del turisme, que provoca que moltes de les tradicions s'esvaeixin. Tots aquests factors fan que la

El bateig del foc és el ritual d'iniciació que consisteix a cremar una falla tradicional al so del flabiol i el tamborí amb la cançó *Més peres que fulles*... Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

tinguin la seva foguera de Sant Joan. La cremada de falles es converteix en una competició entre la canalla de cada barri i la lluita passa perquè cadascú intenti fer any rere any les falles més grosses i resistents.

> *"Enceníem la foguera, quan la foguera s'havia cremat saltàvem el foc i allavorens agafàvem les falles i baixàvem fins al peu del carrer i miràvem a veure qui la tenia més grossa i durava més. Anàvem de la plaça del Puial fins a la font de la Call. A cada barri feien les falles, al Cap del Carrer, al Pui, al barri Antic, cada carrer feia les seves i la competència era a veure qui la feia més grossa."*[8]

Amb el pas del temps, passada ja la primera meitat del segle XX, Andorra es comença a modernitzar i creix generació següent de nens i joves ja no s'interessi per aquesta festa i celebri la revetlla de Sant Joan substituint el foc de les falles pels coets i els petards. La cremada de falles queda reduïda a l'espai privat, mantinguda per poques famílies que de forma molt puntual les roden durant la nit de Sant Joan.[10]

9 Una ordinació del Quart d'Andorra, que data del 1965, prohibeix qualsevol activitat o diversió que pugui ser un perill per als vianants o per als mateixos que la practiquin (Andorra. Ús de la via pública. *Ordinacions del Quart d'Andorra*, 25 de maig del 1965, p. 41.

10 Hi ha constància que, a Anyós, els de cal Cremat ho fan en l'àmbit familiar i, a Andorra la Vella, els de cal Callaueta del barri del Puial ho fan com a espectacle de cara al turisme que s'estava al càmping que regentaven, el càmping Valira.

Les rodes del foc pels carrers representen un dels moments àlgids de la festa de les falles de la revetlla de Sant Joan. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

La recuperació i la modernització

Passats alguns anys, després del període de la transició espanyola, té lloc a Catalunya el fenomen de la recuperació de moltes tradicions perdudes i l'expansió cultural. Aquest fet arriba també a Andorra i el coreògraf i director de l'Esbart Dansaire d'Andorra la Vella, Rafel Miranda, juntament amb l'escriptor Esteve Albert, fa un homenatge a mossèn Cinto Verdaguer amb motiu del centenari del seu naixement. És així com l'any 1984 es representa per primer cop la dansa *Els fallaires d'Andorra*, en què els balladors fan de fallaires, però les falles estan inspirades en les torxes de foc que es feien servir al Pallars.

Tres anys més tard, una conversa entre Pere Canturri, conseller del Comú d'Andorra la Vella d'aleshores,[11] i Fidel Solsona, treballador del Comú i membre del Col·lectiu d'Activitats del Comú d'Andorra la Vella, fa que aquest darrer tingui coneixença de com eren les falles i com se celebrava la festa en temps antics.

> *"El meu director, el Pere Canturri fill, en un moment, no sé quan ni a on, ve i em diu 'escolta, vindrà a veure't el meu pare i et parlarà d'això de les falles'". El Fidel no sap encara per què es va adreçar a ell, "suposo que amb la dedicació que hi tenia i el resultat del treball fet t'havies guanyat ser l'interlocutor."*
> *I va arribar el dia de la trobada amb el conseller de Cultura, Pere Canturri Montanya, que ben bé no és una reunió a porta tancada en un despatx sinó una conversa asseguts a la rampa que portava cap a la sala d'actes de la plaça del Poble. "La veritat és que no tinc ni idea de com m'ho planteja, però sí que recordo que em comença dient que la festa de les falles no era tal com s'estava fent en aquell moment [...]."*
> *La conversa exacta amb Pere Canturri Montanya el Fidel no sap quina va ser: "No recordo amb quines paraules m'ho va dir, però de ben segur que m'ho*

11 Pere Canturri (1935-2015) fou un historiador, escriptor, polític i docent andorrà. A més, era veí del centre històric d'Andorra la Vella i havia rodat falles quan era petit.

va explicar tot perquè aquell mateix any ja vam anar a buscar l'escorça, ja vam cremar falles... i això l'Amades no t'ho diu, no t'explica com has de construir una falla i després fer tot el ritual, per tant, d'algun lloc ho havia tret jo i no podia ser d'un altre que del Pere."[12]

Després de la conversa, Fidel Solsona involucra una colla de joves pertanyents a la Gresca Gegantera d'Andorra la Vella i és així com el 23 de juny de l'any 1987 es recupera la tradició de la cremada de falles a Andorra la Vella. Ho van fer a la plaça del Poble i amb falles d'escorça de beç tal com s'havia fet antigament.[13]

Però la cremada de falles no està exempta de polèmica amb l'Administració comunal, ja que hi ha perill que es cali foc en algun lloc, i més d'un ensurt hi va haver. Així doncs, tres anys després substitueixen l'antiga matèria primera per fulles de parafina lligades amb botafocs i una metxa per encendre-la, i canvien el filferro que les subjecta per una cadena. Tot i això, la seguretat no hi és del tot i els fallaires, any rere any, van adaptant la falla fins que finalment arriben a la falla tal com la coneixem avui en dia: per làmines de paper de pasta de pi, embolicades en una malla de filferro i enfilades en una cadena per fer-la giravoltar.

La singularitat dels nous elements: la Flama del Canigó i el fallaire major

La revetlla de Sant Joan, les fogueres i la cremada de falles són elements d'una festa estretament lligada a la identitat cultural catalana. No tindria sentit parlar de la història del retorn a l'espai públic dels fallaires a Andorra sense esmentar la creació i l'activitat, als anys noranta, de la Comissió de Focs de Sant Joan i el Centre de la Cultura Catalana del Principat d'Andorra. Aquestes entitats van treballar per recuperar tots els elements festius de la nit de Sant Joan, com van ser la recuperació de les fogueres, el manteniment de les falles i la derogació de qualsevol decret que les privés,[14] per portar la Flama del Canigó a les Valls.[15]

Avui en dia es manté dins l'agenda dels actes de de Sant Joan el fet d'anar a buscar la flama del Canigó, que encén totes les fogueres i falles d'Andorra. La flama arriba davant de l'edifici de la Casa de la Vall i és rebuda pel síndic general, que té l'honor de llegir el manifest inaugural de la festa de la nit del foc.

L'any 1988 els elements de la festa segueixen evolucionant i apareix la figura del fallaire major, que el 1991 es distingeix per portar una capa vermella, davant dels altres fallaires que la duen de color lila. Anys enrere els fallaires no es protegien del foc,[16] però des de la recuperació d'aquesta festa es vesteixen amb una capa llarga que els cobreix tot el cos, feta d'una tela ignífuga de color fosc.

Durant els primers anys, ser fallaire major no tenia el reconeixement públic que se li dona en l'actualitat. Fins al 1996 era un cap de colla que anava al capdavant de la resta de fallaires durant la cremada i la seva funció era marcar el ritme, les figures i els moviments que faran la resta. Alhora, però, ser fallaire major comportava organitzar bona part de la festa perquè havia de vetllar perquè el material estigués a punt, fer la llista de fallaires participants i coordinar-los, així com coordinar la festa amb els altres col·lectius. A partir de l'any 1997, la figura de fallaire major va agafar encara més rellevància i va a passar ser una figura nacional, ja que a poc a poc les falles s'anaven expansionant pel territori. Per escollir qui seria es va inventar una nova tradició, la de la recerca de l'argolla de Fontargent a la vall d'Incles.

Els més petits participen de la festa amb falles de llum. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

Lluís Dalmau, en el seu llibre *Història de la República d'Andorra*, de l'any 1849, parla d'una anella de ferro clavada a la vall d'Incles per l'emperador romà Gal·liè després de

12 Roig, A. (2017). *Roda el foc. 30 anys de falles a Andorra*. Lleida: Pagès editors, p. 26.

13 Roig, A. *Op. cit.*

14 Miquel Pasqual, fallaire, explica al llibre *Roda del foc. 30 anys de falles a Andorra* que les administracions, davant el creixement urbanístic d'Andorra i amb l'excusa de la seguretat, van eliminant el fet d'encendre fogueres al carrer i a les places la nit de Sant Joan i, per tant, es començava a perdre la tradició de la nit del foc.

15 De fet, alguns anys abans l'entitat andorrana del Cercle de les Arts i de les Lletres ja l'havia portat a Andorra i és gràcies als seus membres que es recupera aquest esdeveniment. Els fallaires agafen el relleu.

16 Alguns s'havien protegit durant els primers anys de la recuperació amb sacs de palla.

la conquesta de Catalunya i Andorra amb l'objectiu de marcar els límits del territori.[17] Igualment, el llegendari andorrà explica que al pic de Fontargent Carlemany hi va estacar el seu cavall i relata que els pagesos van ajudar l'emperador a foragitar els àrabs amb enormes boles de foc que les feien giravoltar vertiginosament. L'anell de ferro o argolla on Carlemany havia estacat el seu cavall es convertia en or la nit de Sant Joan.[18]

Gràcies, doncs, al conjunt de tot el llegendari la Comissió de Focs de Sant Joan, conjuntament amb el Centre de la Cultura Catalana, organitza, a partir de l'any 1997, una mena de joc o de gimcana que consisteix a anar a buscar, uns dies abans de la nit de Sant Joan, l'argolla de Fontargent, amagada estratègicament per ells mateixos. El resultat d'aquest joc és l'aparició d'un nou element a la cremada de falles. La persona que troba l'argolla es converteix en el fallaire major d'aquell any.

La figura del fallaire major és actualment indispensable entre els fallaires, sobretot per assegurar l'acte de relleu que té lloc el dia 23 de juny durant la rebuda de la Flama del Canigó i que se celebra davant els representants de totes les parròquies i les autoritats del moment. De fet, ser fallaire major avui en dia té un significat molt emotiu per al col·lectiu de fallaires.

El retorn de les falles per als nens i el bateig de foc

És singular que en els orígens d'aquesta celebració els protagonistes eren els nens i joves, però als anys vuitanta, quan es recupera aquesta festa, són els adults els qui la tiren endavant i la consoliden. En aquest moment es decideix que els més petits no hi prenguin part pel perill que pot significar que manipulin instruments amb foc com les falles. Amb el pas del temps els fallaires comencen a tenir la necessitat d'incorporar els seus fills a la cremada de falles, i és així com es pensa una nova falla, la falla lluminosa que fan rodar els nens i les nenes, i ells es converteixen en el *fallaires de llum*. Aquestes falles són unes boles de llum de led que van canviant de color.

Els nens i les nenes comencen a rodar falles l'any 2005 i avui en dia s'han organitzat de tal manera que cerquen també la seva *argolla de Fontargent* a la vall d'Incles i qui la troba es converteix en fallaire menor. El 2011 és el primer any en què els petits representen aquest títol i la capa que el caracteritza és de color taronja.[19]

A Andorra la Vella, l'any que un fallaire de llum passa a rodar foc, és a dir, quan assoleix la majoria d'edat per poder cremar falles, té lloc el ritual del bateig del foc, que es fa a la placeta del Puial, abans de començar la cremada, i consisteix a cremar una falla tradicional al so del flabiol i el tamborí amb la cançó *Més peres que fulles*... Aquesta cançó, segons diu Joan Amades al *Costumari català*, és la que cantava la mainada mentre cremava les falles antigament a les placetes dels barris d'Andorra.[20]

És així com la cremada de falles d'Andorra la Vella és una de les festes més tradicionals i amb més continuïtat i vitalitat al país, ja que no deixa d'evolucionar i reinventar-se constantment. D'altra banda, els qui la mantenen viva no deixen mai de banda la tradició i els seus inicis. Ara ja fa uns quants anys que el grup de fallaires recorre els barris que antigament havien fet rodar falles i inicia la cremada de les falles de Sant Joan al barri del Puial, on té lloc el ritual del bateig del foc. Després, els fallaires recorren els carrers del barri antic i passen per la plaça Príncep Benlloch, davant del Comú d'Andorra la Vella, on es fa una part de l'espectacle amb la música d'*Els fallaires d'Andorra*. Finalment, es dirigeixen cap al barri del Cap del Carrer i la cremada acaba amb l'encesa de la foguera a la plaça Guillemó, on té lloc també el ball de Bruixes per part de l'Esbart d'Andorra la Vella.

La forta simbologia de les rodes de foc durant la revetlla de Sant Joan fa que els fallaires considerin que aquesta tradició s'ha de reservar per a aquesta nit, la del 23 de juny, i que si es fa en un altre lloc o en una altra data cal que sigui només de manera exclusiva per un motiu de pes i que es cremi tan sols una única falla com a demostració.

17 Canturri, P. (1995). *El misteri de les anelles i argolles d'Andorra*. Andorra la Vella: Associació Velles Cases Andorranes.

18 Roig, A. *Op. cit.*

19 De fallaires de llum també n'hi ha a Sant Julià de Lòria, que els va incorporar l'any 2015, a partir del grup d'infants que balla a l'Esbart Laurèdia i que tenen un ball propi anomenat *Petits fallaires lauredians*. A Escaldes, els més petits també poden ser fallaires de llum.

20 L'any 2015 es crea una música pròpia per al bateig de foc que manté el *Més peres que fulles*... i incorpora una nova tonada creada especialment per a l'ocasió: Tito Pelàez va compondre el *Ball pla de la placeta del Puial*.

LA BENEDICCIÓ DE LES GUARDES COMUNES DE SETÚRIA.
UNA FESTA DE LA COMUNITAT RAMADERA

Encara avui a l'estiu els ramaders ajunten els animals i organitzen la vacada comuna a cada parròquia, i els traslladen a les pastures d'alçada, on els animals mengen les herbes d'alçada. Any 2012. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

La tradicional benedicció del bestiar a Setúria té lloc el mes de juny, sense una data fixa, ja que depèn del temps i de l'estat de les pastures. Es du a terme quan els ramaders de la parròquia de la Massana pugen alhora el bestiar gros a les pastures d'alta muntanya, on un vaquer s'encarrega de vigilar-lo durant tot l'estiu. El fet de trobar-se tots en un mateix lloc i en un dia concret fa que aquest esdeveniment es converteixi en una festa. El lloc de trobada és la muntanya de Setúria, a la Massana, i el capellà del poble beneeix els camps i el bestiar. En acabat, s'inicia un dinar camperol amb tots els ramaders i les seves famílies en què també assisteixen les autoritats de les parròquies de la Massana i d'Ordino i del Govern.[1]

Respon aquesta tradició al cicle ramader, que ve marcat per dos períodes: el de la muntanya i el de fons de vall, a les corts o als estables. Actualment, es practica majoritàriament la transterminància, és a dir, a l'hivern els animals estan a les quadres i, amb l'arribada del bon temps, surten als prats de casa. A l'estiu els ramaders ajunten els animals i organitzen la vacada comuna a cada parròquia, i en algunes l'eugassada també, i els traslladen a les pastures d'alçada, on els animals disposen d'aliment suficient que permet no gastar les reserves d'herba del fons de vall, que caldrà guardar per passar l'hivern.[2]

És en aquest context, quan el bestiar puja a les pastures d'alta muntanya,[3] que s'ha mantingut el costum que el capellà s'hi arribi, acompanyat dels ramaders i de les

1 La benedicció de les guardes comunes de Setúria va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb 14 festes d'interès cultural més. BOPA, any 22, núm. 38.

2 ANA/ Arxiu d'Etnografia AE 28. *La benedicció de les guardes comunes. Vides de muntanya. Ramaderia d'alçada* <https://www.cultura.ad/vides-de-muntanya-ramaderia-d-alcada/benedicio-de-les-guardes-comunes>. [Consulta: agost del 2018].

3 Tot i que la tradicional benedicció es du a terme a la muntanya de Setúria, en aquest indret només hi peixen les vaques, ja que és un lloc més accessible per tenir-les controlades, per curar-les en cas de malaltia o ajudar-les quan han de parir. A les altes muntanyes, com les Fonts, el Pla de l'Estany, Comallemple i el Comapedrosa, els ramaders massanencs hi envien les euques i el bestiar jove.

autoritats, i es dugui a terme el ritual d'espargir aigua beneïda per invocar la protecció i la fertilitat de les terres, les aigües i el bestiar.

> *"El capellà beneive el bestiar i les herbes de la muntanya per una creença que aixins el bestiar no es feia mal, no s'emmalaltive i l'herba no els feva mal perquè estava beneït."*[4]

Antigament s'hi pujava a peu –el capellà ho havia arribat a fer dalt d'un ruc– i els ramaders més grans de la Massana recorden encara com pujaven a la muntanya carregats amb les alforges plenes de menjar. La memòria oral del poble ens diu també que, cinquanta anys enrere, aquesta diada se celebrava cada dos anys, concretament l'any en què es canviava de cònsol, i que a mitjans dels anys setanta es va decidir fer-la cada any. El dinar de germanor era a base de carn a la brasa i pa que subministraven els mateixos ramaders. Tots eren pagesos i famílies de cases de la Massana.

Setúria, l'ús de la terra comuna

A les zones d'alta muntanya la propietat pública ha tingut sempre una importància específica, i per tant molts dels costums i pràctiques comunitàries també s'han mantingut fins avui. És el cas de la muntanya de Setúria, terrenys comunals amb dret de guarda que es destinen a la pastura els mesos de bon temps, sobretot a l'estiu, en què s'hi porta la colla comuna, de manera que els animals de tots els pagesos del poble s'agrupen per pujar a l'alta muntanya i cadascun dels particulars paga al Comú l'ús de la terra i el consum de l'herba i tenen a canvi un guarda, el vaquer, que es fa càrrec del ramat i vigila que els animals no entrin als camps quan hi ha la collita.[5]

El vaquer que s'encarregava de tenir cura del bestiar era contractat pel Comú en el mateix moment que es regulava l'aprofitament de les pastures de muntanya que especificava com havien de procedir els ramaders. Això es duia a terme en la sessió de Comú en la qual s'aprovaven els arrestos de la Taba, que fixaven els preus de l'arrendament dels serveis comunals (i que encara avui alguns comuns duen a terme), i quedava escrit en el *Llibre de la Taba*.

> *"La Taba la feven en el moment que llogaven el guardià, el vaquer. Es feve lo que és la Taba que és les condicions que se li posava: no podia tenir més de dos gossos, es tenia que dormir aquí a la muntanya i tenia que passar el maldecap del control del bestiar petit i gros diàriament".*[6]

Des de l'any 1982 qui fa de vaquera és la Rosa Vidal (Tor, 1964). Viu durant quatre mesos a la barraca del vaquer que hi ha a Setúria i quan es lleva a punta de dia el primer que fa és vigilar que no hi hagi animals que s'hagin posat en llocs perillosos: de la carretera a baix és per al bestiar gros, i de carretera cap a dalt per al bestiar xic, perquè és molt dret i és perillós per a les vaques.[7]

Durant segles, la ramaderia ha estat una activitat bàsica per a l'economia de les Valls. Els ramaders més grans de la Massana recorden encara com pujaven a peu a la muntanya carregats amb les alforges plenes de menjar. Anys 1940. ANA / Fons Alsina Martí 0511

La muntanya desitjada i el serrat de l'Esmeligat

Tenint en compte la categoria de guarda comuna de la zona de Setúria, també cal dir que el Comú no només regula l'accés dels particulars i del bestiar a les pastures. Un dels deures de l'Administració pública durant segles ha estat resoldre els conflictes ocasionats entre les comunitats veïnes que limiten aquestes zones.

4 ANA/ Arxiu d'Etnografia AE 28. *Joan Fité de casa Jumpere d''Anyós. La benedicció de les guardes comunes. Vides de muntanya. Ramaderia d'alçada.* <https://www.cultura.ad/vides-de-muntanya-ramaderia-d-alcada/benediccio-de-les-guardes-comunes> [Consulta: agost del 2018].

5 L'ús de les terres per a l'agricultura i la ramaderia es divideix en dos categories: la de guarda comuna, com Setúria, i la de defens o emprius, que són les terres dels propietaris privats que seguint una normativa en poden fer ús.

6 ANA/ Arxiu d'Etnografia. AE 28. *La benedicció de les guardes comunes. Vides de muntanya. Ramaderia d'alçada.* <https://www.cultura.ad/vides-de-muntanya-ramaderia-d-alcada/benediccio-de-les-guardes-comunes> [Consulta: agost del 2018].

7 ANA/ Arxiu d'Etnografia. AE 17 *Rosa Vidal. Vides de muntanya. Ramaderia d'alçada.* <https://www.cultura.ad/vides-de-muntanya-ramaderia-d-alcada/rosa-vidal> [Consulta: agost del 2018].

Quan el bestiar puja a les pastures d'alta muntanya a la Massana s'ha mantingut el costum que el capellà s'hi arribi, acompanyat dels ramaders i de les autoritats, i es dugui a terme el ritual d'espargir aigua beneïda per invocar la protecció i la fertilitat de les terres, les aigües i el bestiar.
Any 1982. ANA / Fons Fèlix Peig 16232

Setúria es troba a la parròquia de la Massana, enclavada entre el coll de la Botella i el port de Cabús, però també fa frontera entre Andorra, l'Alt Urgell i el Pallars, concretament amb les poblacions d'Os de Civís i Tor. Aquesta situació estratègica i la bona qualitat de les pastures i les aigües que reguen la vall han fet de Setúria un lloc de conflictes històrics entre els pagesos i els ramaders d'aquestes localitats. De la mateixa manera, són molt freqüents les disputes per les muntanyes d'Andorra veïnes del costat francès, i també les d'Encamp i Canillo.

A la baixa edat mitjana la necessitat de pastures entre els uns i els altres és motiu de plets i signatures de concòrdia entre les comunitats ramaderes veïnes de Catalunya i Andorra. En el cas de Setúria, alguns d'aquests fets estan documentats als arxius del Comú de la Massana. Per exemple, els anys 1434 i 1444 els pagesos d'aquesta parròquia i els homes del castell de Tor es van enfrontar per raó dels termes, la regulació de l'herba, les pastures i els emprius que cada comunitat tenia en aquesta muntanya.

Els casos de baralles entre els massanencs, els d'Os i els de Tor que tenen a veure amb Setúria no són únics però van donar lloc a la coneguda llegenda que fa referència a la disputa entre un veí de Pal i un d'Os de Civís que va donar nom al serrat i a la font de l'Esmeligat.

Segons diu aquesta llegenda, el contrincant andorrà era un noi llarg i prim al qual van atipar de carn, de pernil, de llonganissa i de vi, i que estava tip de córrer per les muntanyes. El lluitador d'Os era un home fornit i corpulent al qual van alimentar durant un any a base de mantega, formatge i bols de llet. L'enfrontament entre tots dos homes va tenir lloc el mes de maig, i el guanyador i els seus aliats serien els propietaris definitius del terme de Setúria.

Els més grans de la parròquia de la Massana expliquen que la baralla la va guanyar l'andorrà i és que al d'Os de Civís, de tan gros com era i de l'esforç que va fer, se li va rebentar el melic i d'aquest fet en surt el topònim andorrà de l'Esmeligat. La llegenda també diu que des d'aleshores els propietaris d'aquesta contrada són els andorrans de la Massana i que encara celebren aquesta victòria el primer dia que hi porten el bestiar a pasturar,[8] i que seria l'explicació llegendària de la jornada festiva a les guardes comunes de Setúria.

8 Oriol, C. (1997). *Estudi del folklore andorrà en el seu context*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Govern d'Andorra.

Els animals s'agrupen per pujar a l'alta muntanya i els ramaders paguen al Comú l'ús de la terra i el consum de l'herba i tenen a canvi una guarda, la vaquera, que vigila el bestiar. Any 2012. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

La institucionalització de la festa

Avui en dia la ramaderia no és l'activitat econòmica principal d'Andorra. Els ramaders del país són pocs i la cabana, formada principalment per bestiar boví, es manté gràcies als ajuts i les subvencions de les institucions públiques. Les famílies que encara tenen caps de bestiar es dediquen a la ramaderia per mantenir la tradició familiar, i en alguns casos els joves han decidit perpetuar la tradició i fer-ne la seva professió.

Amb tot, les benedicciones del bestiar es continuen celebrant, ja que els animals, les vaques i els cavalls, sobretot, segueixen pasturant durant l'estiu a les zones més altes de la muntanya.[9] De fet, aquesta tradició es manté amb un vessant real i un altre de folklòric. L'estructura de la festa és la mateixa. Els pagesos pugen el bestiar de bon matí a Setúria i al migdia arriba el capellà i, davant de les autoritats de la parròquia i altres del país, així com de les famílies ramaderes actuals, fa la benedicció en nom de sant Antoni, ja sigui com a protector dels animals o patró de la parròquia de la Massana. El dinar de germanor entre els assistents es manté i consisteix en una amanida, carn del país, amb el segell de garantia de la Carn de Qualitat Controlada d'Andorra, i postres a base de fruita i coca.

El capellà de la parròquia beneeix el bestiar i les herbes acompanyat d'autoritats i de ramaders. Després s'organitza un dinar de germanor. Any 2013. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

9 A més de la benedicció de les guardes comunes de Setúria, també es fa el ritual de la benedicció de terres i bestiar durant el canvi de pastures de la Rabassa, a Ordino, i el de Riba Escorxada, a Canillo.

La muntanya de Setúria, terrenys comunals amb dret de guarda que es destinen a la pastura els mesos de bon temps, on es porta la colla comuna. Any 2012. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

Però la jornada de la benedicció a les guardes comunes de Setúria s'ha institucionalitzat amb el pas dels anys. Ara és el Comú de la Massana qui organitza la diada i es posa en contacte amb els ramaders i les autoritats locals i veïnes per concretar-ne el dia i l'hora, i també es convoca la premsa del país perquè es faci ressò d'aquesta activitat tradicional. D'altra banda, pel que fa al dinar, fins fa pocs anys era el secretariat del Comú qui el preparava, però en les darreres edicions fins i tot es contracta una empresa que s'encarrega de preparar-lo i servir-lo entre els assistents.[10]

Tanmateix, una de les imatges de modernitat en aquesta festa és la multitud de cotxes que estan estacionats al voltant dels prats de Setúria i que contrasten amb els més de tres-cents caps de bestiar que pasturen a la zona.

10 RMS. "A la muntanya de Setúria, es feu la benedicció de les guardes comunes". *Andorra 7*. 4 de juliol del 1986, p. 13.

EL ROSER D'ORDINO.
LA FESTA DE LA ROSA I EL JOVENT

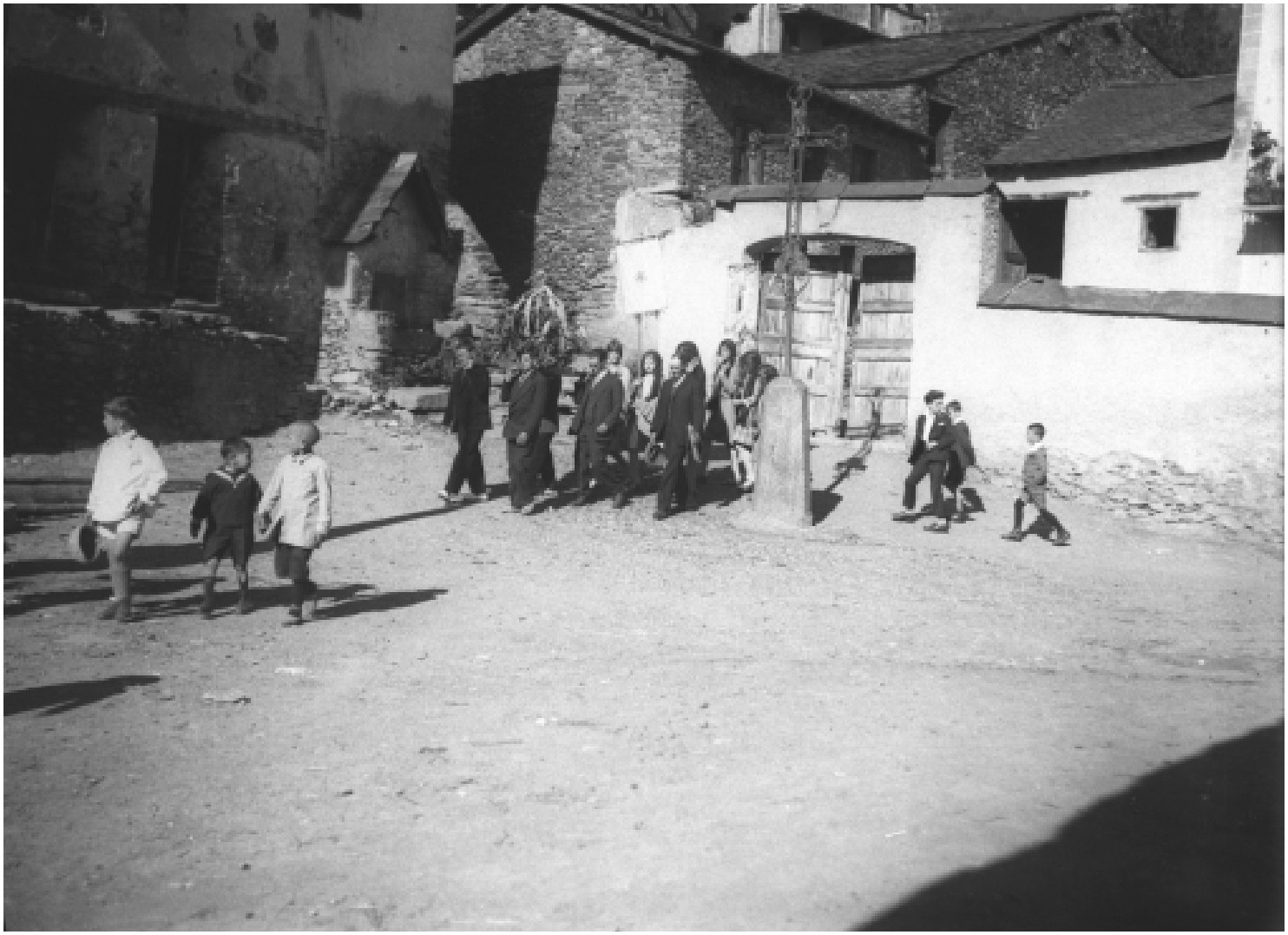

La festivitat del Roser entronca directament amb la devoció a la Mare de Déu del Roser, un culte marià que a Ordino esdevé una festa molt arrelada al poble amb la rosa com a element essencial. Any 1930. ANA / Fons Areny Plandolit 1470.

El Roser ha esdevingut amb els anys una veritable festa major del poble d'Ordino. Se celebra el primer cap de setmana del mes de juliol i comença amb un repic de campanes la mitjanit del dissabte i s'acaba el dimarts ben entrada la matinada. Els actes més tradicionals són la plega de la rosa i els balls populars interpretats per l'Esbart de les Valls del Nord a la sortida de missa del diumenge. Amb el pas dels anys, els actes religiosos han deixat pas a les activitats més seculars, i s'ha convertit en una festa de referència per al jovent de tot Andorra. Són quatre dies en què la festa organitzada pel jovent del poble d'Ordino combina el manteniment d'algunes tradicions amb balls de nit, activitats infantils i àpats populars.[1]

Les arrels[2]

La festivitat del Roser entronca directament amb la devoció a la Mare de Déu del Roser, un culte marià que a Ordino esdevé una festa molt arrelada al poble amb la rosa com a element essencial.

Les festes marianes són festes dedicades a la Mare de Déu i al llarg de l'any se'n fan moltes. Algunes les celebren tots els cristians del món. D'altres només en un territori, país o Estat. D'altres fins i tot només en una ciutat, poble o barri. Però totes són molt importants. A Andorra tenim com a dos grans exemples de festivitat que giren al voltant

1 El Roser d'Ordino va ser inclòs pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb 14 festes d'interès cultural més. BOPA, any 22, núm. 38.

2 Per elaborar aquest article s'ha comptat amb el relat de persones que en diferents èpoques han estat vinculades a l'organització de la festa: Lourdes Pons (76 anys), Simó Duró (72 anys), Pere Babi (70 anys), Gemma Riba (40 anys) i Laia Giralt (26 anys).

de les festes marianes la devoció a la Mare de Déu de Meritxell –el 8 de setembre– i a la Mare de Déu de Canòlic –el darrer dissabte del mes de maig.

Arreu del món cristià, al voltant de la Mare de Déu del Roser es van crear confraries del Roser a través de les quals les famílies adherides pagaven uns diners amb què se sufragaven les despeses derivades del manteniment de la festa religiosa.

> *"Les creacions de les confraries feren aparèixer en totes les esglésies un altar i una capella del Roser, quasi sempre afegit a les velles esglésies romàniques, com a annex, cobert de nerviacions gòtiques amb una clau de volta amb la Mare de Déu i l'infant envoltats d'un rosari o cercle de roses. La rosa fou sempre la flor típica dels confrares i eren beneïdes i repartides entre ells pel Roser de Maig, dit també festa de la Rosa."*[3]

Aquest fet explicaria que a l'església d'Ordino hi hagi un altar dedicat a la Mare de Déu del Roser i que a més hi cremin dos llànties, símbol de la seva importància, ja que la resta d'altars només en tenen una. En el marc del culte a la Mare de Déu, les cases pagaven uns diners perquè sempre hi hagués oli cremant a les llànties.

La rosa, l'element central de la festa

La festa del Roser, que tradicionalment podíem trobar a molts pobles d'Andorra, al llarg del temps ha quedat emmarcada a les parròquies d'Ordino i la Massana, i se celebra el primer i el segon caps de setmana de juliol, respectivament. Així doncs, la celebració de la Mare de Déu del Roser a Ordino era d'un sol dia i es feia el primer diumenge de juliol, cosa que no coincideix amb el calendari litúrgic ni amb la festivitat de la Mare de Déu del Roser del 8 de maig, coneguda com a Roser de Maig, ni amb la del 7 d'octubre, coneguda com a Roser d'Octubre. Aquest fet, el de celebrar la festivitat a principis de juliol, derivaria del moment de la floració de la rosa, ja que a Ordino les primeres roses arribaven el mes de juliol pels condicionants climatològics.

Amb el pas dels anys, els actes religiosos han deixat pas a les activitats més seculars, i el Roser s'ha convertit en una festa de referència per al jovent. Any 2016. Fons Martín Imatge

Els dies previs a la celebració, els joves de la parròquia, aplegats en el que s'anomenava la Quadrilla d'Ordino,[4] eren els encarregats d'anar a collir les roses amb les quals guarnien el tabernacle, feien una ofrena floral a la Mare de Déu i també servien per acompanyar la processó.

Com a les festes grans, el dia del Roser s'iniciava amb una missa cantada amb els goigs de la Mare de Déu del Roser. Posteriorment, a la sortida de l'església, els músics i els veïns acompanyaven el rector i el llevador del Quart fins a casa seva, tal com es feia també per la Festa Major. Després es feia un aperitiu popular i posteriorment cadascú anava a casa seva a fer el dinar del Roser.

Aquest dinar estava preparat com si fos el de festa major: tassa de caldo, entremesos, en els quals es podia trobar embotits, ous esternats i alguna sardina enllaunada, canelons, rostit i postres de músic. La menja s'acabava amb la coca masegada o d'ou que les mestresses feien a casa.

A mitja tarda, pels volts de dos quarts de quatre, es feien les vespres i mitja hora més tard la processó. Com que l'afluència a les vespres va anar minvant amb el pas del temps, la processó va canviar d'horari i va passar a fer-se al migdia, després de la missa. Els joves de la Quadrilla hi tenien un paper destacat, ja que eren els que portaven l'estendard del Roser i encapçalaven la processó, que feia el recorregut següent: plaça de l'Església - cap de la Grau - placeta del Pajó - placeta del Ferino (o del Nicolau) - carrer Dret - portal del Riu i tornada cap a l'església pel carrer Major.

Finalment, a la tarda, després de la processó, es feia el ball fins a l'hora de sopar, a dos quarts de vuit. Per fer la festa, els joves d'Ordino demanaven permís a les autoritats per fer ús dels carrers i places del poble; ho demanaven al

3 *Gran Enciclopèdia Catalana*. Volum 19. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. Sisena reimpressió, 1995, p. 515.

4 La Quadrilla d'Ordino era una entitat dependent orgànicament del Comú i de l'església d'Ordino. Estava formada pels joves de la parròquia, d'entre els quals s'escollia cada any un fadrí major i un fadrí menor. Entre les seves tasques hi havia fonamentalment totes les que eren inherents als cultes religiosos i les festivitats que se'n derivaven: gallejar per Corpus, portadors dels estendards, fer el tancat de les places amb motius florals, engalanar el poble i fer els arcs de triomf amb motiu de la visita de coprínceps o delegats permanents i organitzar les festes parroquials. Es va dissoldre l'any 1957 per manca de joves involucrats.

llevador del Quart, ja que la majoria d'espais públics eren propietat d'aquesta administració. Normalment no hi havia cap impediment, excepte el que s'anomenava *terra sagrada,* on estava prohibit celebrar res. Un d'aquests llocs era l'antic cementiri d'Ordino, la placeta que actualment hi ha just davant de l'entrada del nou Comú.

El Jovent d'Ordino i el canvi del calendari festiu el darrer terç del segle XX

L'any 1969 el Jovent d'Ordino[5] va proposar al Quart traslladar els tres dies de festa que es feien per Sant Corneli i Sant Cebrià, el 16 de setembre, data en què se celebra la Festa Major del poble d'Ordino, al primer cap de setmana de juliol coincidint amb les festes del Roser. Aquesta demanda es va fer perquè a finals de la dècada dels seixanta s'havia constatat la baixa participació de joves durant la Festa Major dels Sants Patrons el mes de setembre, i és que tant a Espanya com a França ja havia començat el curs escolar i a molts joves els era impossible prendre-hi part. A la baixa assistència per Festa Major s'hi afegia la inestabilitat meteorològica el mes de setembre, fet que provocava moltes vegades la suspensió d'alguns actes i acabava sent una festa deslluïda.

> *"Degut al comensament dels estudis abans la Festa Major, els jovens demanaven a l'Honorable Corporació, si tot conservan la Festa Patronal dels Sants Cornel·li i Ciprià, en ves de fer tres dies per la Festa Major es puguessin fer per el Roser a principis de juliol en un moment en que tots els estudians han ingressat a llur casa."*[6]

El Quart va acceptar que l'any següent, el 1970, es fes una prova i que pel Roser se celebressin tres dies de festa i, per contra, només un per la Festa Major en honor als sant patrons, sant Corneli i sant Cebrià.[7]

El jovent d'Ordino durant la plega de les roses. La celebració és al juliol ja que a Ordino les primeres roses arriben aquest mes. Any 2016. Fons Martín Imatge

Els dies previs a la celebració, els joves de la parròquia, aplegats en el que s'anomenava la quadrilla d'Ordino, eren els encarregats d'anar a collir les roses. Any 2016. Fons Martín Imatge

Així doncs, tota l'activitat que el Jovent d'Ordino organitzava per Festa Major es va traspassar a tres dies de festa el primer cap de setmana de juliol, conservant el que ja es feia el mateix dia del Roser. La tradició de la processó, però, ha decaigut amb el pas del temps, ja que va anar minvant la presència i la participació de la gent en aquest culte religiós. D'aquesta manera, la festa del Roser d'Ordino va passar de ser una festivitat religiosa a una festa de poble.

El repic de campanes

L'èxit del canvi de festes va ser irrefutable. El Roser definitivament, doncs, va passar a celebrar-se el dissabte, diumenge i dilluns del primer cap de setmana de juliol. Però la festa ja comença el dia abans, el divendres, a sol llevant, amb un repic de campanes que anuncia l'inici de la festa i un ball de nit.

5 El Jovent d'Ordino va ser la institució hereva de la Quadrilla. Era l'encarregat d'organitzar les festes del poble. En aquella època eren bàsicament el Roser (primer diumenge de juliol) i la Festa Major, que se celebra per Sant Corneli i Sant Cebrià, el 16 de setembre, però també va acabar organitzant les activitats de Carnaval. El Jovent d'Ordino es va constituir el 1965, després d'uns anys sense cap comissió de joves, ja que l'any 1957 es va dissoldre la Quadrilla d'Ordino per manca de quòrum. Durant aquell període de temps (del 1957 al 1965) les festes les va passar a organitzar el Quart, però, veient que era excessivament carregós per a la institució, joves i Quart es van posar d'acord per crear una comissió de festes que, amb el nom de Jovent d'Ordino, i depenent directament del Quart d'Ordino, organitzés les festes del cap de parròquia i, sobretot, mantingués l'esperit de conservar els costums.

6 *Llibre del Jovent del poble d'Ordino*. Any 1969, p. 30.

7 Fons del Quart del poble d'Ordino. *Llibre d'actes del Quart*. Del 31 d'octubre del 1954 al 8 de febrer del 1980, p. 110.

El repic, però, no és un repic qualsevol sinó que té un ritme propi: mentre es fan dringar les campanes petites, amb les dos mans es repiquen les mitjanes, anomenades cadascuna d'elles *Bàrbara*, i lligada al peu del campaner la campana més grossa, la Cornèlia Dolores, que fa el toc final. El repic i el seu cant fan així:[8]

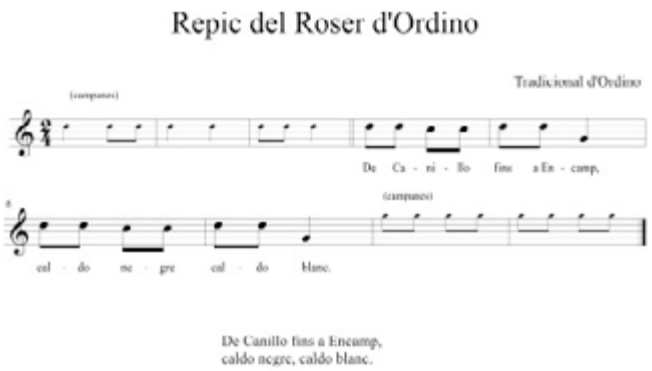

La plega de la rosa i els balls tradicionals

El finançament de la festa s'aconseguia mitjançant el diner públic, del Quart o del Comú, segons l'època, les entrades als balls i la plega de la Rosa, l'activitat principal del Roser d'Ordino.

La plega es du a terme el diumenge al migdia després de la missa solemne i els balls tradicionals a la plaça, que són el Contrapàs, l'Esquerrana i el ball Pla. En l'actualitat aquests balls estan interpretats per l'Esbart Valls del Nord, que tanca l'actuació amb el Contrapàs convidant tot el poble a ballar-lo amb ells.

Després comença un recorregut pels carrers del poble en el qual el jovent, vestit de color blanc, com mana el costum, va repartint les roses entre les dones[9] a canvi d'un donatiu que es diposita en una plata o safata. Anteriorment, la capta de la plega de la rosa l'encapçalaven el fadrí i la fadrina majors.

Les roses que es repartien s'anaven a buscar per diferents indrets d'Ordino la nit abans, però si no hi havia prou roses a la parròquia, cosa que passava sovint, s'anaven a buscar per altres indrets d'Andorra. De fet, més que buscar el que es feia era *robar* roses i el jovent d'Ordino era molt conegut per aquest fet: quan s'acostaven les dates del Roser ja els esperaven que hi anessin a endur-se les flors. En l'actualitat, ja no es va a *robar*, pràctica que va acabar sent mal vista, sinó que són comprades.

La plega es duu a terme el diumenge al migdia després de la missa solemne i els balls tradicionals a la plaça, que són el contrapàs, l'esquerrana i el ball Pla, que interpreta l'Esbart Valls del Nord. Any 2016. Fons Martín Imatge

8 Pentagrama elaborat pel músic Ivan Caro a partir del cant imitant el repic de campanes realitzat per Simó Duró de cal Ramonguem d'Ordino.

9 En l'actualitat ja no hi ha la distinció de gènere.

Les nits de música del Roser d'Ordino reuneixen gran part del jovent del país. Any 2016. Fons Martín Imatge

Aquesta activitat és hereva de la plega del carabassó que es duia a terme durant la Festa Major de Sant Corneli i Sant Cebrià. En una plata o safata que porta soldat un clau s'hi enfilava un carabassó i es tapava amb un mocador translúcid, es recorria en cercavila els carrers del poble i la gent donava un donatiu que dipositava a la safata.

Durant uns quants anys, van conviure les dos plegues, una pel Roser i l'altra per la Festa Major, ja que era una manera d'obtenir diners per sufragar les despeses de la festa, però amb el temps la plega del carbassó es va anar perdent fins que va desaparèixer. Segurament això va succeir per la pèrdua de rellevància de la mateixa Festa Major i perquè la despesa de la poca activitat que es feia va passar a ser assumida per l'Administració pública.

Avui en dia la plata que s'utilitza per a la plega de la rosa és la mateixa que es feia servir per a la del carabassó. Però no és l'original, ja que va desaparèixer.[10] Tradicionalment, la plata l'havia de custodiar tot l'any la fadrina major.

10 La plata que s'utilitza en l'actualitat la va comprar Pere Babi al mercat de la Seu d'Urgell, cap als anys setanta. Un cop a Ordino, li van posar un clau al mig per clavar-hi el carabassó.

Els fadrins i les fadrines

La mateixa estructura del Jovent d'Ordino influïa en l'organització de la festa. D'entrada, només en formaven part els nois, les noies se'n mantenien al marge i només s'hi involucraven quan eren interpel·lades pels nois per a determinades activitats. Així, d'entre tots els nois joves del poble cada any s'elegia una junta: no hi havia candidatures, sinó que et tocava si t'escollien. Els càrrecs eren els de president, vicepresident, secretari i caixer. Però, a la pràctica, el president i el vicepresident eren el fadrí major i el fadrí menor, tal com s'organitzava antigament la Quadrilla. Un cop escollits els dos fadrins, eren ells els qui elegien les fadrines, major i menor, d'entre les noies que més els agradaven.

El fadrí i la fadrina major eren els encarregats d'obrir el ball del Contrapàs del diumenge després de la missa solemne, i també el primer ball de tarda del primer dia de la festa.

Pel que fa a les feines de les fadrines, s'encarregaven sobretot de les activitats relacionades amb els jocs que s'organitzaven per a la canalla, així com d'elaborar els elements que havien de servir per engalanar el poble.

Aquests elements de la festa s'han perdut en els darrers anys i en l'actualitat no hi ha fadrins ni tampoc distinció de gènere a l'hora d'organitzar les activitats. L'actual Jovent d'Ordino organitza l'inici de la festa del Roser, centrada en una temàtica: el primer dia de festa, amb el repic de campanes i el primer ball de nit, els joves van vestits amb motius relacionats amb la temàtica escollida.

En l'actualitat els actes que se celebren són:

Divendres: el repic de campanes que anuncia l'inici de la festa (prèviament els joves van a sopar al Forat Fosc) i, un cop finalitzat el repic de campanes, es fa el ball d'inici de la festa.

Dissabte: al matí i a la tarda s'organitzen activitats lúdiques i esportives per a petits i grans. A la nit, ball.

Diumenge: al matí té lloc la missa solemne i l'actuació de l'Esbart de les Valls del Nord, amb els balls tradicionals que acaben amb el Contrapàs i la plega de les roses. A la tarda, es fan activitats lúdiques i esportives per a petits i grans; al vespre, l'hamburguesada i, a la nit, ball.

Dilluns: al matí, es fa la missa del jovent i un aperitiu a la sortida. A la tarda, hi ha activitats lúdiques per als infants i un fi de festa amb ball de tarda.[11]

11 Actes genèrics extrets de les darreres edicions del Roser d'Ordino i publicats en els llibrets amb el programa que cada any edita el Jovent d'Ordino amb motiu de la festa.

LA BENEDICCIÓ DE VEHICLES DE SANT CRISTÒFOL D'ANYÓS.
RELIGIOSITAT I MODERNITAT

Els veïns d'Anyós recorden com l'any 1948 arriben els primers cotxes fins a l'església de Sant Cristòfol. Any 1948. ANA / Arxiu d'Etnografia. Fons Casa Cremat

El 10 de juliol Anyós celebra la benedicció d'automòbils, motos i tota classe de vehicles de motor en honor al patró dels automobilistes i protector dels viatgers, sant Cristòfol. Coincideix la festivitat amb la celebració de la Festa Major del poble, on hi ha edificada una església romànica del segle XII consagrada a sant Cristòfol que acull una pintura mural datada del segle XVI dedicada al sant.[1] És en aquest marc que, de manera ininterrompuda des de fa més de seixanta anys al peu de l'església, Anyós celebra el ritual de beneir els automòbils, en el qual prenen part tots els habitants del poble, els dels pobles i parròquies veïns, i alguns turistes i visitants que hi van expressament.

El ritual consisteix que el mossèn de la parròquia ruixi amb aigua beneïda els vehicles que s'hi acosten perquè gaudeixin de la protecció de sant Cristòfol durant tot l'any. De benediccions de vehicles també se'n fan a altres parròquies (Canillo, Encamp, Andorra la Vella i Sant Julià de Lòria) però cap combina la tradició històrica, la constància i la vitalitat de la participació ciutadana, impregnat tot plegat d'un sentit de comunitat entre la gent del poble i una continuïtat en el temps i l'espai.[2]

Sant Cristòfol, protector dels viatgers i patró dels automobilistes

Segons la llegenda de la tradició catòlica, s'explica que a la Palestina del segle III hi vivia un personatge gegantí anomenat Rèprobe que ajudava la gent a travessar un riu molt cabalós. En una ocasió, una nit de llamps i trons, va ajudar un nen a creuar el riu, però el seu pes augmentava a cada pas que feia. Davant les queixes del gegant, el nen, que era Jesús, li va dir que pesava tant perquè portava a l'esquena els pecats de tot el món i, després d'això, va batejar el gegant com a Cristòfol, és a dir, *portador de Crist*,

1 L'església es troba al capdamunt del poble d'Anyós. Es va construir estratègicament en un petit altiplà situat a uns 1.310 m d'altura. Des d'aquest punt es domina visualment el nucli d'Anyós, així com l'entrada a la vall de la Massana des d'Escaldes-Engordany, els nuclis de Sispony, l'Aldosa i la Massana fins gairebé a Ordino. L'església està datada al segle XII i conserva l'estructura habitual de l'arquitectura romànica andorrana. https://www.cultura.ad/publicacions-mes-cultura/catalegs-d-exposicions/380-carme-mas-dialegs-amb-la-realitat-24 [Consulta: agost 2018].

2 Per tots aquests valors la benedicció de vehicles de Sant Cristòfol d'Anyós va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny de 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb altres 14 festes d'interès cultural. BOPA, any 22, núm. 38.

li va encomanar la prèdica i va desaparèixer. El gegant va veure que el seu bastó havia arrelat i floria. La imatge de sant Cristòfol es representa sempre caminant amb l'ajuda d'un pal i amb un nen damunt les espatlles.

A partir d'aquesta llegenda, Cristòfol esdevé el protector dels que volen emprendre un viatge i, a començaments del segle XX, coincidint amb la popularització de l'ús del cotxe com a mitjà de transport, aquest sant es converteix en el patró dels automobilistes, com a viatgers, i també dels mateixos vehicles. El dia de la seva festa són moltes les localitats on es fa la benedicció de tot tipus d'automòbils. La benedicció va precedida sovint d'una missa i s'inscriu dintre d'un conjunt d'actes organitzats per associacions professionals i mútues de xofers o per penyes i clubs esportius relacionats amb l'automòbil.[3] Sant Cristòfol esdevé, doncs, una festa patronal estamental, de gremi, que confereix una identitat i forneix d'una diada per a una celebració distintiva del sector automobilístic.

L'expansió de la festa: la influència catalana i francesa

Les primeres benedicccions d'automòbils van tenir lloc pocs anys després del començament del segle XX. En aquest sentit, el folklorista Joan Amades explica que a la zona marítima de Barcelona, a l'antic barri de Regomir, l'any 1907 van decidir celebrar la benedicció de vehicles tal com es feia per Sant Antoni amb el bestiar de tir i de càrrega. Aquesta iniciativa va ser molt ben acceptada pel club automobilista de la ciutat, que ho va fer saber a tots els socis, i van ser moltes les persones que hi van assistir atretes per la innovació,[4] i al mateix temps també es va promocionar la festa a través de la premsa d'aquell moment.[5] D'aquesta benedicció també en parla l'enciclopèdia *Tradicionari*, que comenta que aquest costum es va fer tan popular que no va trigar a ser imitat també per França.[6]

L'església de Sant Cristòfol al cap del poble. Sant Cristòfol és el patró d'Anyós i coincideix amb la Festa Major del poble. Anys 1903-1920
ANA / Fons Guillem de Plandolit 183

3 AA.DD. (1989). *Calendari de festes de Catalunya, Andorra i la Franja*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular, p. 343.

4 Amades, J. (1952). *Costumari català: el curs de l'any*. Vol. IV. 1a edició. Barcelona: Editorial Salvat, p. 482.

5 "Noticias locales". *La Vanguardia*, 9 de juliol de 1907.

6 AA.DD. *Temps d'estiu. El santoral d'estiu i les festes majors. Sant Cristòfol*. Tradicionari.

En aquest context, són molts els joves andorrans que des de final del segle XIX, i fins ben entrats els anys 30 del segle XX, van migrar al territori francès a la recerca d'una forma de vida millor. Aquests joves es dediquen a la ramaderia, a la verema i la mineria, entre altres activitats, i participen en la modernització i la industrialització molt abans que els seus familiars i coneguts que es queden a Andorra. D'aquesta manera són molts els andorrans que tenen l'oportunitat d'adquirir el seu primer automòbil i venen a passar les temporades d'estiu al Principat per carretera.

Les carreteres d'Andorra: l'accés al centre del poble

Entre els anys 1931 i 1933, gràcies a l'arribada de FHASA (Forces Hidroelèctriques d'Andorra), va arribar parcialment la modernització a Andorra i va començar a desenvoluparse la millora de les infraestructures. A partir d'aquest moment, la xarxa de carreteres es desenvolupa notòriament i es millora l'entrada al Principat per Espanya i França, i també les connexions amb Ordino i la Massana.[7]

Uns quants anys més tard, concretament el 1938, es decideix iniciar les obres de construcció de la xarxa que uniria la carrera general amb Anyós, i, coetàniament, la millora de la via que uneix aquest poble amb l'Aldosa.[8] Fins aleshores, només hi havia un camí de terra per on es podia accedir al centre del poble d'Anyós a peu, amb animals de tracció i carros.

Els padrins i les padrines d'Anyós recorden que la construcció d'aquestes vies va trigar uns quants anys i l'arribada al centre del poble des de la carretera de la Massana era impossible amb un vehicle de quatre rodes, ja que al mig del traçat hi quedava la casa de cal Coma. La memòria dels padrins ens diu que no es va poder fer la carretera tal com és avui en dia fins que no es va enderrocar aquest edifici. Tot i la manca d'una carretera asfaltada, alguns veïns d'Anyós recorden com pels volts de l'any 1948 arriben dos automòbils fins al peu de l'església de Sant Cristòfol i que ho fan pel traçat que hi ha des de l'Aldosa, i fins i tot expliquen que són dos cotxes de la marca Renault, dos Juva Quatre, que es van fabricar a França entre els anys 1937 i 1953. Els qui van viure aquest moment rellevant

El camí a l'església de Sant Cristòfol, a Anyós, per on fa poc més de mig segle no passaven cotxes. Anys 1903-1920. ANA / Fons Guillem de Plandolit 0437

7 Llluelles, M. J. (2004). *El segle xx: la modernització d'Andorra*. Andorra la Vella: Ed. Pagès i Cambra de Comerç d'Andorra.

8 Fons Quart d'Anyós. *Llibre d'actes del Quart*. Núm. 2, p. 107.

recorden que un dels vehicles era propietat d'una de les famílies d'Anyós que havia migrat a França i que tornava al poble amb motiu de la Festa Major, en ple mes de juliol; i l'altre, d'una família d'Andorra la Vella amb parentela al poble. La memòria dels més grans d'Anyós ens diu que aquestes famílies són els de casa Capdevila i els de cal Calvet, tot i que el ball de noms també atribueix aquesta fita a cal Frare i casa Cremat d'Anyós.

En tot cas, aquest esdeveniment és un motiu de pes perquè tot el poble ho celebrés reunint-se al voltant de l'església el dia de la Festa Major. Tot i que el relat no diu si aquell dia el capellà beneeix per primer cop els dos automòbils, sí que des d'aleshores es va instituir que el dia de Sant Cristòfol se celebrés la tradicional benedicció de vehicles.

Amb el pas del temps, cap a mitjans dels anys 50, també se succeeixen les benediccions de cotxes a altres llocs d'Andorra. I també són significatives les que tenen lloc a Sant Julià, concretament a la Rabassa, igual que la d'Escaldes-Engordany i la que es fa encara avui a Andorra la Vella. Aquesta extensió de la festa, però, no és res més que un reflex del canvi d'una societat eminentment rural cap a una forma de vida més evolucionada. En el cas d'Anyós, tot i que no és exclusiva d'Andorra i que és relativament recent, expressa amb més claredat l'arribada de la modernitat.

L'evolució de la festa: més d'un centenar de cotxes

A finals dels anys 50, i ja ben entrada la dècada dels 60, la flota d'automòbils d'Andorra creix cada cop més i les diverses benediccions de vehicles, igual que la d'Anyós, comencen a ser molt més concorregudes. Així, el turisme, cada cop més incipient, participa en aquesta festa fins al punt que en alguna de les diades de Sant Cristòfol s'han vist a Anyós més d'un centenar de vehicles.

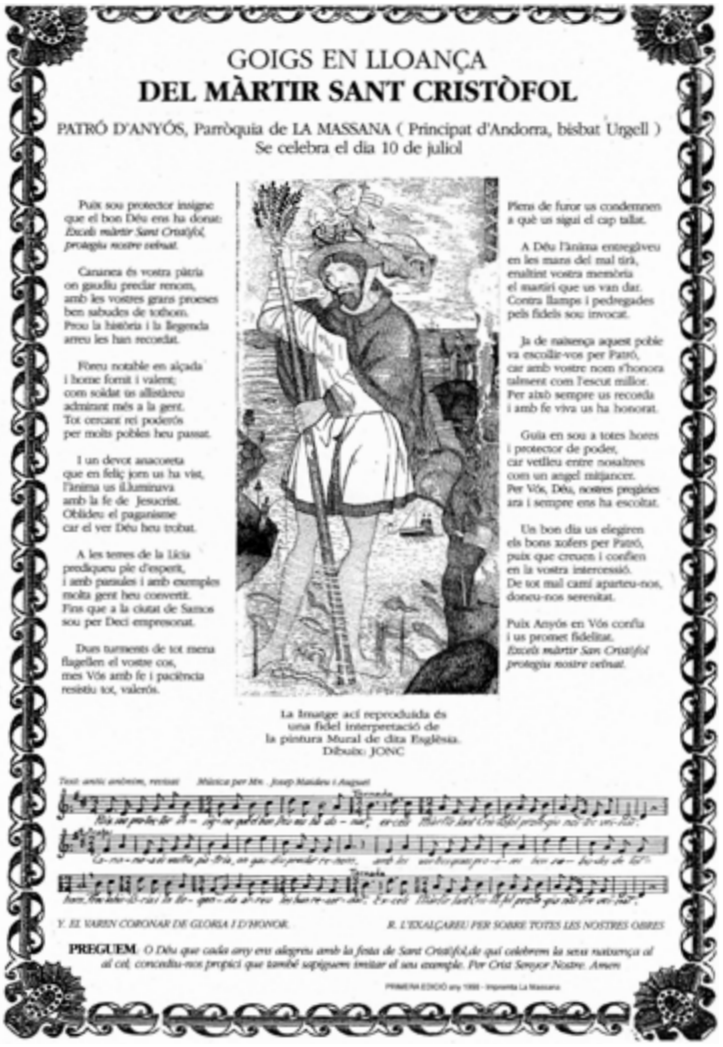

GOIGS EN LLOANÇA
DEL MÀRTIR SANT CRISTÒFOL

PATRÓ D'ANYÓS, Parròquia de LA MASSANA (Principat d'Andorra, bisbat Urgell)
Se celebra el dia 10 de juliol

Puix sou protector insigne
que el bon Déu ens ha donat:
Excels màrtir Sant Cristòfol,
protegiu nostre veïnat.

Cananea és vostra pàtria
on gaudiu preclar renom,
amb les vostres grans proeses
ben sabudes de tothom.
Prou la història i la llegenda
arreu les han recordat.

Fòreu notable en alçada
i home fornit i valent;
com soldat us allistàreu
admirant més a la gent.
Tot cercant rei poderós
per molts pobles heu passat.

I un devot anacoreta
que en feliç jorn us ha vist,
l'ànima us illuminava
amb la fe de Jesucrist.
Oblideu el paganisme
car el ver Déu heu trobat.

A les terres de la Lícia
prediqueu ple d'esperit,
i amb paraules i amb exemples
molta gent heu convertit.
Fins que a la ciutat de Samos
sou per Deci empresonat.

Dues turments de tot mena
flagellen el vostre cos,
mes Vós amb fe i paciència
resistiu tot, valerós.

Piens de furor us condemnen
a què us sigui el cap tallat.

A Déu l'ànima entregàveu
en les mans del mal tirà,
enaltint vostra memòria
el martiri que us van dar.
Contra llamps i pedregades
pels fidels sou invocat.

Ja de naixença aquest poble
va escollir-vos per Patró,
car amb vostre nom s'honora
talment com l'escut millor.
Per això sempre us recorda
i amb fe viva us ha honorat.

Guia en sou a totes hores
i protector de poder,
car vetlleu entre nosaltres
com un angel mitjancer.
Per Vós, Déu, nostres pregàries
ara i sempre ens ha escoltat.

Un bon dia us elegiren
els bons xofers per Patró,
puix que creuen i confien
en la vostra intercessió.
De tot mal camí aparteu-nos,
doneu-nos serenitat.

Puix Anyós en Vós confia
i us promet fidelitat.
Excels màrtir Sant Cristòfol
protegiu nostre veïnat.

La Imatge ací reproduïda és
una fidel interpretació de
la pintura Mural de dita Església.
Dibuix: JONC

Text antic anònim, revisat *Música per Mn. Josep Maideu i Auguet*

Y. EL VAREN CORONAR DE GLORIA I D'HONOR. R. L'EXALÇAREU PER SOBRE TOTES LES NOSTRES OBRES

PREGUEM: *O Déu que cada any ens alegreu amb la festa de Sant Cristòfol, de qui celebrem la seva naixença al al cel, concediu-nos propici que també sapiguem imitar el seu exemple. Per Crist Senyor Nostre. Amen*

PRIMERA EDICIÓ any 1998 - Imprenta La Massana

L'any 1998 la Comissió de Festes va publicar els Goigs en lloança del màrtir Sant Cristòfol, partint d'un text anònim que fa referència a la protecció del poble d'Anyós. ANA / Imatge dels goigs de Sant Cristòfol

Els veïns d'Anyós recorden com l'any 1948 arriben els primers cotxes fins a l'església de Sant Cristòfol. Any 1948.
ANA / Arxiu d'Etnografia. Fons Casa Cremat

Des dels orígens d'aquesta festa, els automòbils que arriben a Sant Cristòfol d'Anyós per ser beneïts ho fan engalanats, amb flors o banderoles, com a motiu de celebració. Antigament, però, abans que es construís el camí que actualment envolta la capella, el ritual consistia a arribar fins a la porta, rebre la benedicció per part del mossèn, girar cua pel mateix camí i obrir pas, així, als altres cotxes. A part del ruixat d'aigua sagrada que rebien tots els vehicles, s'obsequiava els conductors amb una estampeta de sant Cristòfol, tradició que encara es conserva. Actualment el volum de visitants ho tenen més fàcil, ja que un cop s'han beneït els vehicles es tracta de fer la volta a l'església.

Inicialment la celebració es completava també amb una missa prèvia a la benedicció en honor a sant Cristòfol i que tenia un caràcter molt més festiu que les habituals, ja que la mateixa persona que tocava l'acordió al ball de nit ho feia també durant l'eucaristia. Alguns recorden encara que qui ho havia fet durant molts anys era Estevet *el Boig,* un home que recorria les festes de tots els pobles del voltant amb l'acordió. Avui en dia, la música no té cabuda a la benedicció però se segueix celebrant una missa prèvia, i un cop acabada la cerimònia se serveix un aperitiu per a tots els assistents.

Com passa amb altres festes, arriba un moment en què alguna entitat o institució n'assumeix l'organització i, en el cas de la benedicció de vehicles d'Anyós, és la Comissió de Festes qui se'n fa càrrec, ja que aquest esdeveniment forma part del calendari d'activitats de la Festa Major del poble. En gran part, l'evolució, la conservació i la difusió d'aquesta festa passa per les mans d'aquesta comissió, que l'any 1998, amb motiu del cinquantè aniversari, va publicar els *Goigs en lloança del màrtir Sant Cristòfol,* partint d'un text anònim que fa referència a la protecció del poble d'Anyós. És gràcies a fets com aquests que es pot parlar de la vitalitat de la festa, una festa que es manté encara viva.

El poble d'Anyós envoltant de camp i de prat, quan encara hi havia pocs cotxes a les Valls. Any 1964. ANA / Fons Francesc Pantebre 2176

LA DIADA DE SANTA ANNA DE LA FESTA MAJOR D'ESCALDES-ENGORDANY.

LA PATRONA, LA FESTA, EL BALL I LA PLAÇA

El ball de Santa Anna es fa a la placeta de Santa Anna cada 26 de juliol, dia de Santa Anna. Any 1905. ANA / Fons Guillem de Plandolit 0511

Sant Jaume i santa Anna són els patrons de la parròquia d'Escaldes-Engordany i la seva diada se celebra el 25 i el 26 de juliol, respectivament. En honor als sants patrons se celebra la Festa Major aquests dos dies i s'allarga al cap de setmana anterior o posterior en funció del dia de la setmana en què caiguin.[1] Les festes majors sovint coincideixen amb la diada del sant al qual està consagrada l'església parroquial, però en aquest cas no és així, ja que és sant Pere Màrtir qui presideix l'altar major de l'església d'Escaldes i la festivitat d'aquest sant se celebra el 29 d'abril. Les festes majors han canviat sovint de lloc en el calendari festiu, segons ha convingut, per assegurar-se una gran assistència de públic. Els casos més freqüents són el trasllat de la festa a un diumenge però també als mesos d'estiu per beneficiar-se de l'estada d'estiuejants o del retorn dels emigrants del poble per les vacances. En molts altres casos, la festa major té lloc el dia d'un sant molt venerat al lloc o en ocasió d'una festa mariana local.[2]

El dia de Santa Anna és cada 26 de juliol. Els orígens de la celebració estan lligats a la devoció mariana, ja que santa Anna va ser la mare de Maria, la Mare de Déu. És la patrona per evitar la pobresa, la dels fusters, les mestresses de casa, les padrines, la de les coses perdudes, la dels miners, la de les mares i de les treballadores en general, i la patrona de les dones embarassades. La veneració d'Escaldes-Engordany a santa Anna és tan important que moltes dones de la parròquia se'n diuen i nombrosos

1 La Diada de Santa Anna de la Festa Major d'Escaldes-Engordany va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb altres 14 festes d'interès cultural. BOPA, any 22, núm. 38.

2 AA.DD.. (1989). *Calendari de festes de Catalunya, Andorra i La Franja.* Barcelona: Editorial Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular.

comerços i establiments duen el seu nom, fins al punt que el ball popular de la Festa Major també s'anomena *ball de Santa Anna*.

El ball de Santa Anna és una manifestació cultural i festiva que ha passat de generació en generació entre els veïns d'Escaldes-Engordany.

> *"Celebra la seva festa major el poble andorrà de Les Escaldes. Temps era temps, a les Escaldes, hi ballaven una variant andorrana del ball pla, qualificada de ball de Santa Anna per raó d'ésser fet avui."*[3]

un dels viatgers que es van sentir atrets per Andorra, el folklorista i crític musical Salvador Armet i Ricart (1860-1928), conegut com a *Comte de Carlet*, referenciava en un article al *Butlletí del Centre Excursionista* el ball del Contrapàs com el ball típic del país i posava com a exemple el "ball de Santa Agna":

> *"El ball típic del país es el contrapas o ball pla, a l'estil de Cerdanya, que's torna més típic encara, es a dir, ab variants andorranes, y s'anomena ball de Santa Agna, ballant-se l'endemà de Sant Jaume en la festa major de Les Escaldes (...)*

El ball de Santa Anna és una manifestació festiva que ha passat de generació en generació entre els veïns d'Escaldes-Engordany. Anys 1900-1920. ANA / Fons Casa Rossell 0045

La data exacta de quan es va començar a ballar és difícil de determinar, per l'absència de documents escrits referents al folklore popular, però el ball de Santa Anna apareix citat en diversos textos de principis del segle XX. L'any 1907,

El ball de Santa Agna es un contrapas, puntejat primer, al mitg de la plaça, pels dos fadrins major i menor, ab figures y ornaments variats, entrant al poc temps a puntejar-lo també'ls demés balladors, que llueixen llur traça de dos en dos. Quan tots els homes estan ja dintre'l ball, entren aleshores a puntejar el

3 Amades, J. (1952). *Costumari Català. El curs de l'any: Estiu*. Volum IV. Barcelona: Editorial Salvat. 1a edició, p. 624.

contrapas les fadrines major y menor, seguides, de dues en dues també, per les altres dònes, ballant, a l'estar tots junts, un ball pla ab airosos moviments y gracioses giravoltes, acabant ab la 'mitja cadena', en la qual, donant-se tots les mans, se passen els uns als altres la parella.

Ab la 'correnta', això és, agafant-se uns ab altres les mans, y formant com una serp, apreten a córrer per places y carrers, recons y revoltes, seguint els capritxos dels fadrins majors, que formen el cap d'aquesta serpent humana, riallera, cridaire y esvalotadora, que tant aviat se trenca com torna a soldar-se, resultant ben pintoresc aquell conjunt, al qual sols hi sobren les americanes y gorres de pinxo que porta quasi tot el jovent d'aquella terra."[4]

També trobem referenciat el ball de Santa Anna l'any 1925 per les folkloristes Palmira Jaquetti i Maria Carbó en la memòria que van deixar escrita del seu pas per Andorra amb un text musical que duu per títol *Ball de l'Agneta* i que interpreta una dona d'Engordany.[5]

I l'any 1936 Francesc Pujol i Joan Amades inclouen en el *Diccionari de la dansa*[6] el ball de Santa Anna com un dels balls peculiars d'Andorra.

El ball de Santa Anna apareix àmpliament retratat i citat en diversos textos des de principis del segle XX. Anys 1930-1945.
ANA / Fons Casa Rossell 690

4 Armet, S. (1906). "Folk-lore andorrà", a Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya. Any XVII. Núm. 148. Barcelona: CEC, p. 150-151.

5 Palmira Jaquetti i Maria Carbó van passar per Andorra en el seu viatge pels Pirineus en missió d'investigació i recollida de cançons populars per a la preparació de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (1921-1936). Les folkloristes van relatar les seves impressions sobre la gent i el país en la memòria de la *Missió de recerca de cançons i músiques populars realitzades per Palmira Jaquetti i Maria Carbó del 9 de juliol al 3 de setembre de 1925.* Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1996).

6 Pujol, Fr. i Amades, J. (1936). *Diccionari de la dansa, dels entremesos i dels instruments de música i sonars*. Barcelona. Fundació Concepció Rabell i Cibils, p. 431.

El ball com a valor social i identitari

Però més enllà del ball en si, la seva coreografia o la funció de festeig i divertiment, el ball de Santa Anna, com tota dansa tradicional, també té una part de ritual basada en el valor social i identitari, i que aquí trobem reflectit en les rivalitats entre comunitats veïnes (avui en dia convertides en dos parròquies diferenciades des de l'any 1978: Andorra la Vella i Escaldes-Engordany). Rivalitat que ve de lluny, com pot ser qualsevol rivalitat entre pobles, però que es plasma en l'expressió de la cultura popular i en aquest cas en la dansa tradicional. Ja ho explica el comte de Carlet en el seu relat de 1907:

"per privilegi especial, solament el citat dia poden ballar els vehins d'Engordany, tenint-ho prohibit els d'Andorra, en qual festa major sol també ballar-se'l citat ball de Santa Agna, ab prohibició de ballar-hi cap vehí de Les Escaldes. Aquestes rivalitats, que venen d'antic, han donat lloc a revoltes i batusses en les quals la sang dels rivals ha vessat més d'una vegada, tornant en dia de dol el que hauria hagut de ser festa."[7]

També ho recullen el *Costumari català* (Amades, 1952) i el *Diccionari de la dansa* (Pujol i Amades, 1936):

"Per un privilegi especial, aquell dia només podien ballar els veïns d'Engordany, nucli de població que està tocant a Les Escaldes, a l'altra banda del riu Valira; cap andorrà que no fos d'Engordany no podia ballar aquell dia, com ningú que no fos d'Andorra la Vella no podia ballar aquest ball quan allí el feien. Aquest privilegi havia donat lloc a grans rivalitats que alguna vegada arribaren a degenerar en lluita sagnant que deixà trist record del dia de Santa Anna."[8]

Els testimonis orals també en fan referència:

"A la meva mare li sabia molt de greu no poder ballar el dia de Santa Anna perquè era filla de pares espanyols. Per poder ballar aquell dia havies de ser andorrà d'Escaldes-Engordany com a mínim de tercera generació. Sort que amb el pas del temps aquesta tradició es va anar perdent."[9]

"Era molt de poble, de rivalitats entre uns i altres. Però tot s'ha de dir que a Escaldes acceptàvem quins vinguessin. Es van integrar al poble i sempre van comptar com a joves d'aquí."[10]

7 Armet, S. *Op. cit.*

8 Pujol i Amades. *Op. cit.*

9 Relat de Pere Moles (83 anys) d'Escaldes. [Entrevista realitzada el 2018].

10 Relat d'Octavi Font (88 anys) d'Escaldes. [Entrevista realitzada el 2018].

L'Esbart Santa Anna va néixer el 1950 amb la voluntat de preservar els balls tradicionals i salvaguardar la festa popular. Anys 1945-1950 ANA / Fons Alsina Martí 0323

Els anys quaranta un grup de joves es reunia a la sala del Quart d'Escaldes per assajar els balls de Festa Major. Així va néixer l'Esbart Santa Anna. Anys 1945-1950. ANA / Fons Alsina Martí 0329

Aquesta *norma* no escrita va començar a desaparèixer a mesura que la festa es va anar institucionalitzant i, sobretot, amb l'entrada en escena de l'Esbart Santa Anna, que és qui avui en dia s'encarrega de representar el ball de Santa Anna a la plaça el 26 de juliol.

L'Esbart Santa Anna, degà dels esbarts al Principat, va néixer el 1950 amb la voluntat de revalorar la festa, recuperar i preservar els balls tradicionals, així com fins i tot reinventar-los.[11] Els preludis de l'origen de l'Esbart els trobem als anys 40 quan un grup de joves es reunia a la sala del Quart d'Escaldes per assajar els balls de Festa Major. Eren joves inquiets amb ganes de mantenir les tradicions i que van trobar en la dansa un espai per manifestar-se. En aquella sala del Quart, entre Frare, Llaugé i Barracà els ensenyaven la música i les passes dels balls que després interpretaven a la placeta davant de tots els veïns.[12] Aquells joves passarien a ser al cap de pocs anys els primers dansaires de l'Esbart amb la Sra. Lola com a directora.

L'espai de la festa, la placeta de Santa Anna

Tota festa necessita, per poder-se celebrar, un espai o marc físic. Sovint trobem un seguit de llocs, més o menys estandarditzats, on es du a terme l'activitat principal de la festa i solen ser la casa, un barri, una plaça o un encreuament de camins.[13] Acostumen a ser indrets amb ànima i a la parròquia d'Escaldes-Engordany se celebra el ball de Festa Major, just després de la missa en honor a la patrona, precisament en un espai d'aquestes característiques: la placeta Santa Anna.

El ball de Santa Anna és una dansa que ha adquirit un gran valor social i identitari per a la gent d'Escaldes-Engordany. 26 de juliol de 1972 ANA / Fons Fèlix Peig 48649

11 Sícoris (Rossend Marsol), en el seu escrit en el llibre elaborat per commemorar el 50è aniversari de l'Esbart Santa Anna, diu: "en el decurs del darrer mig segle, amb projecció vers d'infinit i en una constant gràcia ascendent, ha esdevingut un dels pals de paller de les activitats dansaires d'aquest jove Estat i vell país [...] i moltes vegades en el seu ambaixador artístic més enllà de les nostres muntanyenques fronteres". "Llarga vida a l'Esbart Santa Anna d'Escaldes-Engordany", a *Ara fa 50 anys. Esbart Santa Anna*. 2001, p. 15.

12 Relat d'Octavi Font (88 anys) i de Pere Moles (83 anys) d'Escaldes. [Entrevista realitzada el 2018].

13 AA.DD. (1989). *Calendari de festes de Catalunya, Andorra i La Franja*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular.

L'actuació de l'Esbart de Sant Anna es clou amb el ball de Santa Anna i després de la interpretació es convida el poble a ser-ne protagonista tot ballant-lo amb l'Esbart. 26 de juliol del 2011. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

Aquesta plaça està ubicada al capdamunt del poble d'Escaldes i a tocar de l'entrada del poble d'Engordany, un marc que esdevé simbòlic si tenim en compte que és un lloc de trobada social entre els veïns de totes dos localitats. Un dels viatgers francesos del primer terç del segle XX, Gaston Combarnous, la descriu així:

> *"Une belle croix de pierre gothique se dressait au milieu du carrefour, formé par le chemain d'Engordany; elle est accolé aujourd'hui contre l'épicerie voisine. Cette place minuscules de 150 mètres carrés, offre durant les deux mois de saison une animation divertissante. Elle donne au voyageur français un avant-goût de l'Espangne, avec un coleur locale particulière, intensivement typique et variée, aprêtée, semble-t-il, pour la mise en scène d'un scénario documentaire: va-et-vient, sur le pont étroit d'Engordany..."*[14]

El marc físic de celebració del ball de Santa Anna no ha variat al llarg dels anys, tot i que amb el decurs del temps el seu entorn ha anat canviant, ja que el creixement i les posteriors remodelacions urbanístiques han fet variar en part la seva fesomia –com els que van provocar l'eixamplament de l'avinguda Carlemany durant els anys 80 o l'enderroc de l'Hotel Pla i de l'Hotel la Terrassa l'any 2010. Tot i les reduïdes dimensions i les posteriors remodelacions, aquesta minúscula plaça ha estat sempre el rovell de l'ou d'un dels actes més esperats i concorreguts de la Festa Major pels escaldencs. Casa Felícia era el lloc que els dansaires utilitzaven per canviar-se i des d'on sortien per fer les representacions dels balls. Abans de 1950 el dansaven majoritàriament els joves mentre els Feliu[15] tocaven la música i a partir de la segona meitat de segle al so dels músics de l'Orquestra Maravella amb el seu director Lluís Ferrer al capdavant, que va ajudar a escriure les partitures dels balls.[16]

En l'actualitat és l'Esbart qui balla les danses tradicionals a la placeta Santa Anna –com l'as d'Oros, el Contrapàs d'Escaldes, el ball Pla d'Escaldes o l'Esquerrana–, una actuació que es clou amb el ball de Santa Anna, i després de la interpretació dels dansaires es convida el poble a ser-ne protagonista tot ballant-lo amb l'Esbart.

14 Combarnous, G. (1933). *Voyage aux états lilliputiens: Les vallées d'Andorre*. Montpeller: Éditions Les chènes verts, p. 118. Aquesta imatge que trasllada Combarnous coincideix amb l'opinió que la majoria de viatgers de principis del segle passat fan del seu pas per Escaldes com una parròquia lluminosa, moderna, alegre...

15 "Hi havia una gent d'Escaldes que els deien els Feliu perquè tots eren parents entre ells i eren els qui tocaven la música, ho tocaven tot de memòria". Relat de Pere Moles (83 anys), d'Escaldes. "Eren *casi* bé tots de la mateixa família, el matrimoni, els fills –el Nicasi i el Cisquet– i després els oncles; havien fet una orquestra que tocava els balls que dansàvem". Relat d'Octavi Font (88 anys), d'Escaldes.

16 "L'Orquestra Maravella es va crear l'any 1951 i des del primer dia va anar a tocar a la Festa Major d'Escaldes-Engordany. Al seu director, Lluís Ferrer, li agradava molt la música popular i tradicional; amb l'ajuda de la gent i escoltant-los cantar en treia la partitura del ball de Santa Anna." Relat de Pere Moles (83 anys), d'Escaldes.

LA FESTA MAJOR DE SANT JULIÀ DE LÒRIA.
QUAN LA FESTA RETORNA A LA PLAÇA MAJOR

A Sant Julià de Lòria, el ball de la Marratxa té un significat únic i excepcional. És una dansa senyorial que simbolitza la gènesi de l'antic coprincipat d'Andorra. Anys 1950. ANA / Fons Alsina Martí 0305

La Festa Major de Sant Julià de Lòria se celebra sempre el darrer cap de setmana del mes de juliol. Són moltes i diverses les activitats que se succeeixen els darrers dies de juliol a la parròquia laurediana, però són les danses les que tenen un protagonisme especial com a expressions del folklore més viu. Els balls i les seves músiques són fruit de l'imaginari social i per aquest motiu tenen un gran valor social i identitari. En el cas de Sant Julià de Lòria, hi destaquen la Passa, el ball Cerdà i el ball de la Marratxa, que tenen lloc el dilluns de Festa Major.[1]

1 La Festa Major de Sant Julià de Lòria, per la conservació, la recuperació, la vitalitat i l'exclusivitat de les seves activitats més tradicionals, va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb altres catorze festes d'interès cultural. BOPA, any 22, núm. 38.

Les festes majors sovint coincideixen amb la diada del sant al qual està dedicada l'església parroquial, però en aquest cas no és així, ja que la festa patronal d'aquesta parròquia, la de Sant Julià i Sant Germà, té lloc el dia 7 de gener. Cal dir que les festes majors han seguit l'evolució de la població i han canviat sovint de lloc en el calendari festiu, segons ha convingut, per assegurar-se una gran assistència de públic. Els casos més freqüents són el trasllat de la festa a un diumenge però també als mesos d'estiu per beneficiar-se de l'estada d'estiuejants o del retorn dels emigrants del poble per les vacances.[2]

A Andorra, com en altres països, hi ha una diversitat de balls i danses que tenen un caràcter ritual i de diversió. Si temps enrere servien per celebrar esdeveniments festius, religiosos i profans, de caràcter comunitari i familiar, avui són una expressió festiva de la cultura. Potser alguns d'aquests balls han perdut part del sentit originari però alhora n'han adquirit d'altres.[3] Això passa precisament amb les danses que es ballen, i es ballaven antigament, a Sant Julià de Lòria. Algunes han desaparegut i d'altres s'han anat transformant amb el pas del temps, i es van adaptar amb l'arribada de la modernitat a Andorra, a partir de la dècada dels anys 50 i 60 del segle XX.

La Passa: ritus de pas cap al matrimoni

La Passa és la primera manifestació tradicional que té lloc el dilluns de festa Major al matí, a Sant Julià de Lòria. Aquesta és una cercavila de parelles de joves solters i solteres que recorre els carrers del poble. Al davant de la rua se situa la primera de les parelles que té previst casar-se durant l'any, tots dos esdevenen els fadrins majors, i els segueixen la resta de les parelles, començant pels més grans i acabant pels més joves, de manera que formen una cadena humana. La Passa acaba el recorregut a la plaça Major, on el noi de cada parella convida la noia a un vermut i la noia el convida a dinar a casa seva.

Aquesta dansa no és res més que una corranda que passa per tots els carrers de la parròquia. Es tracta d'un tipus de ball que apareix documentat als territoris catalans a partir del segle XVII i que antigament tenia com a objectiu principal anunciar a tots els habitants del poble l'inici de la Festa Major, ja que els balladors desfilaven casa per casa.[4] Algunes de les persones més grans de Sant Julià

Un cop els balladors de la Passa arriben a la plaça Major de Sant Julià de Lòria, la cobla interpreta la música del ball Cerdà. Anys 1965-1970 ANA / Fons Fèlix Peig 47933

de Lòria recorden com, a principis del segle XX, la Passa es feia d'una manera similar però tenia un component més religiós, semblant al d'una processó.

> *"Érem molt petits i ho fèiem fins que et casaves. I allavons hi havien les priores que en deien, que portaven la Mare de Déu per les cases [...]. Anaves per les cases i recollies els diners, n'hi havia que et donaven una pesseta, n'hi havia que et donaven deu cèntims, un ral [...]. Els diners que recollíem eren per l'església. Allavores hi havia el costum, per exemple quan es feia la Passa, que tu anaves a buscar una noia, la noia et convidave a dinar a casa seva. Jo hi havia anat."*[5]

Actualment la Passa no té cap reminiscència religiosa, tot i que els dos joves del poble que estan a punt de contraure matrimoni segueixen sent els capdavanters de la cercavila i també és manté la tradició del vermut a la plaça. Pel que fa a l'assistència del noi durant el dinar a casa dels pares de la noia, avui en dia n'hi ha que conserven la tradició i d'altres que prefereixen no fer-ho. Cal dir que n'hi ha que encara recorden com anys enrere aquest ball servia als pares dels joves per acordar els matrimonis, ja que eren ells qui triaven sovint la parella dels seus fills per ballar la Passa i així assegurar la unió entre les dos famílies.

Pel que fa a la manera de fer la Passa, avui en dia s'ha convertit gairebé en una mena de gimcana ballada pels carrers de Sant Julià de Lòria. I és que tota la fila de parelles imita els moviments dels primers, els quals, per assegurar la diversió, intenten fer passar tota la corranda pels obstacles urbans més inesperats al ritme de la música que interpreta la cobla que els precedeix.

2 AA.DD. (1989). *Calendari de festes de Catalunya, Andorra i La Franja*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular.

3 *Les danses populars com a expressions culturals del patrimoni immaterial d'Andorra* (Document intern). Arxiu d'Etnografia d'Andorra. Departament de Patrimoni Cultural, 2007.

4 AA.DD. *Op. cit.*

5 ANA/ Arxiu d'Etnografia. EE 82 Estudi Etnogràfic (1993-1995).

La Passa és una cercavila de parelles de joves, solters i solteres, que recorre els carrers del poble. Era l'inici de la Festa Major. Anys 1965-1970 ANA / Fons Fèlix Peig 47943

D'altra banda, els més grans de la parròquia recorden altres danses com el Contrapàs, i el defineixen així:

> *"El contrapàs s'iniciava formant-se les parelles una al costat de l'altra a la plaça, la plaça vella, naturalment i agafades de la mà davallaven per l'esglaonada de pedra del costat de cal Jaume a la terrassa de l'Hostal del Comú i després al prat del Rector, on acabaven les complicades figures del ball."*[6]

Aquesta mateixa descripció ens diu que el Contrapàs és un dels balls que van entrar en desús als anys 30 a Sant Julià, però també es podria haver transformat o fusionat amb una altra dansa.

El ball Cerdà: la dansa dels solters

Un cop els balladors de la Passa arriben a la plaça Major de Sant Julià de Lòria, la cobla interpreta la música del ball Cerdà. Els fadrins majors o els joves solters obren el ball, i les noies conviden a ballar els nois amb una barretina.

La fisonomia del ball Cerdà és la mateixa que la del ball Pla que es balla en nombrosos pobles de Catalunya. L'estructura és la d'una dansa que es balla en rotllana i es punteja, com les que es ballaven a l'època medieval i que estan documentades des del segle XIII.[7]

Algunes fonts escrites, basades en històries orals, recorden com a començaments del segle XX la Passa es feia després d'una dansa de parelles puntejada que tenia lloc a la plaça. Aquesta referència podria ser la del ball popular dels solters que es feia en aquella època i que més endavant es va convertir en el ball Cerdà. El descriuen així:

> *"Cada dansaire es situa successivament a cada un dels quatre angles de la plaça, seguint el ritme d'una música molt senzilla i graciosa. Un cop acabat el punteig, el ballador escull la balladora i ambdós s'arrengleren a l'extrem de la plaça, d'altres parelles, s'hi arrengleren i s'hi ajunten successivament. Un cop la dansa és finida, les parelles recorren la vila en desfilada; precedits per l'orquestra que interpreta aires populars."*[8]

6 Mas, S. (1984). *Programa Festa Major de Sant Julià de Lòria*. Sant Julià de Lòria: Comú de Sant Julià de Lòria.

7 AA.DD. *Op. cit.*

8 Raoul, E.; Alsina, A. (1964). *L'Andorre Intime*. Andorra la Vella: Tallers Gràfics Casal i Vall.

En els inicis, el ball Cerdà el ballaven només els nois i les noies del poble que havien de contraure matrimoni i és per això que se l'anomenava popularment *la dansa dels solters*. Anys 1950. ANA / Fons Alsina Martí 0306

La fisonomia del ball Cerdà és la mateixa que la del ball Pla, una dansa que es balla en rotllana i es punteja, com les que es ballaven a l'època medieval. Any 2010. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

Inicialment, el ball Cerdà el ballaven només els nois i les noies del poble que havien de contraure matrimoni i és per això que se l'anomenava popularment *La dansa dels solters*. Aquest és un dels actes populars de la Festa Major i forma part d'una tradició que es transmet de pares a fills. Ben entrat el segle XX, però, els solters deixen de ser els únics protagonistes d'aquesta dansa i passen a participar-hi també les parelles de casats del poble, i els més grans de la parròquia. El pas dels anys i l'arribada d'una societat més moderna i oberta han fet que els balladors del ball Cerdà no hagin de ser parella formal ni matrimoni, sinó que tant homes com dones ballen lliurement amb qui volen.

El ball de la Marratxa: símbol dels pariatges

De totes les activitats folklòriques i tradicionals de la Festa Major de Sant Julià de Lòria, el ball de la Marratxa és el més solemne i actualment es fa a la plaça Major el dilluns de festa a la tarda. Aquesta dansa també és la que més evoca la identitat andorrana de totes les que es ballen a la Festa Major.

De balls de la Marratxa, a Catalunya, n'hi ha de moltes versions i gairebé tots preserven els orígens aràbics del ball, tal com indica l'arrel etimològica del mateix nom. La marratxa, morratxa o almorratxa és un recipient d'aigua perfumada propi dels àrabs que duen a la mà els balladors d'aquesta dansa, estesa pels territoris de parla catalana.[9] A Sant Julià de Lòria, però, en el ball de la Marratxa no hi intervé aquest element, ja que el significat de la dansa té un caràcter únic i excepcional. Aquesta és una dansa senyorial que simbolitza la gènesi de l'antic coprincipat d'Andorra; més concretament, representa el tractat de pau del 1278 que es va signar entre el comte de Foix i el bisbe d'Urgell, el primer Pariatge. El ball consisteix en dos dansaires, un de casat i un de solter, que porten barret de copa alta engalanat amb les cintes dels colors de la bandera andorrana. Els dos nois, que simbolitzen els dos prínceps d'Andorra, ballen amb tres noies que representen les sis antigues parròquies.

Pel que fa als orígens d'aquesta dansa, en forma de ball pla i en parella, i la indumentària, com el barret de copa que utilitzen els nois, sembla que data de l'època vuitcentista,[10] tot i que no ha estat exempta dels canvis i l'evolució de la societat cap a la modernitat.

Alguns padrins de la parròquia recorden que fins a la dècada dels anys 50 també hi ha a Sant Julià de Lòria el ball dels Cònsols, i el descriuen així:

> *"Aquesta dansa l'estrenaven els dos cònsols de la parròquia en iniciar el ball de tarda. Cada cònsol escollia tres pubilles i durant el ball les ruixava, de tant en tant, amb un flascó de perfum anomenat la marratxa."*[11]

En aquesta explicació sí que hi apareix l'utensili de la marratxa en la dansa laurediana, tal com s'usa en la resta de versions d'aquest ball a Catalunya. D'altres expliquen que més endavant la marratxa va ser substituïda per un

9 Pujol, Fr. i Amades, J. (1956). *Cançoner popular de Catalunya. Diccionari de la dansa, dels entremesos, i dels instruments de música i sonadors*. Vol. 1. Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vda. Romaguera.

10 Mas, S. *Op. cit.*

11 Raoul; E.; Alsina, A. *Op. cit.*

pom de flors, fins que va desaparèixer aquest element.[12] D'altra banda, Josep Fontbernat en el *Glossari andorrà* explica el significat del ball de la Marratxa i diu que també era anomenat com "el ball dels Cònsols". D'aquesta manera queda palès que amb el pas dels anys les danses es fusionen o es produeix una evolució i una transformació natural del folklore popular.

L'interès per la recuperació dels costums populars ha fet que apareguin entitats i associacions, com els esbarts, per salvaguardar i divulgar les músiques, els balls i les danses que avui en dia són expressions folklòriques i formen part del patrimoni cultural d'un poble. Les tres danses descrites més amunt han passat de pares a fills i s'han mantingut gràcies a la implicació del poble, que les ha convertides en

De totes les activitats de la Festa Major de Sant Julià de Lòria, el ball de la Marratxa és el més solemne. Any 2010. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

Les històries orals dels més grans de la parròquia recorden, també, el nom de Ricard Mas, un home que durant més de vint anys va ser dansaire del ball de la Marratxa i en va fer conèixer els passos i la música de generació en generació. Als anys 60, el compositor i creador de la Coral Rocafort i dinamitzador de l'Esbart Laurèdia, Daniel Areny, va recollir de la memòria de Ricard Mas totes les variacions de la tonada del ball de la Marratxa. Poc després, i amb l'ajuda del mestre Isidre Marbà, el va fer harmonitzar i en va elaborar una coreografia. Aquesta mateixa música i coreografia és el ball de la Marratxa que avui en dia, i des de l'any 1963, els membres de l'Esbart Laurèdia interpreten a la plaça Major de Sant Julià de Lòria.

un dels moments més àlgids de la Festa Major. Es recupera aquests dies i per a aquests balls el protagonisme d'un dels espais històrics, la plaça Major, que havia estat centre de la vida social laurediana.

No és estrany, doncs, que avui la festa laurediana sigui una de les més populars del país, que atrau gent de totes les parròquies i de les comarques veïnes. I és que tal vegada el motiu és la supervivència de les tradicions i els costums, encara que sigui en format espectacle, al costat de la modernitat que suposen la resta d'activitats que es programen per als quatre darrers dies del mes de juliol.

12 ANA/ Arxiu d'Etnografia. EE 82 Estudi Etnogràfic (1993-1995).

APLEC DE LA MARE DE DÉU DE MERITXELL.
ROMIATGE RELIGIÓS I IDENTITAT NACIONAL

L'aplec de Meritxell reunia famílies del país que després de la cerimònia religiosa es quedaven a l'entorn del santuari per celebrar el romiatge. 8 de setembre de 1964. ANA / Fons Fèlix Peig 07656

El 8 de setembre és la celebració de la Verge de Meritxell, festa nacional i un dels quatre dies assenyalats en el calendari laboral andorrà com a festiu (Nadal, Cap d'Any, Constitució –14 de març– i Meritxell). S'ha convertit amb el pas dels anys en un símbol d'identitat i de pertinença nacional. Al llarg del dia es combinen els actes religiosos de devoció a la verge propis del culte marià, que provoquen un trànsit intens de visites al Santuari, amb les activitats familiars i de germanor dispersades arreu del territori que substitueixen, en bona part, l'aplec popular que va identificar tant la festa des de temps immemorials fins al darrer terç del segle XX. L'acte central té lloc al migdia amb l'eucaristia impartida per l'arquebisbe i copríncep d'Andorra, acompanyat de tots els sacerdots de les parròquies de les Valls, i amb una notable presència de les autoritats polítiques del país.[1]

Maredeu trobada en temps immemorials

La de Meritxell és una tradició de les maredeus trobades que celebren la festivitat el Dia de la Nativitat, el 8 de setembre, i com la resta de maredeus trobades té la seva pròpia llegenda popular que cerca l'objectiu d'explicar com un lloc sant s'erigeix en un determinat indret segons la voluntat divina. En aquestes llegendes populars hom hi podria veure "la cristianització de creences i cultes pagans entorn de les deesses mares i de diferents divinitats femenines de la fecunditat, substituïts pel culte marià, amb una forta capacitat de convocatòria devocional i popular"[2].

La llegenda de Meritxell explica que un dia de Reis habitants de Meritxell que es dirigien a oir missa a Canillo pel camí van trobar una gavernera florida en ple hivern i al peu de

1 L'aplec de la Mare de Déu de Meritxell va ser inclòs pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb altres 14 festes d'interès cultural. BOPA, any 22. núm. 38.

2 L*a interpretació de la llegenda dins de la publicació Conjunt històric de Meritxell*. Departament de Patrimoni Cultural. <https://www.cultura.ad/images/stories/Patrimoni/Publicacions/Meritxell_Cat.pdf>. [Consulta: agost del 2018].

La devoció per Meritxell ve de lluny i probablement en els seus orígens es devia limitar a les poblacions veïnes de les parròquies de Canillo i Encamp. A poc a poc el culte es va expandir als habitants de tota la Vall. Anys 1902-1914. ANA / Fons Guillem de Plandolit 0449

la planta hi havia la imatge de la verge. La portaren fins a l'altar major de l'església de Canillo, però l'endemà la imatge ja no hi era, tornava a ser al peu de la gavernera florida. Van pensar que potser no s'hi volia estar, a Canillo, i la van dur fins a l'església d'Encamp, tancada amb pany i clau. Però l'endemà la imatge novament va aparèixer al peu de l'arbust, que estava net de neu, malgrat la intensa nevada que havia caigut. Canillencs i encampadans van entendre el missatge de la verge i van construir l'església de Meritxell al costat de la gavernera, l'actual Santuari de Meritxell.

Pel que fa a la capella, es desconeixen els orígens de la primera on es venerava la Mare de Déu de Meritxell, però els primers indicis de què es té constància ens remunten almenys al segle XII: la imatge de la verge desapareguda amb l'incendi de la nit del 8 al 9 de setembre del 1972 era una talla romànica del segle XII, i també és d'aquell segle el primer esment documental del poble de Meritxell (1176), on consta l'existència d'una primitiva església romànica.[3]

Segons explica Benigne Marquès, mossèn arxiver del bisbat d'Urgell, entre les esglésies de Canillo ja surt referenciada en el llibre de visites de l'any 1576 la de *Santa Maria de Miritxell*.[4]

La devoció per Meritxell, doncs, ve de lluny i, tot i que probablement en els seus orígens es devia limitar a les poblacions veïnes de les parròquies de Canillo i Encamp, a poc a poc va incrementar el seu radi d'influència i el culte a la capella s'expandí als habitants de tota la Vall. Va ser reconeguda com a patrona d'Andorra el 24 d'octubre del 1873 per acord del Consell General, encapçalat pels síndics Nicolau Duedra i Antoni Picart. Amb aquesta decisió, el Consell General de forma unànime es feia ressò de la voluntat popular que considerava la Mare de Déu com a especial protectora des de temps immemorials, com per exemple durant les guerres napoleòniques i carlines o

3 Valls, À. (2006). *Diccionari enciclopèdic d'Andorra*. Andorra la Vella: Fundació Crèdit Andorrà, p. 283.

4 Marquès, B. (2011). *"Notes històriques sobre el santuari de Meritxell", a Vivències meritxel·lianes compartides*, editat amb motiu dels 90 anys de la coronació de la Mare de Déu de Meritxell. Canillo. p. 30-31.

durant el perill d'aiguats i epidèmies.[5] El 13 de maig del 1914 la Santa Congregació de Ritus[6] ratificava i confirmava aquest acord pres pel Consell General i la declarava així oficialment patrona de les Valls d'Andorra, responent així a les demandes del bisbe Joan Benlloch. I el 8 de setembre del 1921 hi va haver la coronació canònica de Nostra Senyora de Meritxell, acte dut a terme pel cardenal de Tarragona Francesc d'Assís Vidal i Barraquer acompanyat del bisbe Justí Guitart. L'acte de coronació va ser tot un acte de devoció mariana i la població andorrana s'hi va abocar responent a la crida feta pel síndic general Joan Gresa el 15 de novembre del 1920 perquè els habitants de les Valls contribuïssin amb "almoynes, adresos i demés joyes, de la qu'hem de fer ofrena a nostra Reyna i protectora, sigui un ver testimoni de nostre amor a la pàtria, de nostre respecte a la religió i de nostra gratitud per La qu'és la gloria d'Andorra i la perla de Meritxell".[7] La corona d'or i d'argent que va sorgir de les donacions populars es conserva al Santuari vell.

El pelegrinatge i l'aplec

La devoció per la Mare de Déu de Meritxell forma part del culte marià i es constata per les activitats i rituals que any rere any s'hi desenvolupen al voltant de la data de celebració. Però l'aplec, sens dubte, ha estat l'expressió màxima de popularitat de la commemoració del 8 de setembre a Meritxell almenys fins al darrer terç del segle XX. D'aplecs se n'han celebrat i se'n celebren uns quants arreu de la geografia andorrana. Ja ho especificava un dels viatgers de principis del segle XX, Marcel Chevalier, fent referència a les trobades populars (aplecs) que els habitants de diferents zones del Principat feien un cop l'any al voltant de petites capelles:

> *"Ces chapelles isolées, souvent d'accès difficile, et situées a de grandes hauteurs, se veient un jour chaque année, envahies par un grand nombre de fidèles qui viennent en pélegrinage invoquer la protection du saint, patron de la chapelle. C'est un 'aplec', pélegrinage fréquent dans toute la Catalogne, et où se deroulent non seulement des cérémonies religieures, mais aussi des danses. Citons particulièrement les chapelles de Sant Jaume dels Cortals d'Encamp; Sant Miquel d'Engolasters; Canolich."*[8]

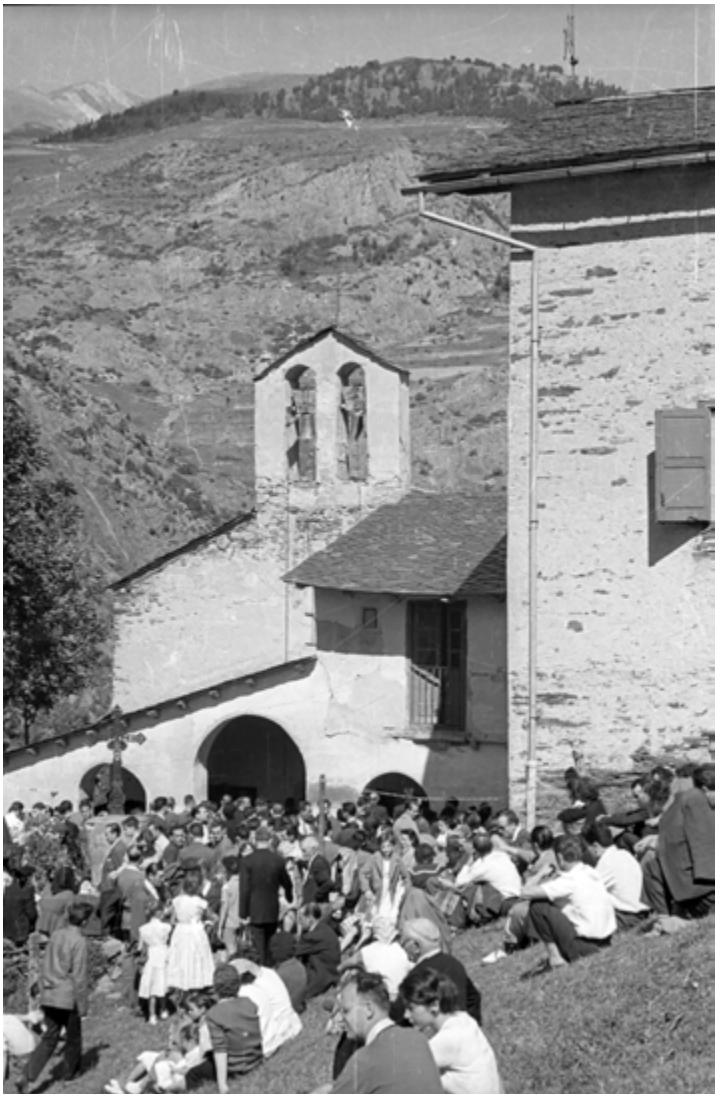

L'aplec de Meritxell és el més popular. La gent sortia de les parròquies a trenc d'alba per poder ser a l'hora de la celebració d'una missa matinal. 8 de setembre de 1964. ANA / Fons Fèlix Peig 07634

De tots els aplecs que es feien a Andorra en sobresurten dos: el de Meritxell –8 de setembre– i el de Canòlic –darrer cap de setmana de maig. Com tots els aplecs, tenen un evident caràcter religiós marcat pel pelegrinatge al Santuari: la gent surt de les parròquies a trenc d'alba –uns més aviat que d'altres– per poder ser a l'hora de la celebració d'una missa matinal. Pel que fa a Meritxell, els pelegrins segueixen els trams de camí ral i arriben al Santuari per un dels tres camins que hi desemboquen: pel que passa per sota de les Bons, pel del coll d'Ordino i Mereig i pel de Prats. Cada un d'aquests tres camins té el seu punt d'oració just en el moment en què es divisa per primera vegada el Santuari de Meritxell.

5 Els creients penjaven els seus exvots a la reixa que separava l'altar de la nau o a les parets del santuari com a acció de gràcies per algun benefici rebut per part de la Verge.

6 La Sagrada Congregació de Ritus, creada l'any 1588 per Sixt V, era un departament de la Cúria Romana encarregat del govern de l'Església per a tot allò que feia referència a la litúrgia i a les propostes per a beatificacions o canonitzacions per part del Sant Pare. El 1969 Pau VI va traspassar les seves funcions a la Congregació pel Culte Diví i la Disciplina dels Sagraments.

7 Fragment de la crida del síndic general de les Valls d'Andorra Joan Gresa. Sant Julià de Lòria, 15 de novembre del 1920.

8 Chevalier, M. (1925) . *Andorra*. Chambery: Librairie Dardel, p. 96.

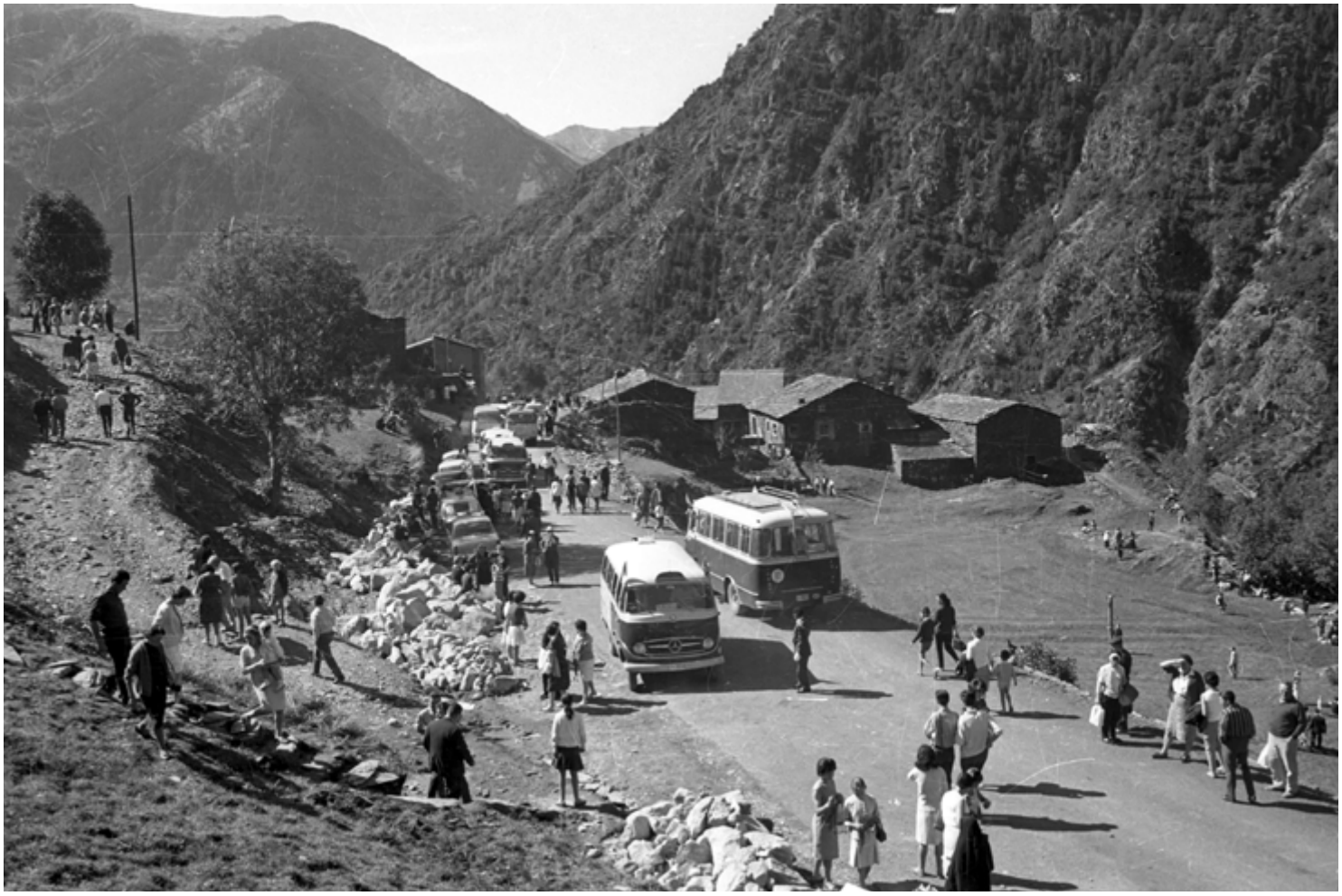

A poc a poc els cotxes i els clípols van anar substituint el pelegrinatge a peu. 8 de setembre de 1965. ANA / Fons Fèlix Peig 17479

Al camí de les Bons hi trobem la Verge de l'Oratori, amb la seva pròpia llegenda, i on els fidels encampadans es reuneixen el cap de setmana anterior a Meritxell per cantar-hi els goigs. La matinada del dia 8, els pelegrins amb destinació a Meritxell s'aturen a l'oratori, resen i descansen abans d'enfilar el darrer tram fins al Santuari que es veu a l'horitzó. Aquest és el camí pel qual pujaven els habitants de les parròquies baixes.

Al camí provinent del coll d'Ordino sortint a Mereig hi ha un roc des d'on es veu Meritxell. Aquest lloc s'anomena roc de la Salve perquè els pelegrins que provenen de les valls del nord quan hi arriben descansen tot resant una salve a la Mare de Déu.[9 i 10]

I pel nord, pel camí de Prats, arriben els pelegrins provinents de Canillo; més amunt s'aturen a la creu que separa els termes de Prats i Meritxell, des d'on ja es veu el Santuari, resen i continuen el camí passant per davant de l'oratori de la gavernera on es va trobar la verge.[11]

Aquests camins eren un transitar tot el dia; els que arribaven a temps assistien a la missa de l'alba i cantaven els goigs; els que s'ho prenien amb més calma visitaven la Mare de Déu en arribar i després buscaven lloc per instal·lar-se i passar el dia en germanor. Qui volia assistia a l'eucaristia del migdia concelebrada per tots els sacerdots de les parròquies d'Andorra.

> *"Hi havien acudit de tots els pobles de la Vall, formant llargues processons presidides per les respectives banderes. S'havia celebrat una festa religiosa molt solemne i es cantaven els goigs de la imatge, que, segons la tradició, va ésser trobada. La gran gentada s'escampava per aquells estimballs i*

9 Una *Salve Regina* és una oració que demana a la Mare de Déu compassió, misericòrdia, consol, esperança i salvació.

10 Canturri, P. (2014). *L'Andorra de Pere Canturri. Compilació de l'obra escrita de Pere Canturri Montanya*. Andorra la Vella: Editorial Andorra, p. 182.

11 De fet, les dos naus entrecreuades del nou santuari enllacen aquests camins: una de les naus pren la direcció del camí que ve del port d'Incles –frontera amb França–, baixa per Canillo i Prats i passa per davant de la verge per continuar cap a les Bons, Encamp i les parròquies baixes fins a la frontera del riu Runer; i la segona de les naus marca la direcció del camí que porta al roc de la Salve.

Després de la cerimònia religiosa, si el temps era bo, les famílies buscaven lloc per passar un dia de germanor. 8 de setembre de 1965. ANA / Fons Fèlix Peig 29738

feia grans àpats. A la tarda, es lliurava a la joia de la dansa. Feien ball al so de la cornamusa, flabiol i tamborí. Ballaven les variants andorranes del Ball Pla, la Bolangera i l'Esquerrana. Abans havien repartit panets beneïts i grans calderades de farinetes als fidels".[12]

"quand nous nous rendions au pélerinage de Méritxell déjeuner sur l'herbe, au son de la Gaita et des violons pendant que les jeunes gens dansaient les 'Sardanas', sous l'oeil vigilant des Caps de Casa, occupés à conclure des mariages entre les familles. Pour cette grande fête nationale du 8 de Septembre, que l''on fête toujours chaque année, tout les peuple des Vallées, et jusqu'aux gens de la Seo, accourient célébrer les vertus de la patronne d'Andorre 'Nostra senyora la mare de Deu de Meritxell".[13]

De l'incendi del 1972 a l'actualitat, la secularització de la festa

Amb el temps, però, el que era un espai comunitari de caràcter sagrat, sobretot per als veïns de la zona, s'ha acabat convertint més en símbol d'identitat parroquial i nacional, i els components religiosos han anat perdent força davant del major pes dels elements festius, que són connotació de trobada i celebració[14]. Si bé és cert que encara continuen havent-hi pelegrins que surten de els seves llars per anar caminant fins al Santuari, n'hi ha menys. La modernització de la societat i l'obertura de noves vies de comunicació han contribuït a aquest descens del pelegrinatge, però també altres factors hi han tingut a veure.

L'incendi del Santuari l'any 1972 –amb la imatge de Meritxell i els retaules[15]– i l'edificació d'un de nou l'any 1976

12 Amades, J. (1982). *Costumari català. El curs de l'any.* Volum V. Barcelona: Salvat Editors : Edicions 62. Segona edició, p. 39.

13 Chevalier, M. *Op. cit.*, p. 69.

14 Comas d'Argemir, D.; Pujades, J. J. (1997). *Andorra un país de frontera.* Barcelona: Editorial Alta Fulla : Govern d'Andorra, p. 105.

15 En l'actualitat, però, es continua qüestionant quin va ser el destí de la imatge. De fet, es van cremar dos imatges de la Verge: la primitiva romànica datada del segle XII i una altra de gòtica del segle XVI que va substituir l'antiga. Valls, A. *Op. cit.*, p. 283.

amb una nova talla de la verge elaborada per l'artista Sergi Mas va significar un abans i un després en la celebració de la festivitat del dia de Meritxell. Va haver-hi una certa controvèrsia entre la població per si calia reconstruir l'antic temple o fer-ne un de nou. El projecte proposat per l'arquitecte català Ricard Bofill tampoc acabava d'agradar en la seva totalitat i, de fet, no es va acabar d'executar tal com estava dissenyat a l'inici. Finalment el va beneir el 8 de setembre del 1976 el bisbe Joan Martí Alanis. A partir del 1993, amb l'aprovació de la Constitució, es deixa de fer la sessió extraordinària de Consell General que es duia a terme dins del Santuari en la sala coneguda amb el nom de *sala del Consell*. Meritxell passa a compartir protagonisme com a festa nacional amb el 14 de març, dia que es commemora l'aprovació de la Constitució.[16] Així doncs, tot i el fort component religiós i de devoció a la verge, els pelegrinatges han anat disminuint i l'aplec tal com es coneixia ha desaparegut; la societat a poc a poc es va secularitzant.[17]

Malgrat aquesta evolució de la festa, al llarg del temps s'ha mantingut la devoció per la Mare de Déu de Meritxell amb tots els rituals religiosos que la caracteritzen i continua sent un punt de trobada de les autoritats polítiques i religioses del país. Però les famílies ja no acudeixen de forma tan majoritària a celebrar-ho en un aplec al voltant del Santuari, sinó que les trobades de germanor es dispersen per diferents indrets del país, ja sigui als berenadors que hi ha repartits a les parròquies o en restaurants. Sí que el Santuari rep nombroses visites de pelegrins moguts per la fe i l'espiritualitat, i que es concentren el dia 8 de setembre a Meritxell. No en va el temple va rebre el títol de basílica menor l'any 2014 i va passar a formar part de la Ruta mariana, un itinerari d'interès cultural i religiós que aplega els principals espais de culte marià d'Andorra, Espanya i França, com ara Montserrat, el Pilar, Torreciutat i Lorda.

L'activitat religiosa de la celebració de la Mare de Déu de Meritxell comença el dia abans amb la vetlla de Santa Maria de Meritxell en la qual destaca una processó de torxes que va des del poble fins al Santuari, on se celebra l'eucaristia impartida per l'arxipreste de les Valls. Aquesta activitat enllaça amb la Festa Major del poble de Meritxell, en la qual s'ofereix, acabada la missa, un piscolabis de germanor i un ball de nit.

L'any 1972, un incendi va cremar el Santuari Vell, reconstruït més tard. 9 de setembre de 1974. ANA / Fons Fèlix Peig 11399

L'endemà, 8 de setembre, les portes del Santuari s'obren a les set del matí per acollir els pelegrins que assisteixen a la missa de l'aurora, que a dos quarts xde vuit. A les nou hi ha la missa jove animada pels infants i joves de les colònies i campaments d'AINA.[18] Posteriorment, a les onze, té lloc l'eucaristia a la basílica de Meritxell presidida per l'arquebisbe i copríncep d'Andorra acompanyat dels sacerdots de les Valls, i cantada pel Cor dels Petits Cantors d'Andorra. En aquesta eucaristia hi acostumen a assistir una representació de les autoritats dels país, tot i que no

16 La separació de poders de l'Església i l'Estat que va significar l'aprovació de la Constitució no només va comportar anul·lar la sessió de Consell tradicional que se celebrava al santuari, sinó que la imatge de les medalles de les autoritats que en el revers tenien la Mare de Déu de Meritxell va ser substituïda per un nou model de medalla al·lusiva a la Constitució.

17 El 12 de juny del 2003, el Santuari vell i el nou van ser declarats béns immobles d'interès cultural i inclosos a l'Inventari general del patrimoni cultural. BOPA, any 15, núm. 55.

18 AINA és una entitat dependent del bisbat d'Urgell que té l'essència en la casa de colònies situada a la sortida de Canillo. La seva activitat comença l'any 1976 i l'impulsor n'és Ramon Rossell, rector de la parròquia de Canillo. El seu ideari comprèn, entre d'altres, el coneixement i estima pel país, el respecte de la natura i del medi ambient, promoure l'ús del català i el coneixement del patrimoni cultural, fomentar la creativitat, potenciar la solidaritat i la justícia, cultivar la convivència, educar en valors humans i cristians i crear les bases d'un pensament lliure, crític i ètic.

L'any 1976 es construïa el Santuari Nou. Avui, Meritxell continua sent la festa religiosa i popular però també un punt de trobada de les autoritats polítiques i religioses del país. Anys 1976-1978. ANA / Fons Fèlix Peig 65536

és d'obligat compliment.[19] Després de la missa continua la celebració amb una ballada de sardanes i, ja a la tarda, es du a terme un concert del Cor dels Petits Cantors. Es clouen els actes amb una missa vespertina a les set.

19 El costum d'assistir corporativament a la celebració eucarística per part de les autoritats fou suprimit amb l'aprovació de la Constitució del 1993 per fer evident la separació de poders entre Església i Estat (Vegeu la nota al peu núm. 12).

LA FIRA DEL BESTIAR DE CANILLO.
LA FESTA DELS PASTORS I ELS RAMADERS

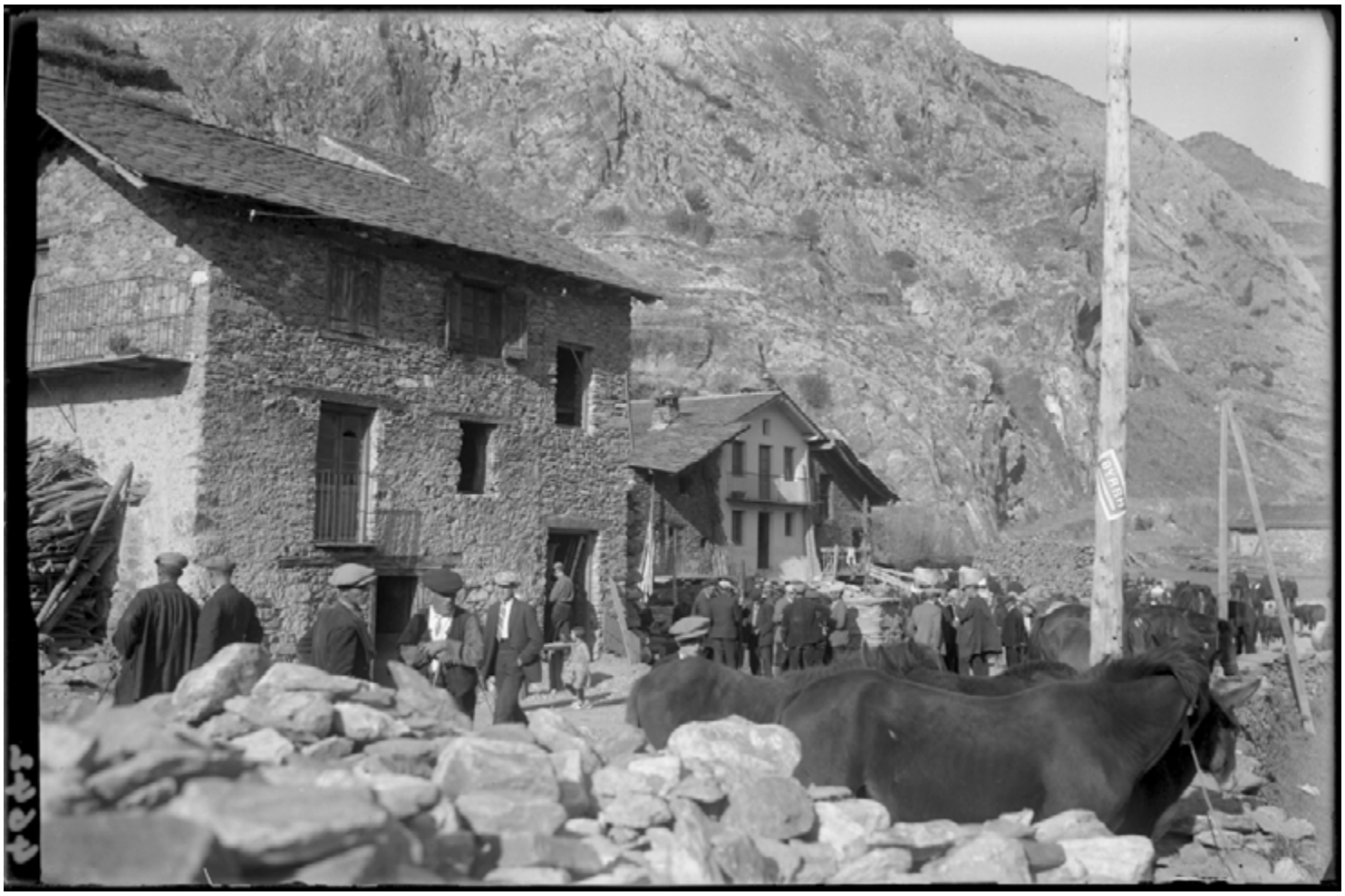

Durant les primeres dècades del segle xx la Fira de bestiar de Canillo se celebrava el 16 i el 18 d'octubre. Anys 1922-1933. ANA / Fons Guillem Plandolit 0362

La Fira del bestiar i de l'artesania de Canillo se celebra el primer diumenge posterior al dia 16 d'octubre. Una vintena de cases ramaderes de la parròquia exhibeixen els millors caps de bestiar –arriben a superar els 200– en una mostra recuperada l'any 1990. La fira d'avui en dia vol rememorar la que es feia abans dels anys 60 a Canillo, que servia per a la compravenda de bestiar i se celebrava durant dos dies, el 16 i el 18 d'octubre. Aquesta és l'única fira que es fa al país que té un caràcter exclusivament parroquial –a imatge de com es feien les fires ramaderes a totes les parròquies–, ja que la d'Andorra la Vella aplega tots els ramaders del país. I és que el sector ramader de la parròquia de Canillo té un pes important, malgrat els problemes de relleu generacional que té. Es tracta d'una jornada lúdica que té com a objectiu donar visibilitat a la ramaderia i apropar-la tant a la gent de la parròquia com als visitants que s'hi acosten provinents de la resta del país. Aquesta festa s'ha convertit en una de les més participatives a Canillo.[1]

Les fires: l'oportunitat de les reunions públiques per fer tractes

Les fires són un lloc d'encontre i d'intercanvi comercial, de periodicitat anual o bianual i d'àmbit geogràfic molt ampli: l'estructura de la ruralia amb població dispersa i amb una gran llunyania dels centres de consum ramader va fer necessària aquesta xarxa d'intercanvi comercial.[2] Les fires ramaderes que es van celebrar fins als anys 50 eren d'una importància especial, ja que es feien a la primavera i a la tardor d'acord amb els moviments de bestiar. A les de la primavera es feia la compravenda de bestiar de recria, i a les de la tardor, la del bestiar engreixat. A més, també s'hi compraven altres productes del camp i d'artesania que servien per aprovisionar les cases.

El ramader andorrà acostumava a comprar el bestiar a les fires de primavera que tenien lloc en diferents indrets del vessant francès del Pirineu i, després d'engreixar-lo al país,

1 La Fira del bestiar de Canillo va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny de 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb 14 festes d'interès cultural més. BOPA, any 22, núm. 38.

2 AA.DD. (1989). *Calendari de festes de Catalunya, Andorra i la Franja*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular, p. 40 i 41.

el venia a les fires que es feien al Pirineu català a la tardor. Eren fonamentalment matxos i mules, animals de càrrega útils per a les feines del camp i que van ser productius fins als anys 50, quan pren consistència en el món ramader la maquinària agrícola, que substitueix la tracció animal per la mecànica. La venda d'aquest tipus de bestiar, doncs, deixa de ser beneficiós per al ramader, ja que al procés de mecanització s'hi va afegir la pesta equina declarada a Espanya als anys 60 i la conseqüent prohibició de les transaccions equines amb França.[3] Per això la criança de vacum va créixer exponencialment.[4]

De fires ramaderes a Andorra n'hi va haver a totes les parròquies però es van anar perdent a mitjans del segle XX: Andorra la Vella la celebrava el 27 d'octubre; Encamp, el 9 de setembre i el 20 de novembre; Sant Julià de Lòria, el 5 d'octubre; a Ordino, el 7 d'octubre; la Massana, el 6 d'octubre; i a Canillo, el 16 i el 18 d'octubre. Fora d'Andorra les fires que suposaven un referent per als ramaders eren les que es feien a les comarques veïnes de França o Espanya. A la part catalana hi havia la de la Seu d'Urgell (1 de novembre), la d'Organyà (30 de novembre) i la de Salàs del Pallars (al desembre); aquestes dos últimes eren les més reconegudes del Pirineu català. I pel vessant de l'Arieja les fires més destacades eren les d'Acs (15 de març, 4 de maig, 14 de setembre, 20 d'octubre i 20 de novembre), la de Foix (4 de novembre) i la de Vic de Sòs (21 de setembre). A més, també eren un referent les de Tarascó (9 de març, 8 d'abril, 30 de setembre i 13 de novembre).[5]

A les fires de la primavera es feia la compravenda de bestiar de recria, i a les de la tardor, la del bestiar engreixat. Anys 1936-1939. ANA / Fons Narcís Casal 0005

3 Lluelles, M. J. (2004). *El segle xx. La modernització d'Andorra*. Andorra: Pagès editors i Cambra de Comerç d'Andorra, p. 204 i 205.

4 En el tipus de bestiar que criaven els ramaders andorrans cal fer especial esment, sense entrar en detall, de la importància de la transhumància del bestiar de llana que es feia tant cap a Espanya –a principis del segle xx i anterior– com cap a França –a partir dels anys 20. Ros, I. (2004). *La transhumància andorrana al llarg del segle xx*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Govern d'Andorra.

5 López, E.; Peruga, J.; Tudel C. (1988). *L'Andorra del segle xix. De la Nova Reforma a la Revolució de 1881*. Andorra la Vella: Conselleria d'Educació i Cultura, p. 61.

Les fires ramaderes eren un lloc per a l'encontre i el moment de fer tractes comercials. Mostra del bestiar gros durant la Fira de bestiar de Canillo. Anys 1922-1933. ANA / Fons Guillem Plandolit 0363

Destacaven, doncs, les que es feien a la tardor, una estació de l'any molt important en el calendari ramader tradicional, ja que tot just el bestiar havia baixat de les pastures de muntanya de l'estiu a les terres baixes i era el moment de vendre'l per aportar ingressos econòmics a les cases. Els ramaders traslladaven a peu el bestiar fins a les fires, feien els tractes i se'n tornaven cap a casa. Si no havien venut el bestiar ho tornaven a provar a la fira següent.

> *"Baixàvom el bestiar que mos quedave i a després ja el baxàvom a fira d'Andorra i allavorens si allí no el podies vendre d'allí allavons ja el baixaves a Organyà a la fira d'Organyà, llavons el bestiar l'havies de vendre en un puesto o altre tu l'havies de vendre, ara a Organyà ja era malament rai si no els venies allí, i a peu hi havia un dia en un dia baixaves... allavorens baixàvem a peu."*[6]

> *"A Andorra, en aquesta fira hi baixava lo bestiar gros i lo menut. Aquí en los bons temps era quan, per exemple, es veniven vidells, es veniven vaques, es veniven auvelles. Era on més es veniva [...] Encabat, el mes de novembre vinive una fira a Organyà. Allà veniven molt los amos."*[7]

Amb el pas del temps les fires van anar perdent pes, els tractants passaven per les cases ramaderes i compraven directament el bestiar. Aquest fet, conjuntament amb la nova dinàmica del país a partir dels anys 60 marcada pel creixement demogràfic i econòmic, va portar a la desaparició de les fires ramaderes que es feien a les parròquies.

> *"A l'octubre ere el moment que per exemple teniven la gent, més tractants: lo Joan Antoni d'Encamp, que ere el gran tractant. Després hi havia los de la Massana, que quin portae més, quin portae menos. Aquí a Canillo no gaire, aquí a Canillo més aviat el baixaven a baix. Aquí la padrina dive –la padrina era filla de cal Ramonguem d'Ordino–, i la padrina dive 'aquí no res', sí però a la Massana tots eren mercaders, ja compraven i veniven sense diners."*[8]

L'exhibició i concurs de bestiar com a fórmula per recuperar la fira

De totes les fires que es feien a Andorra només se n'han recuperat dos: la de Canillo, que se celebra el diumenge posterior al 16 d'octubre, i la d'Andorra la Vella, que manté la data del 27 del mateix mes. Totes dos, però, han canviat d'orientació: la de Canillo es va recuperar per part del Comú amb un format més lúdic, amb voluntat d'apropar la ramaderia a la població, i en què s'exposen els millors caps de bestiar de les cases ramaderes de la parròquia; i la d'Andorra la Vella ho ha fet com a mostra concurs en la qual participen tots els ramaders del país. Malgrat aquestes dos fires recuperades i les polítiques governamentals de subvencionar el sector perquè mantingui l'activitat ramadera, en el rerefons continua existent la problemàtica de la seva sostenibilitat al país, així com la dificultat del relleu generacional dels ramaders, que no es produeix de forma equilibrada amb el pas del temps.

La Fira de bestiar de Canillo és una oportunitat per conèixer les explotacions ramaderes de la parròquia. Any 2012. ANA / Fons Arxiu d'Etnografia

6 ANA/Arxiu d'Etnografia. AE 22 Pere Font Vergés <www.arxius/arxiuetnografia/vides-muntanyara-maderia- d'alçada> [Consulta: agost 2018].

7 Comú de Canillo (2003). *Història d'una tradició. Les marques de la parròquia de Canillo*. Canillo: Comú de Canillo. p. 120.

8 Comú de Canillo. *Op. cit.*

El Comú decideix recuperar la Fira de bestiar com a fira de mostra l'any 1990. Fons Comú de Canillo

Són una vintena de cases ramaderes de la parròquia de Canillo les que prenen part en la fira recuperada, aportant uns 200 caps de bestiar –alguns anys més– entre vacum, rossam, oví i cabrum. L'exposen en tancats ubicats a l'aparcament comunal de la Urbanització Els Refugis,[9] convenientment senyalitzats amb un cartell on figura el nom de casa i la marca de les orelles que identifica la propietat de cada cap de bestiar.[10]

A primera hora del matí els ramaders canillencs baixen el bestiar des de les seves explotacions amb els camions de transport d'animals o els de les explotacions més properes, a peu per la carretera.[11] Aquest és dels pocs dies que el bestiar i els ramats transiten pels carrers de Canillo. A les nou del matí ja són a lloc i posteriorment es fa un esmorzar de germanor entre tots els participants en el qual no falta el tradicional allioli de codony per sucar-lo amb pa.

A mig matí, a les onze, es du a terme la inauguració oficial de la fira, en la qual participen les autoritats comunals i es compta amb la presència d'una nodrida representació de membres del Govern. Junts fan el circuit pel recinte observant el bestiar exposat per totes les cases i saludant els ramaders. Per acabar, a la una del migdia hi ha un lliurament de premis en concepte de participació a la fira i després un dinar.

La incorporació dels artesans rememoren la diversitat de les fires

Des que es va recuperar la fira de bestiar ha incorporat altres elements que la complementen, com la fira d'artesania, en la qual alguns artesans de la parròquia munten la paradeta amb els estris i objectes que elaboren per vendre'ls. Les parades se situen al carrer Prat del Riu, entre l'edifici del Comú i l'aparcament on s'exposa el bestiar; s'hi poden trobar antics oficis com l'espardenyer o el cisteller, parades de roba feta a mà i embotits i dolços elaborats de forma artesanal. Els artesans es van incorporar al certamen a principis del segle XXI.

La presència d'aquest sector rememora el fet que antigament les fires de bestiar també servien per portar a terme altres activitats que anaven més enllà de la compravenda d'animals: els ramaders aprofitaven els desplaçaments per fer altres compres, ja que hi trobaven diversitat de mercaderies i podien fer tota mena de tractes que afavorien l'establiment de relacions i aliances.

9 La ubicació de la fira ha anat canviant de lloc. A principis del segle XX es feia a la plaça, davant de ca l'Agustí, després a l'aparcament dels Arenys, el prat del Riu, el prat del Som i l'aparcament dels Refugis.

10 Les marques tenien la funció d'identificar la propietat, tant del bestiar (amb la marca de les orelles, del foc i de la llana) com de la fusta. Tot i que en l'actualitat han caigut en desús, les marques eren molt importants en l'activitat agrícola i ramadera, ja que permetien reconèixer el bestiar quan estava a les colles comunes. La marca de les orelles es feia en una o les dos orelles de les vaques. La marca de foc es feia a les banyes de les vaques, mentre que a les euques i als cavalls se'ls feia als cascos.

11 Una de les característiques del sector ramader canillenc és que l'estructura de les explotacions no s'ha modernitzat i continuen sent les corts velles.

LA FIRA CONCURS DE BESTIAR D'ANDORRA.

EL RETROBAMENT AMB LA TRADICIÓ RAMADERA

La Fira de tardor d'Andorra la Vella. El 30 de març de 1885, el Consell General accepta que la mostra se celebri en la data sol·licitada pel Comú, el 27 d'octubre. Anys 1930-1933. ANA / Fons Guillem de Plandolit 0358

El 27 d'octubre se celebra a Andorra la Vella la Fira concurs de bestiar d'Andorra. En aquesta mostra les cases ramaderes del país exposen el seu bestiar i poden participar en un concurs nacional presentant-hi els animals que estiguin inscrits al Padral o registre d'animals de renda. El concurs preveu fins a 32 seccions amb premis per als millors exemplars de bestiar boví, equí i oví en funció de la raça, l'edat i el tipus de cria. Des de l'any 2003 té lloc el Concurs nacional de la raça bruna d'Andorra, amb dos premis especials per al millor anoll i la millor anolla (animals d'entre 13 i 24 mesos d'edat), com una mesura més per impulsar els treballs de selecció de la raça bruna d'Andorra i avançar en el compliment dels objectius fixats.

La Fira concurs es va reprendre l'any 1979 després d'uns anys sense fer-se com a conseqüència de la desaparició de totes les fires comercials per les transformacions que viu el país i el declivi del sector primari davant les possibilitats que oferia el comerç i el turisme.

De fires ramaderes a Andorra se'n feien en diverses parròquies: a Canillo, el 16 d'octubre i el 18 de novembre; a Encamp, el 9 de setembre i el 20 de novembre; a Ordino, el 7 d'octubre; i a la Massana, el 6 d'octubre. A Andorra la Vella es concentrava la major activitat amb tres fires: el 27 d'octubre, el 22 de novembre i el dissabte de Rams. Totes van desapareixent al llarg dels anys seixanta i l'any 1970 només es continuava celebrant la fira d'Andorra del 27 d'octubre i també desapareix. L'any 1979, la Conselleria d'Agricultura va impulsar la recuperació de la fira d'Andorra del 27 d'octubre adaptant-la al nou context social amb la finalitat de dinamitzar el sector. La fira coneix nous al·licients, com l'organització d'un concurs nacional de bestiar, que vol ser una mena d'estímul per continuar

A Andorra la Vella es concentrava la major activitat en tres fires: el 27 d'octubre, el 22 de novembre i el dissabte de Rams. Anys 1930-1933 ANA / Fons Guillem de Plandolit 0359

L'any 1970 ja només queda la Fira d'Andorra la Vella, que també acaba desapareixent. 27 d'octubre de 1971. ANA / Fons Fèlix Peig 01180

mantenint viva l'activitat, amb una connotació més festiva que comercial.[1] En l'actualitat la Fira concurs de bestiar l'organitza el Departament d'Agricultura amb la col·laboració de l'Associació de Pagesos i Ramaders, i té lloc cada 27 d'octubre a Andorra la Vella.[2]

Les fires, més enllà de la compravenda de bestiar

Històricament, les fires de bestiar eren una fita primordial per als ramaders i es duien a terme en el calendari a la primavera i a la tardor d'acord amb els moviments de bestiar. A les de la primavera es feia la compravenda de bestiar de recria, i a les de la tardor la del bestiar engreixat. A més, als pobles dels Pirineus, l'estructura d'una població agrícola dispersa i allunyada dels centres de consum ramader feia necessària una xarxa d'intercanvi comercial que, des de temps antics, representen aquestes fires, on també es compraven altres productes del camp i d'artesania que servien per aprovisionar les cases, així com pagar deutes o fixar arrendaments.[3]

Les cites més destacades per als ramaders andorrans a banda i banda de la frontera són les que es feien a Catalunya i l'Arieja. Els ramaders acostumaven a comprar el bestiar a les fires de primavera que es feien al vessant francès del Pirineu i després d'engreixar-lo al país el venien a les del Pirineu català durant la tardor. Eren fonamentalment matxos i mules, animals de càrrega útils per a les feines del camp[4] i que van ser productius fins als anys cinquanta, quan pren consistència en el món ramader la maquinària agrícola, que substitueix la tracció animal per la mecànica. La cria d'aquest tipus de bestiar va deixar de ser beneficiosa per als ramaders, ja que al procés de mecanització s'hi va afegir la pesta equina declarada a Espanya els anys seixanta i la consegüent prohibició de les transaccions equines amb França.[5] En aquest escenari de canvi, la criança de vacum es va mantenir i fins i tot va créixer. Avui, gran part de les explotacions andorranes s'han especialitzat en la cria de vedells.[6]

Fins a mitjans del segle XX, els ramaders andorrans van continuar anant a les fires que es feien a les comarques veïnes de França o Espanya. A les terres catalanes destacaven les fires de la Seu d'Urgell (1 de novembre),

1 La Fira concurs de bestiar d'Andorra la Vella pels valors històrics, per la tradició, la riquesa i la vitalitat va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb 14 festes d'interès cultural més. BOPA, any 22, núm. 38.

2 ANA/Fons Arxiu d'Etnografia. AE 21 *Fira concurs de bestiar d'Andorra. Vides de muntanya. Ramaderia d'alçada.* <https://www.cultura.ad/vides-de-muntanya-ramaderia-d-alcada/fira-concurs-de-bestiar-d-andorra>.

3 L'any 1682 un decret català autoritza els pagesos d'Andorra a portar els seus animals a vendre als mercats de la Seu d'Urgell, Verdú, Santa Coloma, Agramunt i Prades, però sobretot a la Fira d'Organyà i la de Salàs, d'on en tornaven amb torrons, llaminadures, espardenyes i arengades (*Andorra Agrícola*. Març i abril del 1935). I al segle XVIII ja hi ha constància també que els andorrans van a la Fira de Tarascó, a l'Arieja, a buscar blat, llegums, peix salat, com el congre, espècies, com el pebre, i peces de tela per fer camises, així com algunes peces de bestiar, com mules, bous, porcs i cavalls. Canturri, P. (1989). *Fires, mercats i encants d'Andorra.* Andorra la Vella: Edició de l'autor.

4 "A la Catalunya medieval el cavall fou sempre un animal de luxe i molt escàs, perquè només es criava a Andorra, al Pallars Sobirà i a la Cerdanya i no es podia satisfer la demanda". Serra, R. (2008). "Fires, mercats i festes de bestiar de peu rodó. Una mirada històrica i antropològica", a *L'Erol. Revista cultural del Berguedà.* Núm. 97, p. 17.

5 Lluelles, M. J. (2004). *El segle xx. La modernització d'Andorra.* Andorra la Vella: Pagès editors : Cambra de Comerç d'Andorra, p. 204 i 205.

6 En el tipus de bestiar que criaven els ramaders andorrans cal fer especial esment, sense entrar al detall, de la importància de la transhumància del bestiar de llana que es feia tant cap a Espanya –a principis del segle XX i anterior– com cap a França –a partir dels anys vint. Ros, I. (2004). *La transhumància andorrana al llarg del segle xx.* Barcelona: Editorial Alta Fulla i Govern d'Andorra.

Amb la seva recuperació, la fira coneix nous al·licients com l'organització d'un concurs nacional de bestiar, amb una connotació més festiva que comercial. 27 d'octubre de 1982. ANA / Fons Fèlix Peig 01047

d'Organyà (30 de novembre)[7] i de Salàs del Pallars (al desembre). Aquestes dos últimes eren les més populars del Pirineu català, mentre que a l'Arieja destacaven les fires d'Acs (15 de març, 4 de maig, 14 de setembre, 20 d'octubre i 20 de novembre), de Foix (4 de novembre) i de Vic de Sòs (21 de setembre). I també eren un referent les fires de Tarascó (9 de març, 8 d'abril, 30 de setembre i 13 de novembre).[8]

> *"A Organyà hi posàvem dos dies, o un dia i mig. Anàvem d'aquí a la Seu i dormíem a cal Bartoló. Ajuntàvem el bestiar de diferents cases, amb els d'Ordino, els d'Encamp, els d'Andorra. Tots junts. Portàvem el bestiar marcat, la llei aquí a Andorra ho deia, i nosaltres la marcàvem amb una T [...]. A Organyà ens hi estàvem quatre dies a la fira, abans durava així. I allà fèiem els quartos per tot l'any [...]. Nosaltres veníem, no compràvem, a no ser que hi hagués un animal de molta qualitat, algun animal de remunta, un cavall o un burro semental [...]. Nosaltres veníem mules, matxos i tot, a la fira d'Organyà i a Salàs, dues fires grosses. Aquestes mules anaven cap a la Rioja i cap allà dalt."*[9]

Aquestes fires i mercats eren els centres de les transaccions comercials però la presència d'assistents de tots els pobles del país i de fora també els converteix en el lloc d'encontre de compradors, venedors i visitants de tota mena i condició, cosa que afavoria els intercanvis socials i culturals, i també donava peu a tenir més possibilitats de contraure matrimoni. I és que el dia de la fira i el mercat, que solia allargar-se fins a altes hores, era l'ocasió per fer allò que no es feia durant l'any com anar al metge o al barber, així com anar a ballar.

7 *"La fira d'Organyà constituirà una fita econòmica transcendental per a l'adquisició de diners efectius gràcies a la venda del bestiar engreixat a l'estiu. El mateix Consell General, en ocasions, dóna un termini de temps per a pagar els endarreriments de la Qüèstia o altres deutes fins després de la fira d'Organyà".* López, E.; Peruga, J.; Tudel C. (1988). *L'Andorra del segle XIX. De la Nova Reforma a la Revolució de 1881.* Andorra la vella: Conselleria d'Educació i Cultura, p. 61.

8 López, E.; Peruga, J.; Tudel C. (1988). *L'Andorra del segle XIX. De la Nova Reforma a la Revolució de 1881.* Andorra la Vella: Conselleria d'Educació i Cultura, p. 61.

9 ANA/ Fons Arxiu d'Etnografia. EE 24 Estudi Etnogràfic (1993-1995).

D'altra banda, a les fires i mercats es tancaven molts contractes de treball, ja que és el lloc on es troben els pastors que guardaran el bestiar a l'estiu o els masovers que s'ofereixen per treballar a les cases grans. De la mateixa manera, els pagesos aprofitaven les fires per comprar i vendre terres, llogar les pastures i tancar els tractes per a la transhumància.

Els inicis de la fira, els anys de màxim esplendor i la decadència

Tot i que, com hem vist, a l'interior del país el calendari ramader tenia marcada la celebració de diverses fires a les parròquies, que no passaven de ser merament locals i amb poques transaccions, la d'Andorra la Vella era la més esperada per als ramaders del país, a la qual també concorrien veïns dels pobles de l'Urgell i de les comarques del sud de França.

El geògraf Salvador Llobet explica que ja l'any 1402 "el bisbe Galceran de Vilanova, atenent les súpliques dels homes de les valls d'Andorra, els confirma el privilegi de tenir una fira anyal per Sant Mateu i un mercat setmanal. [...] i l'any 1448, Gastó IV, comte de Foix, i el bisbe Arnau Roger de Pallars concedeixen llicència per a celebrar una fira anyal a Andorra la Vella el dilluns i dimarts de Pasqua a petició dels andorrans, els quals al·leguen que la fira seria en època en què es paguen les questies i 'els pagesos farien diners de mules, bous, moltons i teles sense cap necessitat de transportar-ho a d'altres fires."[10]

Anys més tard, el periodista i novel·lista Frederic Harold Deverell, en un dels seus viatges per Europa i al seu pas per Andorra, és un dels testimonis de la Fira d'Andorra que se celebra al final del segle XIX. El seu relat ens explica com veu un cartell publicat pel consell de la parròquia d'Andorra que anuncia la primera edició d'aquest esdeveniment, que tindria lloc del dia 31 d'octubre al 4 de novembre de l'any 1884.

> *"Vaig tenir la bona ventura d'ésser present a la fira – inclòs un certamen agrícola on es van repartir premis–, un esdeveniment que es pot considerar que marcarà una mena d'època en la història d'aquest estat en miniatura, i com a clar indicador que ara Andorra es presenta preparada per tirar endavant pel camí de la civilització moderna. A la fira hi hagué dos-cents xais i cabres, vuitanta caps del tipus equí, inclosos cavalls, mules i ases, noranta de tipus boví i cent vint del porcí, tot comptat. D'eines mecanitzades no se n'hi veieren, però el segon dia es van exposar diversos guarniments. No hi van haver actes lúdics, a excepció d'una rifa pública. No vaig veure que s'hi consumís cap beguda alcohòlica, excepte amb els àpats. A més dels andorrans hi havia alguns espanyols, i almenys un tractant de bestiar francès, [...]. Cap al vespre, un conjunt de músics van desfilar per la vila, il·luminat per les teies, anant a parar a la placeta per plantar-se davant la casa del president per interpretar unes dolces melodies [...]. de fet, semblaven fer tota la nit una festa, fins a l'hora que calia pensar en les feines de la jornada entrant."*[11]

Un any després, la Fira canvia de data: una súplica del Comú d'Andorra a través d'una carta del secretari, Josep de Riba, al Consell General demana traslladar la mostra anunciada per al 31 d'octubre al 27 del mateix mes, ja que era la data més convenient per als comercials. El 30 de març del 1885 el Consell General accepta que se celebri en la data sol·licitada.

Els mulaters, els qui tenien vaques, ovelles i eugues, s'instal·laven al voltant del que és avui en dia la plaça Guillemó; el mercat dels porcs se situava a les places del nucli antic; i a la placeta Monjó es venien els galls i les gallines. Pel que fa al comerç de teixits i eines, així com el mercat de la fruita i els productes de l'hort, s'estaven al peu de l'església de Sant Esteve. D'aquesta manera, el que actualment és el centre històric de la capital era el rovell de l'ou de la Fira d'Andorra la Vella. Els anys trenta el bestiar s'ubica a tocar de la Casa de la Vall, on actualment hi ha l'aparcament del Consell General.

Amb el temps i la incorporació de noves especialitats i activitats econòmiques s'inclouen a l'escenari nous espais al voltant del centre històric.

> *"A la plaça, al peu de l'església, es situaven els frutaires. La Barça d'Anserall havia arribat de bon matí amb el carro conduït pel seu pare. Portava les darreres pomes, peres, figues i hortalisses de les vores del baix Valira. [...]. Les dones de Santa Coloma obrien els sacs de nous i castanyes on mig s'enfonsaven les mesures de fusta. [...]. Cap a les placetes, s'instal·lava la fira dels porcs, alguna verra amb els mamellons, alguns porcells roncant i barallant-se o altres lliscant desaforadament al trobar-se en mans d'un nou amo. Cap a la placeta Monjó, en els pedrissos del Ribaló, vora la font i al peu de les escales del Biscariet s'instal·laven les pageses amb galls, gallines i cistelles de pollicades de pollets. Alguna dona es passejava d'un lloc a l'altre amb una ambúrnia penjada a*

10 Llobet, S. (1984) *El medi i la vida a Andorra. Estudi geogràfic.* (Primera edició 1947). Col·lecció Andorra Històrica i Literària. Núm. 9, p. 148.

11 Burgues, P. (coord.) (2008) *Deverell: pioner de la fotografia andorrana (1886-1889).* Andorra la Vella: Govern d'Andorra.

l'esquena oferint oli de ginebre o trementina, alguna altra amb un cabàs al braç et pregava de formatge."[12]

La Fira esdevé un certamen d'efervescència popular on l'activitat comercial era el principal atractiu i s'expandia per tot el nucli del poble. La Fira del bestiar es va adaptant al nou context social i econòmic, així com a la nova estructuració paisatgística de la capital.

"Allavons hi havia uns negociants d'abaix de la Seu, que ne diven los Nequins, pujaven a comprar los vedells, i si hi havie alguna vaca, i es feve la fira d'Andorra, aixís com ara l'han tornada a reprendre, antes també es feve la fira d'Andorra i treguívom lo bestiar a Andorra i també venívom alguna bèstia. I después, tot d'un plegat es va perdre aquella fira, perquè no tenive èxit. Però com jo, los primers anys que jo vai viure a Andorra, allà hi havie tot lo bestiar a Andorra, as feve uns firals allà a on lo Guillemó tenive unes bordes, allí a detràs de la plaça d'Andorra, allí detràs hi havie les bordes del Guillemó, que ere una casa molt potenta, hi havie un camp, feven lo firal allí, después el van fer allí dalt on hi ha lo Park Hotel, també ho van fer un any o dos més a dalt, i és clar, tot allò es va anar edificant i a la fi ja no sabien on fer-la i la fira es va plegar."[13]

Diversos condicionants donen peu a la decadència de les fires ramaderes durant els anys seixanta: la mecanització del treball al camp, l'arribada d'un turisme que busca altres tipus d'activitat comercial i el creixement urbanístic del país. La construcció de grans edificis i places als prats del voltant del centre històric és cada cop més important, la fira agrícola i ramadera d'Andorra es va desplaçant dels seus espais habituals, i l'afluència de participació és cada cop més baixa. L'any 1970 ja només queda la Fira d'Andorra la Vella, que també acaba desapareixent.

La represa de la fira: impuls a la ramaderia i la fira paral·lela multisectorial

L'any 1978, la Conselleria d'Agricultura del Govern crea la comissió que faria possible l'organització de la Fira concurs per a l'any següent. En aquesta comissió hi prenen part els pagesos i ramaders per tal de tenir en compte les necessitats d'aquest col·lectiu i l'objectiu principal és l'impuls del sector primari.

La Fira tradicional d'Andorra es converteix en la Fira concurs de bestiar d'Andorra, que celebra la primera edició l'any

Després d'uns anys sense fires comercials al país, l'any 1979 la Conselleria d'Agricultura impulsa la recuperació de la Fira d'Andorra del 27 d'octubre amb la finalitat de dinamitzar el sector. 27 d'octubre de 1979. ANA / Fons Fèlix Peig 01145

1979. L'impulsor d'aquest esdeveniment va ser el veterinari Casimir Arajol, que recorda com "amb l'objectiu de reactivar la fira, calia donar al·licients als ramaders".

L'emplaçament de la primera edició de la Fira concurs de bestiar d'Andorra, l'any 1979, ja no és el centre històric de la capital i se celebra davant de l'edifici administratiu del Govern, a l'interior i l'exterior de l'antiga plaça de braus. Aquest primer certamen és una mostra de bestiar boví, oví i equí que també participa en un concurs amb diferents categories El certamen reneix, doncs, amb nous al·licients, com l'organització d'un concurs nacional de bestiar, que vol ser una mena d'estímul per continuar mantenint viva l'activitat, amb una connotació més festiva que comercial. La fira es fa extensiva, però, al carrer Prat de la Creu amb l'exposició i la venda de vehicles i maquinària agrícoles, així com amb les noves tecnologies aplicables al camp.

A les fires ramaderes es feien tot tipus de tractes i es podien comprar alguns productes que comercialitzaven els firaires. 27 d'octubre de 1980. ANA / Fons Fèlix Peig 01099

La immersió d'Andorra en el sector terciari fa que, tres anys més tard de la reactivació de la tradicional Fira del bestiar, el Comú d'Andorra la Vella organitzi una fira paral·lela

12 Canturri, P., *op. cit.*

13 ANA / Fons Arxiu d'Etnografia. EE 82 Estudi Etnogràfic (1993-1995).

En els darrers anys la fira s'ha organitzat a l'antiga plaça de braus, retornant al lloc on va reaparèixer a finals dels anys setanta. 27 d'octubre de 1983. ANA / Fons Fèlix Peig 01194

que dura tres dies: la fira comercial. L'any 1982 al carrer Prat de la Creu s'hi ubiquen les parades dels comerços i negocis emergents al país, amb una notable presència dels concessionaris d'automòbils establerts al país. És així com la Fira concurs de bestiar d'Andorra la Vella passa a compartir protagonisme amb un esdeveniment multisectorial.[14] L'any 1984 ja van participar en aquesta fira comercial 86 expositors i l'any 1985 ja sumaven 134, i això va obligar a canviar-la d'ubicació; primer es va estendre per tot el carrer Prat de la Creu, més endavant va traslladar-se al Càmping Andorra la Vella (que avui ocupa el Parc Central) i actualment té lloc en un immens envelat que s'instal·la a l'aparcament del Parc Central i ocupa també part d'aquest parc i dels seus voltants.[15] A mitjans dels anys vuitanta va arribar a ser tan important aquesta fira comercial que va provocar la creació de la Telefira, que retransmetia tot el que succeïa dins el recinte firal a través de reportatges i entrevistes. I és que fins a l'any 1995 Andorra no va tenir un canal televisiu propi.[16]

Durant la dècada dels noranta des del Govern s'impulsa el segell de carn de qualitat com una nova manera de donar embranzida al sector de la ramaderia i involucrar-hi les noves generacions. En els darrers anys la fira s'ha organitzat a l'antiga plaça de braus i reuneix uns dos-cents caps de bestiar.[17] Els propietaris han de transportar els animals participants de la cort o els prats de l'explotació fins al lloc on els tècnics del Departament d'Agricultura habiliten els espais d'exhibició i d'avaluació. Els ramaders seleccionen els millors animals, que transporten fins al recinte firal entre les sis i les nou del matí. Els animals han d'estar col·locats a les deu perquè un jurat internacional especialitzat els pugui examinar i valorar. Un cop el bestiar està tancat i identificat, segons la casa on pertany, els ramaders andorrans celebren la diada amb un esmorzar a base de pa amb tomàquet, embotits del país i un bon got de vi. A partir d'aquest moment, el jurat, que compta amb membres designats pel Govern, pel Consell General i per l'Associació de Pagesos i Ramaders, recorre la fira i puntua cadascun dels caps de bestiar que participen en les diferents categories del concurs. A mesura que avança el dia, cap a les onze del matí, apareixen els primers visitants de la mostra; els més nombrosos són els més petits de totes les escoles, que no falten mai a la cita. A més, també hi desfilen les autoritats tant del Govern com dels comuns. Al migdia el jurat dona a conèixer el nom de les cases guanyadores de les diverses categories.

La Fira concurs s'ha convertit en una festa d'interès cultural. La tradició històrica, la significació de l'activitat i la participació ciutadana són els seus principals valors.

14 La Fira concurs de bestiar comparteix, doncs, protagonisme amb la fira comercial i turística, tot i que no coincideixen sempre en les dates: la del bestiar se celebra cada 27 d'octubre, mentre que la multisectorial té lloc el darrer cap de setmana d'octubre.

15 *Fira d'Andorra la Vella: 26, 27, 28 d'octubre 1984*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra. Conselleria d'Agricultura, Comerç i Indústria, 1984.

16 Julià, M. "D'una fira a una altra", a *Diari d'Andorra*, 6 de novembre del 2017.

17 Durant la primera dècada dels anys 2000, la fira es va celebrar a la borda Mateu de Santa Coloma.

PATRIMONI DE LA HUMANITAT

LES FALLES D'ANDORRA, PATRIMONI IMMATERIAL DE LA HUMANITAT. UNA FESTA QUE CREIX I UNEIX DIA RERE DIA

Les falles d'Escaldes-Engordany la revetlla de Sant Joan. Any 2016. Fons Arxiu Històric d'Escaldes-Engordany

Que la Unesco inclogués les Falles del Pirineu en la Llista representativa del patrimoni cultural immaterial de la humanitat el desembre del 2015 va significar, per sobre de tot, un reconeixement als fallaires que al llarg dels anys han fet perviure aquesta tradició. Perquè més enllà de les actituds emocionals que genera tota festa tradicional, la història de les Falles a Andorra des que van tornar a l'espai públic l'any 1987 ha estat una història de supervivència i reivindicació. Amb la Unesco hi ha un abans i un després, perquè col·lectius fallaires i institucions agafen unes responsabilitats i uns compromisos basats en la preservació i la difusió de la festa, que al mateix temps passa a tenir unes dimensions considerables.

Tot i que els col·lectius ja consolidats com els d'Andorra la Vella, Sant Julià de Lòria i Escaldes-Engordany no han experimentat un creixement excessiu en el nombre de fallaires, sí que hi ha hagut novetats destacables: d'una banda, la reaparició dels fallaires d'Encamp, que

havien estat uns anys en letargia; i d'altra banda, la creació d'un nou col·lectiu de fallaires a Ordino. És evident que el reconeixement de la Unesco, unit a la tasca pedagògica i de difusió dels mateixos fallaires, ha tingut com a conseqüència un increment en el coneixement de la celebració per part de la societat andorrana i també un augment de la presència mediàtica.

Els fallaires d'Andorra la Vella, com a nucli motriu de la festa, ja havien viscut en els darrers deu anys un creixement exponencial que es va accelerar en el decurs de la preparació de la candidatura, no solament en l'augment del nombre de participants sinó també, i sobretot, amb la inclusió de nous elements a la festa: canvis en el recorregut pel centre històric, incorporació de la música en directe, recuperació de la cremada de la falla tradicional, el ritual del bateig de foc per als primers fallaires a la placeta del Puial...[1] Tot plegat, arrodonit amb la creació de l'Associació Fallaires d'Andorra la Vella l'any 2013, que, a més de tenir com a activitat principal organitzar la cremada de falles la nit de Sant Joan, té per objectius ensenyar, divulgar i preservar la tradició. L'entitat ha estat fonamental a l'hora de preservar la memòria històrica de la festa. Els fallaires d'Andorra la Vella han estat sempre els que han tingut més visibilitat per recorregut històric, per capacitat organitzativa i per volum de participants.

Els Fallaires Lauredians roden dues falles alhora. Fons Comú Sant Julià de Lòria.

1 El bateig de foc és el ritual que fan els joves fallaires d'Andorra la Vella de setze anys que passen de falla de llum a falla de foc cremant abans d'iniciar el recorregut una falla tradicional a la placeta del Puial al so del ball Pla de la placeta del Puial, que combina la tonada del "Més peres que fulles" esmentat en el *Costumari català* de Jaume Amades i completat per la tonada feta expressament per a l'ocasió per Tito Pelàez.

Sant Julià de Lòria, Escaldes-Engordany, Encamp i Ordino completen el quintet de parròquies on avui en dia es pot veure la cremada de falles, sense perjudici que aquesta celebració pugui continuar expandint-se arreu del país. Val a dir que les dos primeres –Sant Julià de Lòria i Escaldes-Engordany– van formar part de la candidatura a la Unesco; per la seva banda, Encamp va patir durant uns anys un retrocés –ja fos per manca de fallaires o ja fos per l'aparició d'una colla de diables, o per les dos coses alhora– i va acabar reapareixent l'any 2017 gràcies al nou impuls que li van donar joves del poble provinents del món dels caramellaires; mentre que Ordino es va incorporar com a parròquia fallaire el 2018, recuperant així una tradició que no s'havia tornat a veure a la parròquia ordinenca des de mitjan segle XX.

Encamp es retroba amb les falles l'any 1998. Fons Fallaires d'Encamp.

El procés de candidatura i el posterior reconeixement de la Unesco també han tingut un efecte de cohesió entre els col·lectius fallaires andorrans, ja que entre ells no hi havia cap tipus de col·laboració. Van ser primer els contactes entre Andorra la Vella i Sant Julià de Lòria que van propiciar activitats compartides i posteriorment, ja amb la inclusió a la llista representativa, l'apropament d'aquestes dos amb Escaldes-Engordany que va permetre un punt d'entesa entre els tres col·lectius per treballar de forma coordinada en el que es considerés pertinent. Encamp s'hi va sumar poc després. La cremada de falles del 2017 va significar un punt d'inflexió en el compromís dels col·lectius fallaires de treballar conjuntament en la preservació i la difusió de la festa, i així ho van fer públic amb la signatura d'un acord. Un any després, Ordino s'afegia a la festa, però com a fet diferencial, ja que la cremada la celebren el 28 de juny, vigília de Sant Pere, aprofitant que el 29 de juny és la festa parroquial.

La recuperació de les falles d'Ordino la nit de Sant Pere. Any 2018. Fons Clara Garnica

Els cinc col·lectius fallaires constitueixen la Taula Nacional de Falles de les Valls d'Andorra, que vetlla per la coordinació de les activitats conjuntes i esdevé interlocutora amb el ministeri competent. Val a dir que la constitució de la Taula no ha implicat que els col·lectius fallaires de cada parròquia perdessin la seva idiosincràsia –cada col·lectiu continua mantenint la seva estructura organitzativa–, ni que s'hagi fet un procés d'homogeneïtzació de la festa; ans al contrari, cadascú ha continuat cremant falles amb les seves particularitats, ja siguin de vestimenta,[2] recorregut o modalitat de cremar la falla. Però hi ha algunes activitats i algun element de la festa que sí que han passat a ser compartits. És el cas del taller de falles tradicionals fetes d'escorça de beç i el del fallaire major, que recupera la seva concepció de nacional quan es va crear la figura l'any 1997 i cada parròquia va renunciar a tenir el seu propi fallaire major.[3]

En definitiva, si podem resumir en tres conceptes els efectes del reconeixement de la Unesco a la Festa de les falles a Andorra, són: (re)coneixement (social i intern fallaire); (re)aparició (d'Encamp i Ordino) i cohesió (dels col·lectius fallaires).

2 Andorra la Vella porta capa lila; Sant Julià de Lòria, vermella; Encamp, Escaldes-Engordany i Ordino, de color negre.

3 No totes les parròquies tenien la figura del fallaire major. De les que cremaven falles, Andorra la Vella, Escaldes-Engordany i Encamp, sí que tenien el fallaire major, mentre que Sant Julià va descartar aquesta figura ja des dels inicis.

BIBLIOGRAFIA

AA. DD. (1989). *Calendari de Festes de Catalunya, Andorra i la Franja*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular de Catalunya.

AA. DD. (2016). *El sentit del folklore, avui. Vintenes Jornades de la Societat Andorrana de Ciències*. Andorra la Vella: SAC.

ALCOBÉ, Jordi (2009). "Els arlequins i el carnaval de Canillo". *Ex-Libris. Casa Bauró: Fulls de bibliografia*. Núm. 12. Andorra la Vella: Biblioteca Nacional d'Andorra.

ALCOVER, Antoni M. (2006). *Dietari de l'excursió filològica* 1906. Barcelona: Proa.

ALBERT, Esteve (1986). *Meritxell, màgia i paisatge*. Barcelona: Viladot.

(1987). *Andorra màgica*. Andorra: Editorial Andorra.

AMADES, Joan (1952). *Costumari català. El curs de l'any*. Volum I. Barcelona: Salvat Editors.

ANGLADA, Manel (1989). *Històries i relats pirinencs*. Andorra: Editorial Andorra.

(1993). *Arrels d'Andorra*. Andorra: Editorial Andorra

ARMET, Salvador (agost de 1905) "les Valls d'Andorra. Primera Part. Del Segre a l'Ariege a travers d'Andorra". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Any XV. Núm. 127. Barcelona: CEC.

(març de 1906) "Folklore andorrà". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Any XVI. Núm. 134. Barcelona: CEC.

BRUTAILS, Jean Auguste (1965). *La coutume d'Andorre*. Andorra la Vella: Editorial Casal i Vall (primera edició, del 1904).

BURGUÉS, Pilar (coord.) (2008) *Deverell: pioner de la fotografia andorrana* (1886-1889). Andorra la Vella: Biblioteca Nacional d'Andorra.

CANTURRI, Pere (1995). *El misteri de les anelles i argolles d'Andorra*. Andorra la Vella: Associació de Velles Cases Andorranes.

(2014). *L'Andorra de Pere Canturri: compilació de l'obra escrita*. Andorra: Editorial Andorra.

CANTURRI, Pere; JONC (1989). *Arrels andorranes*. Andorra: Edició dels autors.

CHEVALIER, Marcel (1925). *Andorra*. Chambery: Librairie Dardel.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors; PUJADAS, Joan J. (1997). *Andorra, un país de frontera. Estudi etnogràfic dels canvis econòmics, socials i culturals*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Govern d'Andorra.

COMBARNOUS, Gaston (1933). *Les vallées d'Andorre. Voyage aux états lilliputiens*. Montpellier: Éditions Chênes verts.

COMÚ DE CANILLO (2003). *Història d'una tradició. Les marques de la parròquia de Canillo*. Andorra: Comú de Canillo.

FITER, Ricard (Ed.) (1966). *Les llegendes d'Andorra*. Sant Julià de Lòria: Edicions Andorranes.

FITER I ROSSELL, Antoni (1987). *Manual Digest de las Valls neutras de Andorra*. Andorra: M. I. Consell General (edició facsímil del manuscrit, datat el 1748)

GUILERA, Josep M. (1960). *Una història d'Andorra*. Barcelona: Editorial Aedos.

JULIÁN, Eva (1995). *Tradicions per a un poble* [1 disc sonor]. Andorra: Banc Internacional Banca Mora.

(1997). *Hereus i cabalers: els costums, les llegendes, els relats, les dites, la música i la màgica*. Andorra la Vella: Edició de l'autora.

LLOBET, Salvador (1984). *El medi i la vida a Andorra. Estudi geogràfic*. Andorra: Col·lecció Andorra Històrica i Literària. (Primera edició 1947).

LLUELLES, M. Jesús (2004). *El segle XX. La modernització d'Andorra*. Andorra: Pagès Editors i Cambra de Comerç, Indústria i Serveis d'Andorra.

LÒPEZ, Esteve; PERUGA, Joan; TUDEL, Carme (1988). *L'Andorra del segle XIX. De la Nova Reforma a la Revolució de 1881*. Andorra la Vella: Conselleria d'Educació i Cultura.

MARQUÉS, Benigne (2011). "Notes històriques sobre el santuari de Meritxell". *Vivències meritxel·lianes compartides*. Editat amb motiu dels 90 anys de la coronació de la Mare de Déu de Meritxell. Canillo.

MAS, Sergi (1984). *Programa Festa Major de Sant Julià de Lòria*. Andorra: Comú de Sant Julià de Lòria.

MASSOT, Josep (1993-2011). *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MONTANYA, Maria (1993). *La font encantada. Contes i records*. Andorra: Edició de l'autora.

ORIOL, Carme (1997). *El folklore andorrà en el seu context. "La guerra d'Andorra amb els Estats Units" i altres mostres de folklore*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Govern d'Andorra.

PALAU, Montserrat (1966). *Costums i llegendes tradicionals*. Barcelona: Editorial Selecta.

PANTEBRE, Rosalia (1997) *El parlar d'Andorra*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana.
(2004). *Per temps vell, al Pirineus*. Impressió Grafinter.

PUIG, Antoni (1983). *Politar Andorrà*. Andorra: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern d'Andorra (manuscrit datat el 1763).

PUIGORIOL, Albert (1963). *Andorra, el meu país*. Andorra: Consell General de les Valls d'Andorra.

PUJOL, Fr.; AMADES, Joan (1956). *Cançoner popular de Catalunya. Diccionari de la dansa, dels entremesos, i dels instruments de música i sonadors*. Vol. I. Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vda. Romaguera.

RAOUL, E.; ALSINA, A. (1964). *L'Andorre Intime*. Andorra la Vella: Tallers Gràfics Casal i Vall.

ROIG, Albert (2017). *Roda el foc. 30 anys de falles a Andorra*. Lleida: Pagès editors.

ROS, Ignasi (2005) *La transhumància al llarg del segle XX*. Barcelona. Editorial Alta Fulla i Govern d'Andorra.

SANTACREU, Antoni (1993). *Els embotits d'Andorra i l'Escudella de Sant Antoni. 25 anys d'escudella*. Andorra la Vella: Edició de l'autor.

UNESCO (1989). *Recomendación sobre la Salvaguardia de la Cultura Tradicional y popular.* París: Unesco.

UNESCO (2003). *Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial*. París: Unesco.

VALLS, Àlvar (2006). *Diccionari enciclopèdic d'Andorra.* Andorra la Vella: Fundació Crèdit Andorrà.

VALLS, Àlvar; CAROL, Roser (2010). *Llegendes d'Andorra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VERDAGUER, Jacint (1986). *Rondalles*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat (editat per L'Avenç el 1905).

VIOLANT, Ramon (1985). E*l Pirineo Español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Barcelona: Editorial Alta Fulla (edició original: 1949).

VUILLIER, Gaston (1988). *Le val d'Andorre: une excursion dans la république d'Andorre*. Paris: Imprimerie Henri Quentin.

YSÀS, Eloi (2015). *Els balls de l'ós als Pirineus, estudi teatral d'un ritu europeu d'hivern*. Tesi doctoral. Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.

CRÈDITS

EDITA

© Govern d'Andorra
Ministeri de Cultura, Joventut i Esports
Arxiu Nacional d'Andorra

© De les fotografies:
Arxiu Nacional d'Andorra/Fons Casa Rossell
Arxiu Nacional d'Andorra/Fons Fèlix Peig
Arxiu Nacional d'Andorra/Fons Francesc Pantebre
Arxiu Nacional d'Andorra/Fons Guillem de Plandolit
Arxiu Nacional d'Andorra/Fons Josep Alsina Martí
Arxiu Nacional d'Andorra/Fons Narcís Casal
Arxiu Històric d'Escaldes-Engordany
Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella
Fons Casa Borró
Fons Casa Cremat
Fons Casa Soldevila
Fons Comú de Canillo
Fons Comú de Sant Julià de Lòria
Fons Clara Garnica
Fons Daniel Areny
Fons Fallaires d'Encamp
Fons Martin Imatge

Coordinació i presentació
Isabel de la Parte. Arxiu d'Etnografia

Textos
Albert Roig i Rosa Burgos

Revisió estilística
Albert Roig

Correcció lingüística
Servei de Política Lingüística i Àrea de Llengua Catalana

Documentació
Arxiu d'Etnografia

Reproduccions fotogràfiques
Isidre Escorihuela

Coordinació gràfica i disseny
Laura López
www.lauragrafica.com

Dipòsit legal (suport digital): AND.35-2019
ISBN (suport digital): 978-99920-0-875-1

Primera edició: febrer del 2019

Sota les sancions establertes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –inclosos la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públic.

Fotografia portada:
La plaça Major de Sant Julià de Lòria. Anys 1900-1910. ANA / FGLA 0113. Autor: Labouche

PORTADA INDEX